

LÖCSE VÁROS

MŰTÖRTÉNETI RÖVID LEÍRÁSA.

ÍRTA

DR. DEMKÓ KÁLMÁN.

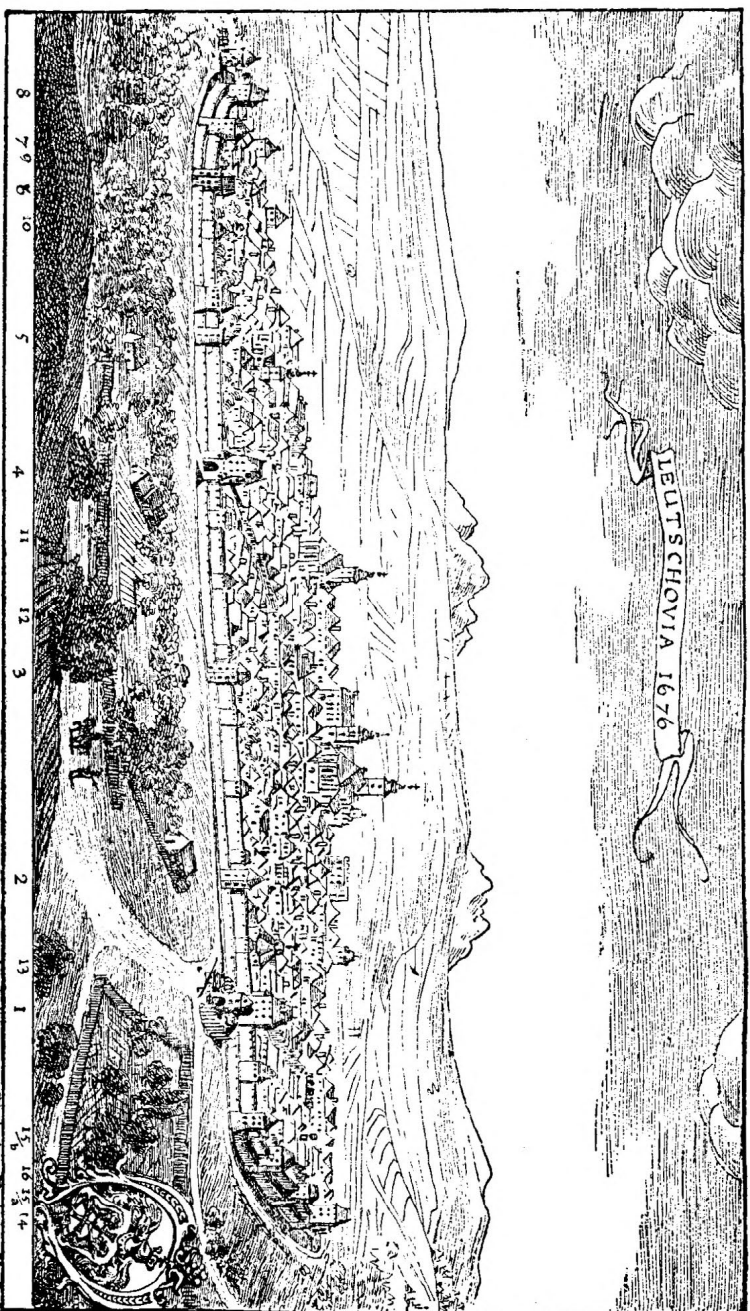
KÜLÖNLENYOMAT A »SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« MILLENNIUMI
KIADVÁNYAINAK U. A. SZERZŐ ÁLTAL ÍRT »LÖCSE TÖRTÉNETE« CZÍMŰ
V. KÖTETÉBŐL.

SZÁMOS KÉPPEL ÉS A VÁROS TERVRAJZAIVAL.

LÖCSE.

NYOMATOTT REISS JÓZS. T. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1896.

LŐCSE 1676-ÍKI LÁTÓKEPPE.

ELŐSZÓ.

Lőcsét nevezetes történeti múltja, egykori erődítményeinek jórésztben fennállása, lakóházainak sok középkori részlete, a XVI—XVII. századokból való csaknem teljes épségükben levő renaissance stílusú házai, városháza, templomai de legkiválóbban a szent Jakab templom ritka becsű és gazdag műtárgyaival egyikévé teszik hazánk megtekintésre legméltóbb városainak.

Évenként számosan jöttek ide hazánk minden vidékéről a nyaralók. Igen sokan részesítettek abban a szerencsében, hogy a város nevezetességeinek megmutatására felkértek. Mindig szívesen állottam rendelkezésükre.

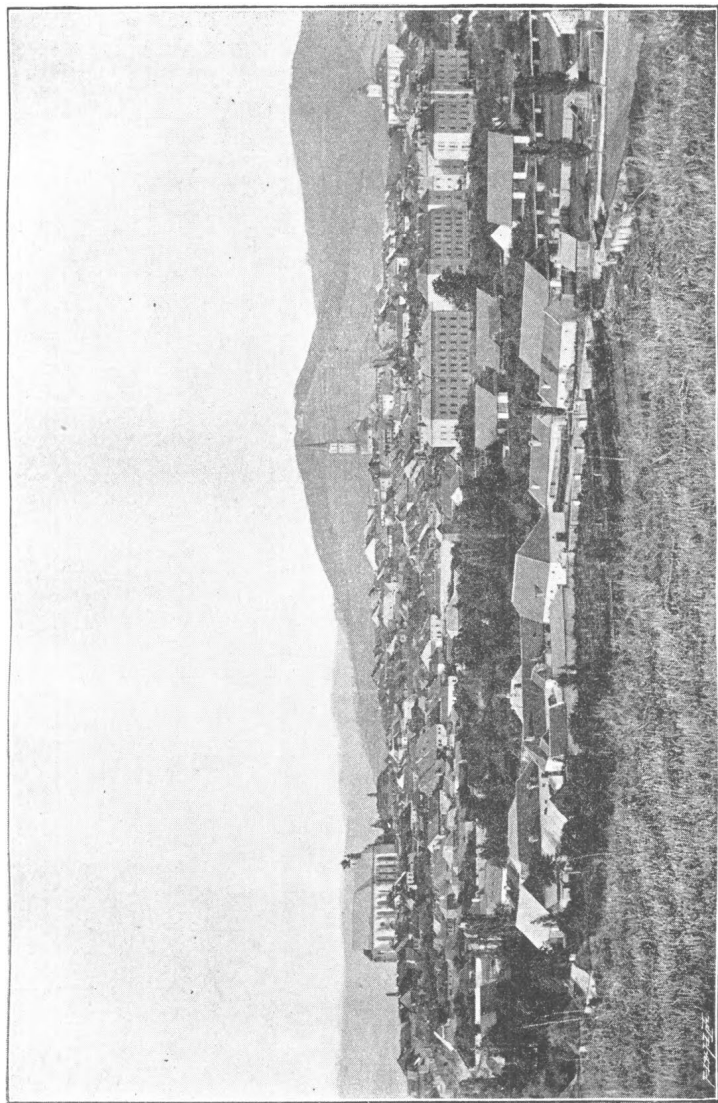
Most azonban lakásomat Budapestre helyezvén át, az idejövő idegenek tájékoztatására, addig is, míg hivatottabb vezetőjük akad, vezetőül adom ezen szerény tanulmányt. Itt mint egy nagyobb műnek kis részében, nem terjeszkedhettem ki a más címek alá tartozó történeti események részletezésére, csak röviden jeleztem az egyes műemlékekkel összefüggésben állókat.

Azoknak, akik Lőcsének megtekintésére egy rövid napot szánnak tájékoztatóul elegendő lesz.

Lőcsén, 1896. július hóban.

Dr. Demkó Kálmán,

a budapesti VIII. ker. áll. főgymn. igazgatója.

LŐCSE MAI LÁTÓKÉPE.

Lőcse keletkezése.

Környéke régi telep. Alte-Lentsch. Lőcse neve. A város keletkezése. Újra alapítása a tatárjárás után.

terület, mely ma Lőcsének határát képezi, ősi idők óta lakott hely volt. Mutatják ezt a Burgon, a Máriahegyen és az Őzhegyen talált bronzkori leletek.¹⁾ Évkönyveinkben, és ezen kiadványunk során is, kimutattuk már, hogy honfoglaló őseink a Szepességre, mint Lengyelország felől erős határhelyre figyelmet fordítottak, határőrvidéket, a X lándzsások székét alapítva itten. Ezen őrvidek történetében kimutattuk a magyar megszállás területét is, s ott láttuk, hogy a mai vármegye területe nagyobb részében még néptelen maradt. Az adományos nemesek által a tatárjárást megelőző időben eszközölt telepítésekkel is foglalkoztunk már,²⁾ s láttuk ott, hogy az azok által alapított jobbágy községek a megye területén szétszórva és aránylag csekély számban voltak. Hasonló volt a bányavidék állapota is. A legnagyobb részben erdőkkel borított területre jöttek be a százok, hogy szorgalmas kezük termőföldet varázsoljon

¹⁾ Mill. kiadv. I. köt. 221. — ²⁾ Szepesm. tört. társ. évkönyve IV. Hradszky J.: »Szepesvármegye a mohácsi vész előtt«.

elő a rengetegek helyén. Bejövetelek idejét rendszeren II. Géza királyunk korára (1141—1161) szokás tenni. A Szepesség hagyományai azonban messzibbre nyúlnak vissza. A szepes-szombati krónika XV. századbeli írója II. Bélát (1131—1141) tartja a szászok ide telepítőjének; a Hain féle krónika írja, hogy a szt. lélekről nevezett lőcsei kórház-templom a mai Kossuth Lajos-utczában — régi Katzwinkel, Kassai utca — 1045-ben épült, állítását azzal támogatja, hogy mikor a roskadozó templomot 1664-ben kiigazították, még meg volt benne az építés idejét jelző 1045. évszám. Lőcsei területen, a mai Dvorecz határában a Kereszthegy — Gehol — lejtőjén egy alapzatainak elhelyezése után ítélve román stílusú templom állott, mely mellett, a részben szintén még meglevő alapfalak után ítélve, zárdaszerű épület volt, de amelyekről említést egyetlen okmányunk sem tesz. Hagyomány beszél az »Alte-Leutsch«-ról, mint Lőcsének a tatárjárás előtti helyéről. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy hazánkba már Szt. István korában sok vidékre települtek németek, továbbá a hagyományokat, melyek a Szepességen több olyan templomról beszélnek, melyekről okmányok említést nem tesznek, hogy krónikák és hagyomány beszélnek a Szt. István korában állítólag már létezett szepes-szombati püspökségről, az 1072-ben létezett szepes-bélai, 1073-ban a fridmani templomról, 1190-ben a késmárki apáca-zárdáról: habár kétségbe vonhatatlannul semmit sem igazolhatunk, megczáfolni is alig lehetne a lehetőségét annak, hogy ide már a magyar királyság első századában is jöttek idegen német telepítvényesek.

A XXIV szepesi várost alapító tömeges telepítés idejéül el kell fogadnunk II. Géza korát, a XII. század

közepét. Ekkor keletkezhetett Lőcse a ma »Alte Leutsch«-nak nevezett régi helyén.

Noha a tulajdonnevek ethymologiai magyarázata rendesen igen kétes értékű szokott lenni; minthogy Lőcse nevére vonatkozólag több. ilyennel találkozunk, kénytelenek vagyunk azzal itt is foglalkozni annál is inkább, mert a város keletkezésének idejét ezúttal leginkább ezen módon véljük megállapíthatónak: Hain krónikájából Lőcse nevééről olvassuk: »Lőcse, mint némelyek vélik, nevét az *albanok*-tól, a húnok elődeitől már régi idők előtt kapta, mert a görög *λευκος* annyit jelent, mint *album* az az *fehér* s innen ered a *Leucovia* név. De hihetőbb, hogy a város nevét azon őrháztól kapta, mely a várostól keletre fekvő hegyen ott állott, ahol most a kép van, mert minthogy a tatárok visszatérésétől, ami meg is történt, mindig félték; a magaslatról kiáltottak az építőkre »Leut-schaut«, az az »emberek vigyázzatok, jön az ellenség«. Az első nézet szerint Lőcse helyén már a népvándorlás korát megelőzőt időben egy, magyarosan Fehérvárnak nevezhető város állott volna, a másik szerint meg a *Lőcse* nevet csak a tatárjárás után keletkezett új telep kapta volna. Strabo, Plinius és más ókori földrajzi íróknak volt ugyan homályos sejtelmük a Kárpát vidékről, de Lőcsét tudtunkkal még nem ismerték. Minthogy a krónika által említett kép már a XVII. században, mikor Hain élt, romban hevert, annak helyét nem ismerjük, de a várostól keletre levő »Scheibe« emelkedésen olyan pont, ahonnan a város felé vezető völgyeket mind át látni, csak oly nagy távolságban van, ahonnan az építőkhez semmi féle emberi kiáltás el nem hathatna.

Komolyabban kell foglalkoznunk egy újabb írónk

következő szavaival: »Lőcse ugyanis a tatárjárás óta a szászok főhelye volt s egyszersmind lakhelye a szász grófnak. Lőcsének neve továbbá *ős német* s most is fennmaradt pl. a stájerországi Leutschach (Leuts folyó) és más helyek nevében. Ismeretes volt még annak értelme a XVI. században is, mert Zwingleire írt egy költeményben is előfordul. A német Leutsch szó pedig mindenütt kutyát jelent. Leutschau vagy Leutschav tehát annyit tesz, mint villa canis és volt eleinte a királyi falkászok (agazo), később királyi kegy és kiváltságok folytán a szászok főhelye«. ¹⁾ Ezzel több ok miatt nem érthetünk egyet. Ellent mond ennek maga a névmagyarázat. A legilletékesebb német nyelv-tudósok, a Grimm testvérek, a »leutsch, läutsch, leutsche, lutsche, lütsche, lötsch, lätsche, leitsche« szavakat úgy magyarázzák, hogy azok jelentenek ugyan az ó német nyelvben *kutyát*, de nem a »Hund« értelmében, hanem mint szidó, gúnyoló nevet leginkább alkalmazva az erkölcstelen életű nőkre, a tulajdonképeni kutyára csak bizonyos esetekben alkalmazták a »leutsch, leutsche, leutschen« szavakat. ²⁾ De ellentmond annak a magyar közjog is. Azt már kifejtettük, hogy a Szepességre jött szászok a királylyal kötött szerződészerű alapon telepedtek meg itten, külön jogérettel bírva a szász provincia területén, az ország régi és valódi nemeseivel csaknem teljesen egyenlő közjogi állással bírtak. A királyi peczérek — caniferi, nem agazones — ellenben a »Conditionarius« ok, a király személyes szolgálatában állott cselédek voltak. Hogy a kiterjedt jogkörrel bírt szabad hospesek — vendégek

¹⁾ Dr. Pirhalla M. Millenn. kiadv. IV. köt. 46. old. jegyzetben.

— ²⁾ Grimm: Deutsches Wörterbuch — nagy nyelvtörténeti szótár — 6. Band. 850 Leipzig 1885.

— városi jelleggel bírt telepének főhelyéül a király egy jognélküli cselédei által lakott községet jelölt volna ki, azt elképzelni nem lehet. A szászok és a királyi peczérek között volt nagy közjogi különbséget feltüntetve látjuk IV. Béla királynak 1254-iki oklevelében, melyben megengedi, hogy a királyi peczérek által lakott Sümeg területén birtokot szerezhetnek, ezen birtoktól ugyan ugyanolyan szolgálmányokkal tartoznak, mint a peczérek, de minden ügyeikben csak a szász gróf és választott bíráik és csak a szászok szokásai szerint ítélnének. Tehát kiváltságos állásukat a peczérekkal szemben még akkor is megtartják, ha a provincián kívül eső területen laknak.

Bele menve a szómagyarázatba, azt véljük, hogy a fentínél ethymologiai és közjogi szempontból is inkább megfelelő eredményt érhetünk el. Ha igen messzire akarunk vissza menni, a »Leutschbach«-ot (a régi Leutenbach Ausztriában) feltaláljuk a kelta »lu-tain« vagy »lu-t-ach«-ban, »Leutsch«-ot a kelta »lu-aiteach«-ban, amik kis vizet, kis patakot jelentenek; a »Leuze«-t (régii Lethusa, Lutosa) a kelt »lu-tas«-ban, ami kis házat jelent.¹⁾ Nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy kis patakunkat az egykor itt élt kelták saját nyelvükön »lu-tain«-nak, »lu-t-ach«-nak nevezték, amiből igen egyszerű hangtani úton lehetett »Lutschach«, majd az utánok jött germán népeknél »Lutschbach«. Én azonban ezt is igen távol eső magyarázatnak tartom és inkább csak annak kimutatására hoztam fel, hogy a névnek kelta eredete nem lehetetlen.

De ne is keressük oly nagy távolban a közel esőt. Az bizonyos, hogy szászaink Németországból

¹⁾ Obermüller W. Deutsch-keltisches geschichtlich geographisches Wörterbuch, II. Band 241. Berlin 1872.

azon időben jöttek be hozzánk, amikor ottan uralkodott az úgynevezett »mittelhochdeutsch.« Ebben pedig feltaláljuk a »*Liuche*, *Lûche*« szót, ami mint ige — a mai »*schliessen*«-nel, mint főnév meg = »*Schloss*«-al¹⁾. Tekintsük csak meg egy kissé az »*Alte Leutsch*«-nak nevezett, a város egykori helyéül szolgált dombot. Alakjára nézve nagy hasonlóságot mutat az a város mostani helyéhez. Az éjszak-éjszakkéleti oldal a domb lábánál elterülő réttől mintegy 30°-nyi szög alatt 170 méternyi hosszú lejtővel kezd emelkedni, ezen hosszú emelkedés után minden átmenet nélkül egy 45—50°-ú szög alatt 14·7 méternyi magasan kiemelkedő, mesterségesen készített emelkedés, e fölött meg egy 5·5 méter széles terras van, mely után egy 75°-ú szög alatt meredeken emelkedő, 11·75 m. magas fal állja útunkat. Kétségen kívül áll itten az emberi kéznek erődtési munkája. Ezen meredek oldaltól dél-délkelet felé a völgyig enyhén ereszkedik a lejtő. Gondos vizsgálat után a sok század múltával is felismerhetjük a munkát, mely itten mintegy 13 katasztrális hold földet körül kerítve valóságos »*Liuche*«-vé, zárt helylyé tett. Ezt a telepek közt jóformán középponti fekvése természetszerűleg jelölte ki a szász provincia fő helyévé. A város neve a XIII. század okmányaiban: *Liuche*, *Liwche*, *Lywche*, *Lyutsche*, *Lyutscha*, majd a XIII—XIV. századokban *Leucha*, *Leutscha*, *Leuche*, *Lewche*, *Leutsche*, csak a XIV. század közepétől kezdve találkozunk az ellatínosított *Leutschovia* névvel, amelyik ettől kezdve általánossá lett, alakulván belőle a németes *Leutschav*, *Leutschau*. Lőcsének eredeti neve szerintünk a német »*Liuche*« volt, jelentvén az

¹⁾ Benecke-Müller: *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. Leipzig 1854. I. Band 1023.

a szászok által főhelyökül megerősített községet. Ezen állításunkat még egy fontos körülmény támogatja, V. István király 1271-iki okmányában Lőcsét *civitas*-nak nevezi. A városnak a tatárjárás után újra alapítása óta lefolyt 26 esztendő arra, hogy az új telep a civitas későbbi értelmével bíró *várossá* fejlődjék, igen rövid idő volt; másrészt arról, hogy Lőcse már a XIII. században sz. kir. várossá, »civitas«-á lett volna, nincsen tudomásunk: itt tehát a civitas szót a XI—XIII. századok azon értelmében kell vennünk, melyben azt nem a magyar *város*, hanem a megerősített hely, a *vár*-as jelölésére használták.¹⁾ A civitast itt annál is inkább a jelzett értelemben kell vennünk, mert IV. Béla király az illésfalviak részére adott határlevelében Lőcsét még 1263-ban is »villa Lywche«-nek, falusi községnek nevezi.

Az eddigiekben jóformán el van mondva Lőcsének keletkezése is. A Szepességre települő szászok községeket alapítanak, ezek kezdettől fogva kiváltságos helyzetnek örvendő ősi jogszokásaik alapján szervezkednek, közérdekű ügyeik intézésére ősi módon gróft választanak, vidékük — provinciájuk — politikai életének középpontjává teszik a természetes középonti fekvésű Liuche-t. Ezen magyarosan Lőcsének nevezett község létezésének a tatárjárást megelőző időből csak emléke maradt fenn. Falakkal, bástyákkal megerősített tulajdonképeni *váras*-nak semmi esetre sem tekinthetjük. Régi helyének alakja arra mutat, hogy a helység földsánczolással körül volt kerítve. Ezen belül építették fel templomukat, házaikat, mind ezt, amint az szepesi városainkban még sokkal későbbi korban is szokásban volt, legtöbbször fából. Innen

¹⁾ Botka T. A vármegyék ősi szervezete. Századok 1870, 515.

indúlva ki, irtották az erdőt és vették művelés alá az úgy nyert területet, foglalkoztak a legszükségesebb iparral. Lakói kizárólagosan csak szászok lehettek, erre mutat az, hogy középpontja volt a kizárólagosan csak a betelepült szászokra vonatkozott külön jogéletnek. Látni fogjuk, mily makacsul védelmezte kizárólagos németiségét századokon keresztül.

Társai közt kiváló állását leginkább mutatja a városnak mostani helyén újra alapításáról szóló hagyomány, melynek leírását csak a XVII. század második feléből bírjuk.

A régi Lőcse a tatárjárás alkalmával osztozott a többi községek szomorú sorsában. Lakói a többi szászokkal együtt a Lapis refugiára menekültek, lakaikat feldúlta, felégette az ellenség és ők is végig szenvedték a hontalanság több éven át tartott sanyarúságát. »Anno 1245 — így szól a krónika — mikor a tatárok az országból kivonultak, a lakosok elhatározták elhagyni a művelésre alkalmatlan hegyet, melyen nagy volt az inség és minden féle nyomorúság. Ősi lakaikat egészen elemésztették a lángok. Más jobb, alkalmasabb hely után akartak tehát látni s először Szepes-Szombat mellett ott kezdtek építeni, ahol most az elpusztult templom áll, de e helyet a kő és a víz hiánya miatt el kelle hagyniok. Váralja felé fordultak s a várral szemben lévő sziklát akarták *megerősíteni* s ott építeni egy várost, de a vízhiány és a nehéz hozzáférhetés miatt ezen helyet is elhagyták. Erre a Stadtbergre (a mai Lőcse dombjától dél-nyugaton) vonultak, minthogy vizet itt sem kaptak, az építőmester tanácsára végre azon hegyet választák, melyen Lőcse ma áll, ahol elég kútvizet találtak. *Megerősítették* a hegyet s nagy félelem és rettegés közt építették a várost

melyet Leutschau-nak neveztek. (A hegyen, melyen Lőcse várost építették, hajdan állítólag tölgy erdő volt, amint azt a pinczékben helyenkint még levő gyökerek és tuskók mutatják.) *A többi nép pedig visszatért régi földjeire, felépítette házait,* amely munkák közben nem csekély viszályok merültek fel a bírtok miatt.« Ezen hagyomány arra enged következtetnünk, hogy a Menedékkőről lejött szászok mindenek előtt egyesült erővel akartak egy új középponti erődített helyet, külön kiváltságos életüknek mintegy biztosítékát, alapítani és kiki csak akkor oszlott szét régi külön telepének helyreállítására, amikor készen volt a megerősített »Liuche«, a belső építkezést aztán itt is ráhagyták az erőd lakóira.

Ezen *első* erődítést nem tekinthetjük egyébnek a város dombja legfelső részeit körítő földsánczolásnál. Ezen kör — »Ring« — képezte magvát a városnak, itt épült ki a városnak főtere, melyet daczára épszögű négyszög alakjának, ma is »Körtér«-nek, »Ring«-nek neveznek. A legalább némi biztosságot nyújtó helyet szívesen keresték fel a Szepesség régi lakóinak legvagyonosabbjai s az új telep csakhamar virágzásnak indulhatott, úgy hogy a körön kívül is kellett építkezni. Ott keletkeztek a mellék utcák, melyeknek egyike a »Neue Gasse« nevet viseli jelzésül újabb keletkezésének. Hazánknak a XIII. század végén és a XIV-nek elején zilált politikai és társadalmi viszonyai igen kívánatosá tették az egész telepnek erősséggel körül vevését s a földsánczok helyét igen korán foglalhatták el az erős körfalak, majd a bástyák. Ezek lettek alapjává és védőjévé a város egész önálló fejlődésének, gazdasága-, hatalma- és műveltségének; tekintsük meg tehát mindenekelőtt ezeket.

Erődítés.

A város fekvése. Sánczok. Zwinger. Körfalak. Kapuk. Bástyák.

Lőcse a városénál magasabb emelkedéssel minden oldalról körülvevett dombon fekszik. A város alapjául szolgáló dombnak legmagasabb emelkedése annak északi részén, körülbelül a mai megyeház táján van. Ettől északkelet-, észak-, és északnyugatra a város dombja hirtelen ereszkedik le s a meredek domboldal az egész északkeleti, északi, és nyugati oldalon meglehetősen magasságot ér el. A délnyugati és déli oldal lassúbb ereszkedéssel száll alá, míg a délkeleti és különösen a keleti oldalnak lejtőssége igen jelentéktelen. A környező emelkedések legtávolabb esnek a város dombjának legmeredekebb oldalaitól. A délnyugati oldalon a »*Stadtberg*« a keletin a »*Scheibe*« nevű emelkedések — éppen a két főkapuval szemben — csaknem egészen a városig nyomódnak előre s róluk a város teljesen áttekinthető. Az északkeleti oldalra néző »*Máriahegy*« lejtője szintén közel esik a városhoz, de ennek dombjától meglehetősen mély völgy által van elválasztva.

Ezen emelkedések helyzete és a város dombjának alakja határozták meg az erődítésnek módját.

A. Sánczok. Habár csak hagyomány az, mit a lőcsei krónika írója a mostani város alapításáról mond: »Befestigten demnach den Bergck, und baueten jedoch mit Furcht und Zittern eine Stadt die Sie Leutschau nenneten,«¹⁾ megfelel az a valóságnak. A tatárok dühe elől a »*Lapis refugii*«-n megmenekült lakosság

¹⁾ Hain 9 old.

a borzasztó ellenség kitakarodása után is rettegte annak visszatérését s az új telepítvénynek biztosságáról okvetlenül gondoskodott. A legelső erődítés földsánczolás lehetett, melynek legtermészetesebben a várost övező sáncz-árkoknak kiásása felelt meg, még pedig legelőször a legkevésbé meredek oldalon. A meredek északi és nyugati oldalakon levő sáncz-árkok kiásásakor egyszersmind magas sziklafalat kaptak s az összes árkok egy felszint (niveau) nyertek. Henslmann Imre »Löcsének régiségei« című művében (21) a város helyszíni tervét leírva, annak egészen fordított képét adja. Ott írja: »E lejtőből következik, hogy bár az úgynevezett Zwingert eredetileg mindenütt árok vette körül, ezen árkot vízzel megtölteni nem lehetett, az árok tehát csak száraz árok volt«. Egy séta a város körül igen könnyen meggyőz arról, hogy akik a város erődítését tervezték, igen pontos számításokat egy felszínbe hozniok úgy, hogy azokat meg lehetett vízzel tölteni. Látni fogjuk ezt a körfalak építésének módjánál. Tekintve azt, hogy a város dombja vízben nem bővelkedik, békés időben a sánczok száraz árkok voltak, de ellenség közeledése alkalmával a vízvezetékekből megtölthették azokat. Minthogy azonban erre semmi adatunk nincsen, azt határozottan nem is állíthatjuk, de a sánczárkoknak egyes helyein a XVIII-ik század elején állott a víz. 1728. márczius 9-én a helyőrség parancsnoka felszólította a hatóságot, hogy a felső puszkaporos-torony mellet levő sánczból bocsáttassa le a vizet. Jelenleg élő idősebb emberek is élénken emlékeznek még arra, hogy az éjszakkéleti sánczokban bőven volt víz, melyben dúsan tenyészett a kalmos gyökér.

A sáncz-árkoknak szélessége 14·26—15·5 meter, külső mélysége 3·1—3·7 m. belső a (zwinger felőli oldal) mélysége 3·7—4·3 méter lehetett. Jelenleg a mélység helyenkint elenyészően csekély.

A kezdetleges földsánczolás helyett csakhamar több és erősebb védelmi vonalról kellett gondoskodni.

Mikor kezdték meg a város körfalainak építését? határozottan nem lehet kimutatni. Ha a krónikának ezen szavai: »1290 ist Caschau erbauet worden«¹⁾ elegendők arra, hogy alattuk Kassa körfalainak építését ismerjük fel:²⁾ Róbert Károly királynak egyik oklevelében Lőcsét 1312-ben már mint megerősített várost találjuk említve. Midőn Róbert Károly király a szepesi szászoknak kiváltságait megerősítő 1312-iki oklevelét 1318-ban újra megerősíti, írja: »Zum ersten die Hauptschtath Leutschau mit ihren vorwerken und Höwen die in ihrem Hatterth liegen.«³⁾ Ha még ekkor nem is állottak teljesen készen a városnak bátyákkal erősített kőfalai, »vorwerk« alatt kétségkívül már erődítményeket látunk. Világosan meg van itten különböztetve a »vorwerk«-ek által körülvelt tér, az azokon kívül fekvő majorságoktól. A XIV-ik század folyamában már legalább a kőfalak teljesen készen állottak, mert másként a város alig állhatott volna sikerrel ellent István nádor ostromának, melyről írva van: »Anno 1400 ward die Stadt Leutschau belägert von Gross-Graffen, aber nicht eingenommen.«⁴⁾

1) U. ott 11. — 2) Lőcsének régiségei 23. — 3) Wagner: Analecta Scepusii P. I. 198. old. — 4) Hain. 12. A városi archivumban van egy igen régi, óriási csizmasarok és egy pár sarkantyú, melyről a hagyomány azt tartja, hogy a falra felmászó István nádornak csizmájáról szakadt le a dülakodás közben s azóta őriztetik.

A falak felépítése után már két védelmi vonalat különböztetünk meg. Az ároknak külső szélén nem voltak falak, legalább azoknak létezését mi sem bizonyítja. Azt sem mutathatjuk ki, hogy a falak helyét az árkok külső szélének egész hosszában czölöpkerítéssel (palissade) pótolták volna. A pallissade kerítést csakis a két főkapu előerődje (barbacan) körül vont árok külső széle előtt találjuk föl határozottan. Lőcsének a Hain-féle krónika címlapjára ragasztott, 1676-ik esztendőre szóló magyar kalendáriumból kivágott kép után készített képünkön a felső kapu barbakanja előtt elvonuló árok külső szélén még látható a czölöpkerítés. Mikor 1683-ban Dünnewald tábornok ostromolta Lőcsét, a szemtanú Hain Gáspár írja: »den 9. dato (az az december) ist zumercken, dass noch den Tag bevor die deutschen Soldaten bey Anführung H. Obristen Graff Scharffenbergs bis *unter die Stacketen des Niederthor* kommen« etc.

B. Zwinger. Az ároknak belső széle rendesen magasabban fekszik a külsőnél, köröskörül egyenlő magasságban, vízszintesen. Az árok és a város fala között levő tér a »Zwinger«- (protychion)nak külső szélén fennállott falaknak ma már csak helyenkint vannak még egyes részei. Ezek mutatják, hogy a fal itten 0·93 meter vastag volt. Magasságának legalább 2 meternek (6') kellett lennie, hogy a mögötte állott védőket kellően eltakarja. Ezen lövőrésekkel ellátott fallal számítva, az ároknak belső mélysége 5·6—6·2 met. A két fal közötti térnek szélessége 4·5—6 met. közt változik s mindenütt elegendő tért nyújtott a védők szabad mozgására. A zwingerből helyenkint épszögű kiszökések nyúltak az árokba, hogy az árokba nyomuló ellenséget oldalról is lehessen támadni. Az

első védelmi vonalul szolgáló zwingerből könnyen eltorlaszolható kis ajtók nyíltak a bástyákba és a körfalak lépcsőire.

C. Körfalak. A zwinger és a város között emelkednek a magas körfalak. Építésüknek idejét fentebb láttuk. Építésüknek módját a város dombjának alakja, melynek minden hajlásához kiszökések nélkül simúlnak, határozta meg. A meredeken eső oldalakon csak a természet munkáját kelle a városalapítóknak előmozdítaniok. Függőiesen levágták a város alapjául szolgáló dombot s az omlás akadályozása céljából tömör kőfalat állítottak a nyert sziklafal mellé. (l. 2. ábra A. oldal.) Ezen oldalakon a város telepétől számítva csakis 2—3 meter magas, a védők fedezésére szolgáló falat kellett állítani. Az aláépített sziklafalak magassága a mellvéddel együtt 6·5—8 meter lehetett. A zwingerek itt mindenütt mélyen fekszenek a város felszíne alatt.

A kevésbbé lejtős oldalakon egészen szabadon álló falakra volt szükség, (l. 2. ábra B. oldal) s így itten másféle berendezéssel találkozunk. A zwingerek felszíne csaknem mindenütt magasabban fekszik a városénál, vagy egy vonalban van azzal. E szerint a falaknak külső és belső (a város felé eső oldal) magassága helyenkint különböző. A külső magasság csaknem egyenletesen 5·5 m. míg a belső 5·5—7·4 met. közt változik. A falak vastagsága mindenütt 1·86. m.

Az éjszaki, éjszaknyugati, nyugati és délnyugati meredek oldalon a fal minden kiszökés nélkül simúl a levágott sziklafalhoz, a szabadon álló falakon számos épszögű kiszökést látunk. Ezeknek a körfaltól a zwinger felé terjedő hossza 1·86—3·4 m., szélessége

7—8 m. Mindenik kiszögelés 3—5 lövő réssel van ellátva s ezek nemcsak a kézi fegyvereket használó védők által elfoglalható helyek számát sokszorosították, hanem ágyúk elhelyezésére is alkalmasak lévén, kezdetben igen jól pótolhatták a bástya-tornyok hiányát. Egyetlen adattal sem lehetne támogatni azon állítást, hogy Lőcsén »az ágyúkat a körfalak mintegy fél magasságában állították fel.«¹⁾ A XVI-ik század közepétől meglevő jegyzékeink egyszer sem említik, hogy a falakon ágyúk lettek volna elhelyezve. Ostrom alkalmával a veszélyeztetett pontokon nemcsak a kiszögelésekre alkalmaztak ágyúkat, hanem a közel eső erősebb házak fedelét lebontva, annak tetejére is vittek ágyút, mint 1683. deczember 9-én történt, midőn »ward auch der $\frac{1}{4}$ Carthaun von 12 Pfund in der Neugass in des Wagners Haus gepflanzt«, s azzal a falak fölött lövöldöztek ki az ellenség ágyútelepére.²⁾ A kapukhoz nyomuló magaslatokon felállított ágyútelepek ellen csakis magasabb pontokról lehetett sikeresen működni.

A falaknak felső, mintegy 2 méter magas része csak 0.62 m. vastagságú. Ezen rész rovátkákkal volt ellátva s rajta egymástól 2, 3, 4 lépésnyire vannak a lövőrések. A város felszínétől mintegy 5.6 méternyi magasságban a falnak vastagságából 1.24 méter szélességű tér maradt a védők elhelyezésére. Ostrom alkalmával ezt okvetetlenül fa-járdával (Wehrgang, Mordgang) kellett kiszélesíteni, hogy a védők biztosan mozoghassanak.

A falakra kőlépcsők vezettek. Egy ilyenek maradványai most is állanak (az u. n. Probstner-féle átjárótól délre) s mutatják régi szerkezetüket. A lép-

¹⁾ »Lőcsének régiségei« 25. — ²⁾ Hain, 290. old.

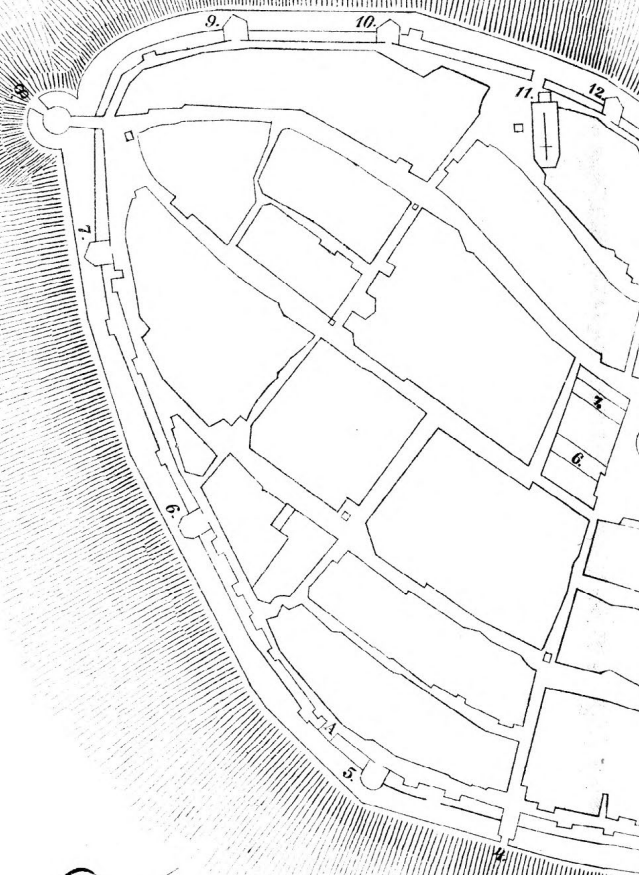
csőnek két ellenkező oldalán lehetett felmenni s ezen feljárókra nyíltak a zvingerre vezető ajtók, melyeken át könnyen lehetett erősbbíteni a zwingerek védőinek számát, vagy az esetleg visszaszorított védők bemene-
külhettek s elfoglalhatták helyeiket a belső védelmi vonalon.

A falak rendesen fedve voltak s a védelmi intéz-
kedések közé tartozott ostrom alkalmával leszedni a falak fedelét. Spervogel 1521-re írja: »am sonnenabend-
tag octava die petri et pauli is das feuer ausskom-
men zum Mathis Schmidt am nyderthor und hat ver-
brannt. . . . auch uff beden *Seiten das tach uff der
maur.*«¹⁾ 1530-ban és 1531-ben midőn Kosztka nyug-
talanítá a várost: »So waren inngleichen alle Thürme
an der Mauer, sowohl *die Mauer von allen Dächern*
entblösset«²⁾ Itten a falakhoz nagyon szükséges fa-
járdák leszedéséről nem, csakis a falak zsindelyfedelé-
nek leveréséről lehet szó. Később a zsindely helyett
cserepet alkalmaztak a falakra. Így 1625-ben »ist
auch das Stück *Ziegeldach* am Menhardtsthurm *auff
der Mauer* aufgerichtet worden.«³⁾ 1667. júl. 26-án egy
nagy szélvész »das neu gemauerte *Mauerdach* hinter
dem grossen Kloster« — tehát itten is cserépfedelet
— egészen leszakította.⁴⁾ A XVII-ik század elején már
a falak cseréppel voltak fedve, máskülömben a krónika
írója az ezen század folyamában kiállott ostromoknál
is fölemlítette volna, hogy a falaknak fedelét féltették
a tüztől. A cserépfedélnek maradványai a falak egyes
helyein most is láthatók.

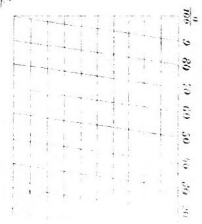
¹⁾ Cunradi Spervogel von Costniz . . . von 16 (1516) bisz
auff das 36 Jahr zusammen geschrieben glaubwürdiges Diarium
Eredeti kézirat 44 lev. — ²⁾ Hain 57. old. — ³⁾ U. ott. 248.

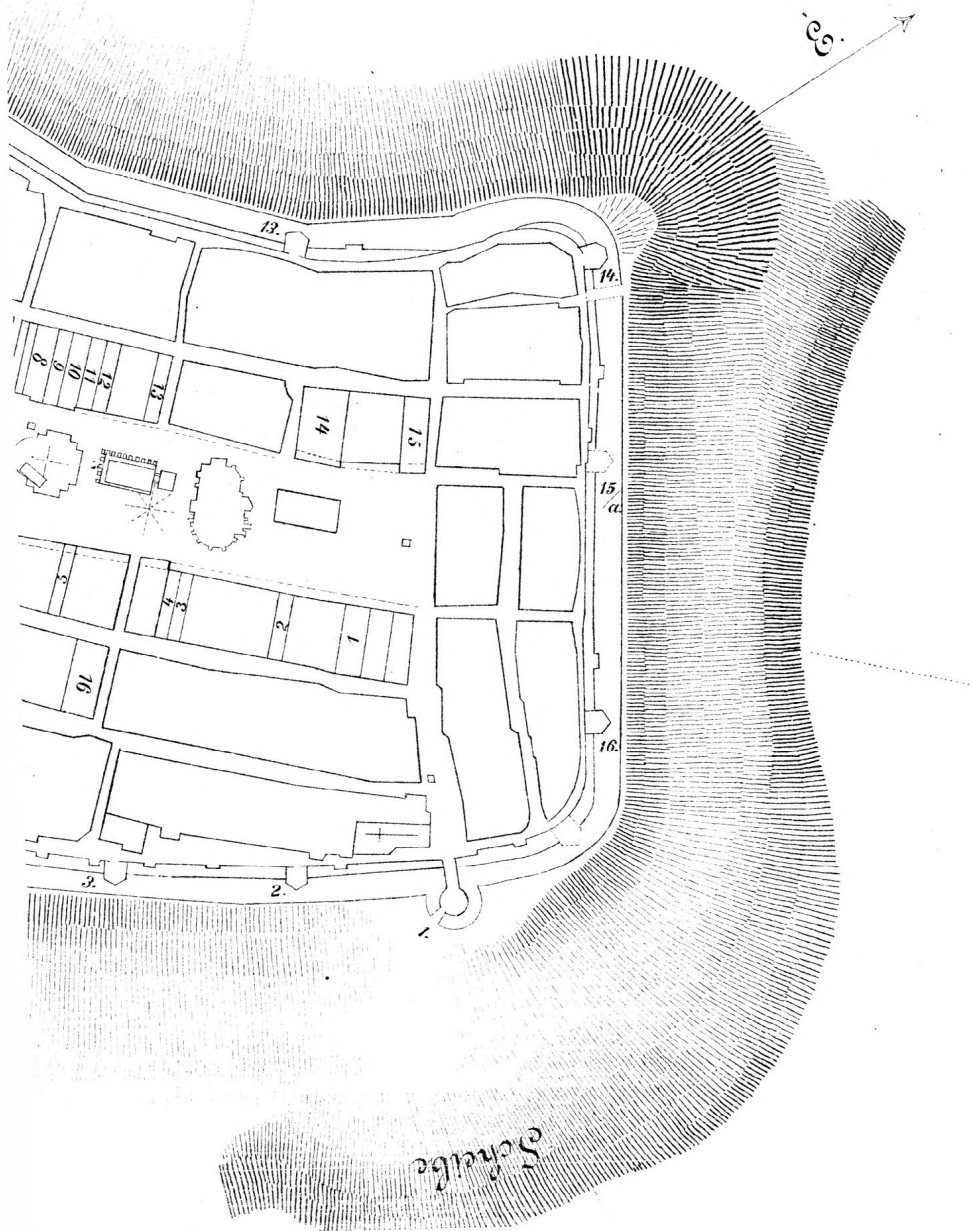
⁴⁾ U. ott. 636.

Stadlberg

2

D. Kapuk: Lőcsének körfalait két nagyobb és két kisebb kapu törte keresztül. A keleti »Felső-kapu« (Ober-Thor) (I. ábra 1. szám) és a délnyugati »Alsó-kapu« (Nieder-Thor) I. ábra 8. szám) nagyobbak, a délkeleti »Menhard-kapu« (Menhards-Thürl) (I. ábra 4. szám) és a nyugati »Zárda-kapu« (Kloster-Thor vagy Polnische-Thor) (I. ábra 11. sz.) kisebbek. Nem állapítható meg határozottan, vajjon mind a négy kaput a körfalak építésével egyidejűleg hagyták-e? de a középkor végén már mind meg volt a mostani elnevezésekkel. Kétségtelenné teszi ezt Spervogel ki 1531-re írja, hogy azon időtől mikor Kosztka Kézsmárkot elfoglalta, Lőcsének három kapuja u. m. az *alsó* a *zárda*- és a *menhard*-kapu földhányással és gerendákkal el voltak torlaszolva, csak a *felső*-kapu nyitvatott ki naponkint.¹⁾

A »*felső*« és »*alsó*«-kapuk, mint legfontosabbak, nagy gonddal voltak megerősítve. A kapuk előtt vonult végig a fő sánczárok, melyből egy-egy kör árok indult ki. Ennek külső oldalát erős palissade vette körül. Fentebb említett képünkön a *felső*-kapunak előerődje (barbacan) köralakú tömör torony, mely a kaputoronynak első emeletéig érve eltakarta a fő kapunyílast. Ugyan ilyen volt az *alsó*-kapunak előerőde. Az előerőd és kapuk között vonuló sánczon keresztül boltíveken nyugvó tömör falak kötötték össze a barbakant a kaputoronynyal. Az ezek által bezárt tér »Schrott«-nak nevezetett.²⁾

¹⁾ Spervogel. 175 lev. »portae civitatis nostrae tres, scilicet inferior, claustralis et meynhardi non fuerunt aperte . . . sed sola porta superior cottidie est aperta. — ²⁾ A felső kapunak »Schrottja« századunk elején még épségben állott s annak leírását szentanánk elbeszélése nyomán ismertem meg.

Hogy a kapuk ellen intézett első rohamnak sikeresen állhassanak ellent, nemcsak a barbakanok, hanem a »Schrott«-ok is erősen fel voltak fegyverezve. Ezekből lehetett legsikeresebben lőni a sánczárkon keresztül a kapuhoz és a falakhoz nyomuló ellenséget.

Az előerőd sánczán valamint a belső sánczárkon keresztül vonóhidak vezettek a kapukhoz. Ezekről többször történik említés. A Meyer-féle képes krónika.¹⁾ a felső kapunak vonóhídjáról írja, hogy 1822-ben, mikor a felső kapu bejáratát és a kassai utcát felmérték s kövezték, »so ist man bei der Planirung in der Stadt auf das hölzerne Gebunde gekommen, wodurch die *innere* Zugbrücke entdeckt worden.« Erről a XVI-ik század írásmódjával közli ezen felíratot: »Anno d. 1552. Sind in der Leutsch an den thoren die zugbricken neu gemacht worden zue der groesseren vorsicht vor die Fainde« (465 old.). Sajnos, hogy a leletnek megőrzésére akkor senki sem gondolt. 1683. decz. 9-én Dünnewald tábornoknak katonái, miután az *alsó* kapunak előerődjébe már benyomultak, a belső sánczárkon keresztül deszkákat kezdtek fektetni »*an die Zugbrücken* in Meinung sollhe auff zu hauen.«²⁾ A főkapuk e szerint külső és belső vonóhidakkal voltak ellátva. Szerkezetükre nézve vajon régen emeltyüsek vagy kerekesekek voltak-e, nincsenek adataink. Az 1840-es években, mielőtt a *felsőkapu* mostani alakját nyerte, még meg volt rajta a keret, melyben a lehulló vas-rácskapu felhúzatott és

¹⁾ Probstner Gyula úr birtokában van Lőcsén, Czíme: »An-nalecta sacra et profana urbis lib. ac. reg. olim reipublicae Leu-choviensis collecta atque in partes quinque digesta per Steph. Meyer. Bevégzetetett 1824-ben — ²⁾ Hain 940. old.

leeresztetett. A *menhard-kapunak* egészen 1817-ig volt vonó-hídja.

A *felső-* és az *alsó-kapuk* az előerődön kívül *kaputornyokkal* voltak ellátva. A bástyáknak és a fegyverzetnek lelettáraiban 1569-től kezdve mindenütt találkozzunk az »*Oberthor-Thurm*«, »*Ober-Thurm*«, »*Propugnaculum portae superioris*«, »*Propugnaculum portae inferioris*«, »*Niederthor-Thurm*«, *Thurm des Niederthores*« elnevezésekkel. Részletesen értesülünk arról is, hogy a *felső-kapu* tornyának három, az *alsó-kapué-*
nak négy emeletéből szórták a halált a kapukhoz közelítő ellenségre. Az *alsó-kapunak* tornyára 1635-ben órát is tétetett a magistratus s ahhoz 319 frt 70 denárba kerülő, 4 mázsa súlyú harangot öntetett Eperjesen.¹⁾ Az 1679. márczius 10-én kiütött tűzvészben a kaputorony leégése alkalmával az órával együtt a harang is elolvadt.²⁾

A két kisebb kapunak előerőddel való ellátására annál kevésbbé volt szükség, mert veszély idejében azokat rendszeren eltorlaszolták sőt be is építették. A lapályosabb délkeleti oldalon levő *menhard-kaput* a sánczárkon és a vonóhídon kívül hatalmas *kaputorony* őrizte. A négy emeletes »*Menhardts-Thurm*« a kapu fölé volt építve s elegendő fedezetet nyújtott a különben is csak kisebb kirohanási kapun (poterne) esetleg kimenő városi őrségnek. — A városnak meredek nyugati oldalán levő »*Zárda-kapu*« a XVI-ik században kétségkívül meg volt. A XVII-ik század folyamában kiállott ostromok leírása közben vagy a lelettárakban egyszer sem találom azt említve. A Spervogel által említett »*porta claustris*« csak kisebb kijárási lehetett, melynek védelmére két oldalt bástyák állottak. A me-

¹⁾ U. ott. 293. — ²⁾ U. ott. 850.

redék domboldalon napjainkban is csak a domb aljában levő kertekhez és szántóföldekhez vezet nehezen járható út. Kirohanásra a terep épen nem alkalmas s egy nagyobb nyílás czéltalanul gyengítette volna a természet által erősített oldalt.

Az éjszaki oldalon 1763-ig nem volt kijárás. Ekkor adott a cs. kir. főhadparancsnokság engedélyt arra, hogy az éjszaki oldalon egy kis kapu nyitassék (»Errichtung eines kleinen Thörl gegen Nachten.«.) Ez a napjainkban is használt »*Scharfheck*« nevű kijárás, melynek szükségességét azzal indokolta a hatóság, hogy a kiüthető tűzvészek alkalmával a mezőn foglalkozók hamarabb bejuthassanak a városba. Az ajtó mellé őrszobát és a sánczon keresztül »Schrottot« építettek, melynek boltívei most is láthatók a szomszédságban levő kertekben.

A zwingerekről nyíló, a körfalak lépcsőire vezető ajtókról s azok céljáról fentebb tettünk említést. Ilyen ajtókra csak a keleti, délkeleti és déli oldalakon volt szükség, a meredekebb oldalakon a magasan fekvő város és a zwingerek közötti összeköttetést csak a sziklafal mellé épített bástyák tarthatták fenn.

E. Bástyák: A középkornak kezdetleges ostromló szereit ellen a városnak elég bátorságot nyújtottak az épszögű kiszökésekkel bíró körfalak. Ha a *felső-, menhard-* és *alsó-*kapukat már a XIV-ik században ellátták előerődökkel és kaputornyokkal, teljesen eleget tettek a biztosság követelményének. Nem lehet határozotlan megállapítani, mikor építették Lőcsén a körfalakhoz az első bástyákat? — a XVI-ik század elején, midőn a két ellenkirály közötti harcban Lőcsét felső Magyarország egyik legfontosabb pontjaként látjuk sze-

¹⁾ Levélt. XI. oszt. ⁴⁷/₁, ⁴⁷/₂ szám alatt.

A LÓCSEI FEHERASSZONY.

repelni, a városnak mint megbízható erősségnek kell fellépnie. 1528-ban már több bástyája állott. Ekkor ugyanis ker. szt. János előtt három nappal a felső-kaputól számított *harmadik* bástyába beütött a villám s azt felgyújtotta.¹⁾ 1558-ban a »*Gross-Scharffheck*« és a »*Scherthurm*« nevű bástyák közötti falnak leomlásáról van szó.²⁾ A század második felében — a három kaputornyot is beszámítva — 13 bástyát említenek az iratok.

A bástyák számát s az azokra időnként alkalmazott neveket a túlsó oldalon lévő táblán látjuk.

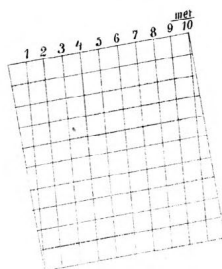
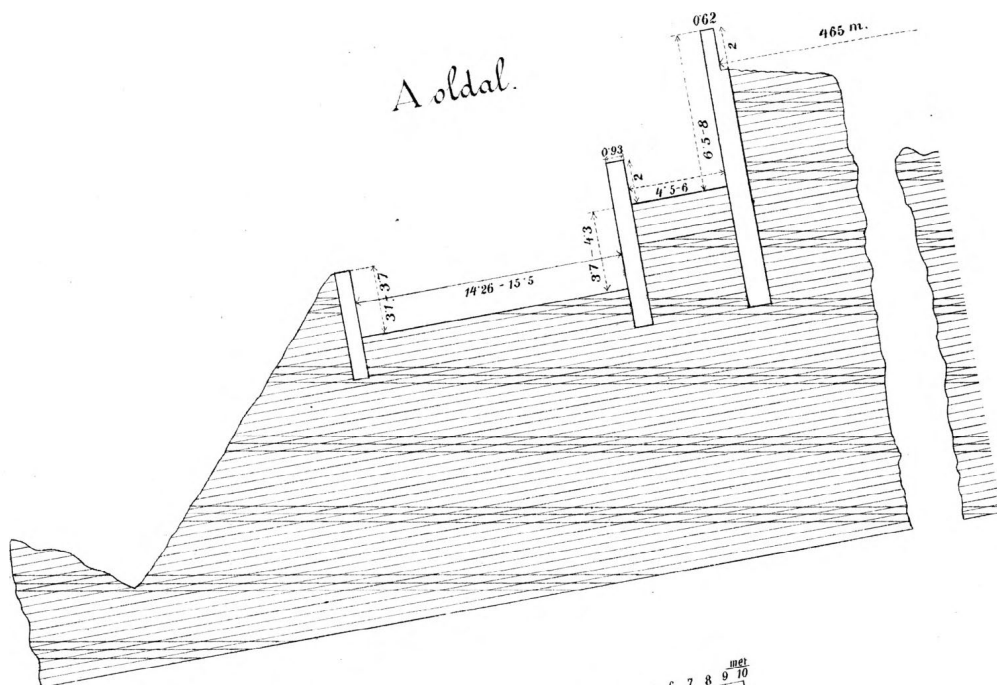
Első tekintetre feltűnik, hogy a XVI-ik században már 13 bástya illetőleg kaputorony áll. 1605 és 1670 között a bástyák száma 3-mal szaporodott. Ezek közül a két »*Neue Pastey*«-nak neve mutatja az építés idejét. Az egyikről írja Hain: »1649 juni. Zu dieser Zeit ist auch die Pastey zwischen den Ober-Thor und Thürchen (Menhard-kapu) zu bauen angefangen.«³⁾ Ez a helyszíni terven, 3. számú jelenleg a Probstner család tulajdonában levő bástya. A helyszíni terven 6. számmal jelölt, második »*Neue Pastey*« szintén 1649—1670 közt építtetett, sokáig katonai raktárul szolgált. 1569- és 1605-ben a *menhard-kapu* és *alsó-kapu* közt csak a Dicke-Thurmot találjuk. 1670-ben a második »*Neue Pastey*«⁴⁾ és a »*Dicke-Thurm*« között van feljegyezve az »*Achatius-Thurm*«, melynek építése idejét szintén 1605 és 1670 közé kell helyezniünk.

1) Hain 46. — 2) U. ott. 123. — 3) Hain 406. Az eredeti német neveket a helyi érdekekre való tekintetből szándékosan tartottam meg. Ezen bástyán ma is látni kőbe vésve az: »INRAHN 1649« — In Richter Amt Herrn Nicolai Hain 1649. — 4) Ezt a kaszárnnyak építésekor 1888-ban lerombolták.

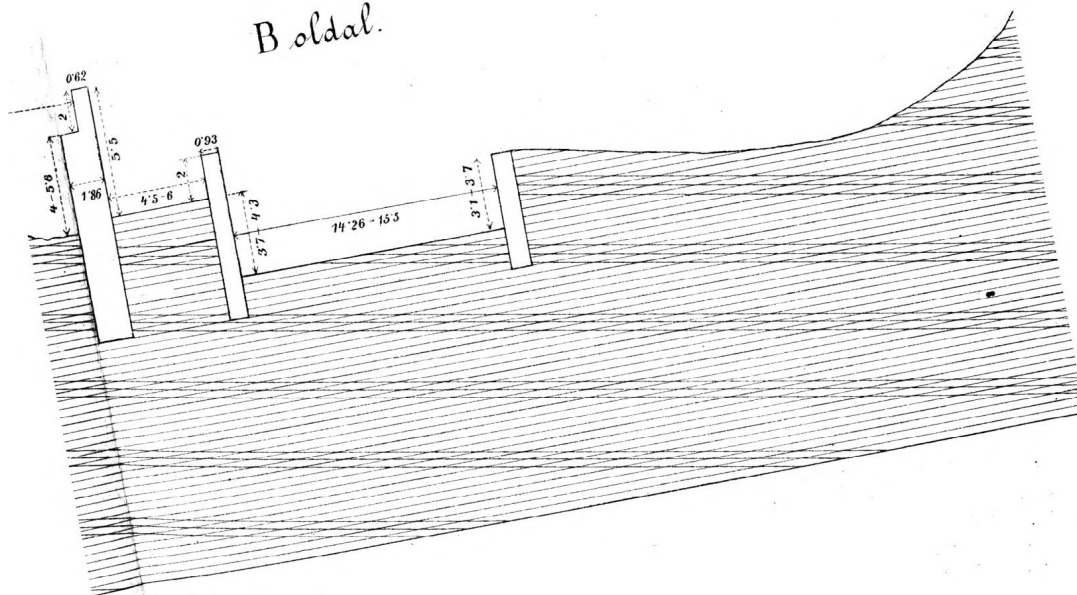
1569 ¹⁾	1605 ²⁾	1670 ³⁾	1690 ⁴⁾	1697 és 1702 ⁵⁾	1723 ⁶⁾ év
1 Ober-Thor und Schrott	Ober-Thor	Ober-Thor	Kirschner-Thurm Ober-Thor	Kirschner-Thurm Ober-Thor	Kirschner-Thurm Ober-Thor
2 Menhardts-Thurm Dicke-Thurm	Menhardts-Thurm Dicke-Thurm	Die neue Pasley Menhardts-Thurm	Schneider-Thurm Messer-Schmied- Thurm	Schneider-Thurm Messer-Schmied- Thurm	Kaufmanns-Thurm Messer-Schmied- Thurm
4 Nieder-Thor und Schrott	Nieder-Thor	Die neue Pasley	Nadler-Thurm	Nadler-Thurm	Knopfsricker-Thurm
5 Puschen-Thurm	Puschen-Thurm	Achatius-Thurm	Fleischhacker-Thurm	Kaufmann-Thurm	Schneider-Thurm
6 Hencken-Thurm	Henzen-Thurm	Dicke-Thurm	Niederthor-Thurm	Niederthor-Thurm	Niederthor-Thurm
7 Kloster-Thurm	Kloster-Thurm	Nieder-Thor	Kupferschmied-Thurm	Kupferschmied-Thurm	Kupferschmied-Thurm
8 Haber-Thurm	Haber-Thurm	Fleischer-Thurm	Tischler-Thurm	Tischler-Thurm	Tischler-Thurm
9 Wasser-Thurm	Wasser-Thurm	Tischler-Thurm	Schuster-Thurm	Schuster-Thurm	Schuster-Thurm
10 Klein-Scharfleck	Klein-Scharfleck	Schleifer- oder Kios- ter-Thurm	Leinweber-Thurm	Leinweber-Thurm	Bitner-Thurm
11 Gross-Scharfleck	Gross-Scharfleck	Haber-Thurm	Binder-Thurm	Binder-Thurm	Tuchmacher-Thurm
12 Schützen-Thurm	Schützen-Thurm	Wasser-Thurm	Klein-Scharfleck	Klein-Scharfleck	Schlosser-Thurm
13 Vorbrtte-Thurm	Vorbrtte-Thurm	Klein-Scharfleck	Gross-Scharfleck	Gross-Scharfleck	Riemer-Thurm
14		Gross-Scharfleck	Schlosser-Thurm	Schlosser-Thurm	Die Rundel
15		Schlosser und Hut- ter-Thurm	Riemer-Thurm	Riemer-Thurm	Die Rundel bei der Knopfsricker-Pasley
16		Riemer- und Sattler- Thurm	Zucker-Thurm	Zucker-Thurm	

¹⁾ Hain 152—153. — ²⁾ U. o. 198. — ³⁾ U. o. 681—683. — ⁴⁾ ⁵⁾ Levél. XI. o. 26, 27, 29, 33, 42, sz. a.

A oldal.

B oldal.

Az 1723-iki jegyzékben már ismét csak 13 bástya, illetőleg kaputornyot találunk. Az ugyanott feljegyzett »*Rundel*«-eket, nem tekinthetjük bástyáknak. Az 1697-iki helyszíni szemlében ez áll: »In alia *Rundella* seu *Zwinger*« e szerint ezeket a zwingerből kiszökő kisebb köralakú erődítményeknek kell vennünk. Védelem végett ezeket rendesen csak mellékesen sorozták valamelyik czéhhez. Így 1723-ban a szíjgyártó, festő és fazekas czéhnek a jegyzékben 13-ik számú bástya felügyelete mellett feladata volt »das Rundelchen bey Peter Adam *secundiren*«, a második rundelnek pedig a késcsináló czéh »secundált«.

A város délkeleti oldalán most is áll még két rondella. Egyikök a körfalat nem érintve a zwingerből nyúlik ki.

A bástyák elhelyezéséhez a város dombjának alakja adta a legtermészetesebb tervezetet. A fentebb közölt 1569-iki és 1605-iki jegyzékekben feltűnik, hogy a *felső*- és *alsó*-kapu között levő leghosszabb (körülbelől 1086 met.) és legkevéssbé védhető vonalon (l. a helyszíni terven) csak 1 kaputornyot és egy bástyát találunk följegyezve, míg az *alsó*- és a *zárdakapu* közé eső meredek, 410 m. hosszú részen a zárdatoronnyal együtt 3 bástyát, ettől a Scharffeckig terjedő legmeredekebb, 623 m. hosszú vonalon szintén 3-at, innen a *felső* kapuig (558 m.) ismét 3-at látunk. Az 1670-iki jegyzékben a »*Nieder-Thor*« a 7-ik, az 1690-iki és a következő jegyzékben a 6-ik helyen áll. A »*Grosz-Scharffeck*« után az első jegyzékben 2, a többiekben 3 bástyát találunk említve.

A bástyák összeírása ezek szerint a felső kaputól kiindulva nem történt fennállásuk sorrendjében.

A XIV-ik és XV-ik században a falaknak gyakori

épszögű kiszökései, melyek közül a helyszíni terven A-val jelölt egészen a zwinger külső széleig 'nyomúl elő s több emeletre osztva szélessége és hosszúságában számos lövő réssel van ellátva, a falak megmáshása ellen elegendő biztosítékot nyújtottak. Az ostromnak leginkább kitett főkapuk megközelítését kellett erős bástyákkal megnehezíteni. Nem rendelkezünk a város erődítményeinek egyetlen régi tervrajzával sem s így a még fennálló bástyák elhelyezéséből, a krónikai és levéltári adatokból kell azt összeszerkeszteni. Az itt közölt tervrajzot a bécsi cs. és kir. hadügyministerium levéltárában talált 1708-iki felvétel után készítettem.

A két főkapu 1. 8. szám mellett a város dombja hirtelen kanyarodik. A kaputornyokon kívül mindkét oldalra szükséges volt bástyát alkalmazni, ilyenek a *felső-kapu* mellett a 2. számú részben ma is fennálló bástya és a 15. b) vagy a 16. számú, mely utóbbi még teljes épségben áll, — az *alsó-kapu* mellett pedig a 7. és 9. számú bástyák. A *zárda-kapu* felőli oldalt a 10., 11. (jelenleg is áll) és 12. szám alatti bástyák, a városból kivezető nyugati nagy csatorna nyílását pedig a 13. számú helyen állott »*Wasser-Thurm*« őrizte. Ennek egykori helyét határozottan megállapíthatjuk. 1559 junius 9-re írja Hain: »hatt das Wasser durch ein gross Gewitter zu Leutschau den *Wasser-Thurm* hinter den Badstuben zurissen und ausgedruckt.«¹⁾ A fürdő pedig a parochialis épület mögött a zárda utcán épen az említett nagy csatorna nyílásával egy irányban volt. A legmeredekebb éjszaki szögletnek őre volt a most is épen álló »*Gross-Scharfjeck*« (14. sz.)

¹⁾ Hain. 119.

míg az északkeleti oldalt a 16 és a 15/a- vagy 15/b-vel jelölt bástyák védték.

A XVI-ik században fennállott bástyák sorát s azoknak akkori neveit a felső-kaputól dél felé indulva következőleg állíthatjuk össze:

Helyszíni terv száma.	1569-iki jegyzék száma.	A kapu- illetőleg bástya-torony neve.
1.	1.	Ober-Thor.
2.	12 vagy 13.	Schützen-Thurm v. Vorbritte-Thurm. ¹⁾
4.	2.	Menhardts-Thurm.
7.	3.	Dicke-Thurm.
8.	4.	Nieder-Thor.
9.	5.	Puschen-Thurm.
10.	6.	Hencken-Thurm.
11.	7.	Kloster-Thurm.
12.	8.	Haber-Thurm.
13.	9.	Wasser-Thurm.
14.	11.	Grosz-Scharfheck.

Helyszíni terv száma.	1695-iki jegyzék száma.	A kapu- illetőleg bástya-torony neve.
15/a vagy 15/b	10.	Klein-Scharfheck.
16.	12 vagy 13.	Schützen-Thurm vagy Vorbritte-Thurm.

A keleti oldalnak erősbbítése már a XVI-ik században szükségesnek mutatkozott. 1555-re írja Hain: »Ist der grosse Schrott von eychenen Holtz mit sambt den Brücken zwischen den Oberthor und Menhardts-Thürl auff erbaut worden. . . . ist also der Schrott gebauet worden zu zweyerley Nutzen, erstlich zu Steuer der Mauer, zum Andern *zur Wehr und dem Geschütz da es die Noth erforderte*«. ²⁾ A XVII-ik század küz-

¹⁾ Vorbritte = verbriete = verbrannte = leéggett torony. —

²⁾ Hain. 118.

delmei között, a tűzértségnek nagyobb fejlettsége mellett a várost is erősbbíteni kellett s ekkor, mint fenn-
tebb láttuk, a felső- és alsó-kapu között levő vonalra
három új bástyát építettek. Ezek a helyszíni tervün-
kön 3- és 6-al jelölt »*Neue Pastey*-ok s az »*Achatius-
Thurm*«. Az utólsónak helyét nem lehet határozot-
tan kijelölni. Legcélyszerűbben az 5. sz. alatt levő he-
lyen — hol jelenleg is áll egy kisebb kerek torony —
a menhard-kapu erősbbítésére állhatott, de az is lehet-
séges, hogy ezen nevet a körfalnak A-val jelölt, több
emeletes bástyaszerű kiszökésére alkalmazták.

A bástyák nevei a XVI-ik században és a XVII-ik-
nek első felében némi állandóságot mutatnak. Ezen-
túl a *felső- és alsó-kapunak* s a két »*Scharfjeck*«-nek
kivételével mindig azon czéhnek nevét viselik, mely-
nek védelem céljából kiosztattak, változatlan névso-
rukat tehát nem lehet megállapítani.

Alakra nézve a még fennállók között vannak négy-,
ötszögű és kerek bástyák. Nagyságuk szintén kü-
lömböző.

Az összes kaputornyok és bástyák sorrendje, eme-
leteiknek száma s 1670-ben használt neveik követke-
zők voltak:

Helyszíni terv száma.	1670-iki jegyzék száma.	A kapu- illetőleg bástya-torony neve.	Emeleteinek száma.
1.	1.	Ober-Thor.	3.
2.	15 v. 16	Schlosser und Hutter-Thurm v. Riemer u. Sattler-Thurm.	3.
3.	2.	Die neue Pastey.	4.
4.	3.	Menhards-Thurm	4.
5.	5.	Achatius-Thurm.	3.
6.	4.	Die neue Pastey.	6.
7.	6.	Dicke Thurm.	4.

Helyszíni terv száma.	1670-iki jegyzék száma.	A kapu- illetőleg bástya-torony neve.	Emeleteinek száma.
8.	7.	Nieder Thor.	4.
9.	8.	Fleischer-Thurm	3.
10.	9.	Tischler-Thurm.	3.

Helyszíni terv száma.	1770-iki jegyzék száma	A kapu- illetőleg bástya-torony neve.	Emeleteinek száma.
11.	10.	Schleiffer- oder Kloster-Thurm.	3.
12.	11.	Haber-Thurm.	3.
13.	12.	Wasser-Thurm.	4.
14.	14.	Gross-Scharffeck.	4.
15/a v. 15/b	13.	Klein-Scharffeck.	4.
16.	15 v. 16	Riemer- und Sattler-Thurm v. Schlosser- u. Hutter-Thurm	3.

A három helyen tapasztalható ingadozást a bástyák jegyzékeinek fentebb említett helytelen sorrendje okozza. A helyszíni terven 2-vel jelölt bástya még most is áll, a jegyzékekben azon a helyen nem említetik, míg azokban az éjszakkeleti vonalrész túl van tömve bástyákkal. A »*Riemer-Thurm*« a felső kapu közelében állott, különben nem írhatta volna a szemtanú Hain, hogy 1683. december 8-án Dünnewald tábornoknak a »*Scheibe*« nevű dombon felállított ágyúiból »gingen vill Schüss aufs *Ober-Thor* und den *Riemer-Thurm* zu«. ¹⁾ A »*Scharffeck*« név legjobban illik az éjszaki és éjszakkeleti kanyarúlatra. Az előbbit ma is úgy nevezik s ottan áll a nagy »*Scharffeck*« bástya. A »*Klein-Scharffeck*« 1711-ben lőpor-robbanás következtében összeomlott s hajdani helyének emléke nem maradt fenn. Az éjszakkeleti kanyarúlaton (15/b) vagy a 14. és 16. számú bástyák között (15/a) kellett állania.

A bástya-tornyok legfelső emeletére erős geren-

¹⁾ Hain. 939, 940.

dákból készített erkélyeket alkalmaztak, melyeknek átlukasztott fenekén át legjobban lehetett kézi gránátokat, égő szurkot és szurkos koszorúkat szórni a torony aljához nyomúlt ellenségre. Ilyen »*Brustwehr*«-nek nevezett erkélyekről az 1683-iki ostrom alkalmával történik említés, mikor decz. 8-án a »*Riemer-Thurm*«-nak erkélyét az ellenség annyira megrongálta, hogy arról a lövészeket le kellett szedni, 9-én pedig az alsó-kapu tornyának erkélyéről szórtak kézi gránátokat és szurkos koszorúkat a kaput összetörni akaró ostromlókra.¹⁾ A 16. számú bástya keleti oldalán ma is tisztán kivehető nyoma van még az erkélynek.

A sáncz-árkokkal, körfalak- és bástyákkal eként megerősített városnak mindig kiváló fontosságot tulajdonítottak királyaink. Midőn 1550. június 7-én Lőcsének falai, tornyai és bástyái leégtek,*) I. Ferdinand király Abaúj-, Liptó-, Sáros-, Szepes-, Torna-megyék, Bártfa, Eperjes és Szeben sz. kir. városokhoz augusztus 15-én kelt rendeleteiben írja: »*Quae (t. i. Leuchovia) cum in finibus istius Regni nostri Hungarie versus Poloniam sita, non vobis solum, sed et aliis etiam fidelibus nostris illarum partium tutissimum sit profugium et propugnaculum*« etc.¹⁾ (Mely — t. i. Lőcse — Magyarországnak Lengyelország felé eső határán feküdvén, nemcsak nektek, de azon részeken levő más híveinknek

¹⁾ Hain. 939. 940.

*) Ezen tűzvésznek emlékét következő versekkel örökíti a Hain féle krónika:

1. SoL erat In CanCro LeVtsoVla plangIt In Igne
SeptIMa LVX IVnl, tetrIs Vt orta fVlt.
 2. NobILIs VrbIs, oplbVsque potens LeVtsoVla seMper,
AspiCe nunc trIstIs, IgnIbVs Vsta IaCet.
- ²⁾ Levélt. XI. oszt. 8—11. sz.

is legbiztosabb menedékhelye és védő bástyája), a város megerősítéséhez adandó ingyen munkára szólítja fel azokat. Augusztus 18-án meghagyta a királyi kamarának, hogy a felső vidéki sz. kir. városok királyi jövedelmeit azonnal szolgáltatassa ki a város kapui-, falai-, bástyái és középületeinek helyreállítására. Werner György sárosi várkapitány által kifizettetett 100 frtot, Salm Miklós gróf által küldött 600 frtot,¹⁾ 1553-ban pedig 2000 drb. kőst (Banck-Salz) adott ugyanazon célra. Az 1582-iki tűz után három évi taxa-mentességet kapott a város.²⁾ 1599-ben mikor az egész városban csak 37 ház maradt épen s az alsó-kapu tornyával együtt öt bástya égett le,³⁾ a három évi mentességen felül még a városnak 3161 frtnyi hátralékos taxáját is elengedte Rudolf király.

Messzire vezetne itten a város falait, kaputornyait, bástyáit rongáló tűz- és szélvésznek felsorolása. Egyik másik jelentékeny károkat okozott. Jelentékenyebbek a XVII-ik század folyamában és a XVIII-iknak elején kiállott ostromok által okozottak. 1672-ben Petróczynak seregei október 5-től 17-ig ostromolták a várost s elvonulásuk után a polgárok 200-nál több

1) 2) U. ott. 12. stb. sz. a.

*) A könyör adományokat gyűjtő könyvecskében levő, ezen tűzre vonatkozó emlék versek:

1. A tűzvész napjára: *Leutscha sub flammis lacrumat atris
Quando September numerat diurnos
Quinque ter soles radiis in alto
Cardine coeli.*
2. Az évszámot rejtő vers: *EX petit te MeVs pia nostra ChrIste,
Posset atroces sVperare LVCTVs,
HIC In hic terris VblqVe sanCtas
Transigere aVras.*

ágyúgolyót szedtek ki a bástyákból.¹⁾ Az 1683-ban kiállott 7 napi ágyúztatás után a falak és bástyák sok helyen romba dültek. A Wesselényi féle összeesküvés után már több birtokától megfosztott, a kurucz- és német hadak által egyaránt zsarolt város nem képes erődítményeit azonnal helyreállítani s 1697-ben báró Trinfels (Freienfels:) kamarai tanácsos mint császári biztos az erődítmények romba dült állapotát így írja le: A »*Zucker-Thurm*«-nak nevezett bástya egészen rom, a mellette levő nagyobb körfal az árok felé hajolva közel áll a teljes rombadüléshez. A »*Schlosser-Thurm*«-nak felső része mintegy három ölnyire romban van, a »*Binder-Thurm*« a sáncz árok felé hajlott, a »*Haberthurm*«-nak emeleti boltozata szakadt be, az *alsókapu tornya* meghasadozva közel áll az összeomláshoz, a felső-kapu tornyának mindkét oldalán romok vannak. A körfalak és zwingerek sok helyen egészen leomlottak, máshol tetelesen meg vannak rongálva.²⁾ Az 1705-iki és 1710—11-iki ostromok, a leomlott bástyatornyok nélkül, némileg helyreállítva találták Lőcsét. Az utolsó ostrom (1710—11) megadta erődítményeinknek a kegyelemdőfést. A löportárnak használt »*Klein-Scharfheck*« bástya a két oldalán volt falakkal együtt a légbe repült. A menhard-kapu tornya egészen ketté szakadt. A falakat a többször kiütött tűzvész és az ágyúztatás rongálta meg.³⁾

Alig képzelhetünk szomorúbb képet, mint Lőcsée ezen ostrom után. A kaputornyok, bástyák és körfalak leégve és romba dülve, a falakon belül leégett vagy egészen romba dült 234 ház, a lakosokat megtizedelte a pestis. A városnak csaknem összes birtokai zálogba

¹⁾ Hain 786. — ²⁾ Levélt. XI. 27. — ³⁾ U. ott. 33 stb. sz.

téve, az adósság messzire meghaladta a 100.000 frtot. Nagy összeg azon időben mikor a főbíró fizetése 400 frt, s a tanácsnokoké 220—100 frt közt váltakozott.

1717. ápril 6-án III. Károly király erősen hangsúlyozza, hogy Lőcsét, mely Lengyelország határszélén és a múlt időkben lefolyt felkelések tűzhelyén fekszik, a királyi ház és az ország biztossága érdekében meg kell erősíteni; — de sem a beszállásolási, sem az adóterheken nem könnyített.¹⁾ 1725-ben a falakon keresztül szabadon lehetett kijárni. A német őrség katonái arra szöktek s a helyt. tanács meghagyja, hogy az átjárásokat legalább pallissade-al csinálják be. Majd 1728-ban részletes tervet készítettek az erődítmények kijavítására.²⁾ Ebből látjuk, hogy a két főkapunak oldalait vashorgonyokkal kellett összeszorítani, tehát a tornyokat már nem bírhatták meg, a »*Fleischer-Thurm*»-ról le kellett szedni az ágyúkat, a »*Klein Scharffleck*« nincsen felépítve s helyére gerendákból készült »*Schrott*«-ot kellene állítani, az 1450 öl hosszú falakat újra kellett fedni, s helyenkint pallissade-al pótolni és támogatni. A város nagyon kevés segílyt ígérhetett ezen reparatióhoz s még az ígértnél is kevesebbet adhatott. Az egész XVIII-ik századon keresztül a helytartótanács számos rendelete sürgeti a falak újraépítését, illetőleg kiigazítását. A század második felében Lengyelországban kiütött zavarok még egyszer kívánatossá tették Lőcse erődítményeinek helyreállítását. 1769. aug. 25-én sürgeti is azt a főhadparancsnokság által zaklatott helytartótanács.³⁾ De hiába. A városnak nem állott módjában a roppant költséget igénylő munkát végrehajtani s csak a kisebb részletekben eszközölt javítgatás mentette meg nap-

¹⁾ U. ott. — ²⁾ U. ott 40 sz. — ³⁾ U. ott 50. sz.

jainkig a középkori város-erődítésnek hazánkban páratlanul álló maradványait. Az alsó kapu előerődével és tornyával, a délnyugati és nyugati oldal összes bástya tornyai, a keletin és délkeletin a felső- és ménhardkapu tornyai és a »Dicke-Thurm« leomlottak. A »Gross-Scharffheck« az északibb (3. sz.) »Neue Paster« a helyszíni terven 16. sz. alatti bástya egészen, a 2. és 5. sz. alattiaknak maradványai, a felső- és a ménhardi-századunk első negyedében átalakított kapuk s az igen megrongált körfalak és zwingerek állanak még a régi dicsőség szomorú emlékeiként.

A megrongált erődítmények fentartása nagy teher volt a városon, miért is a tanács kérésére a m. kir. udvari kamara 1803 szept. 21-én meghagyta a már ekkor kertekül használt zwingerek és sánczárkok eladását. A tanács ezen rendelet következtében 1805 máj. 6-án megállapította az éjszaki és a nyugati oldalon levő rész eladásának feltételeit. Nevezetes itten az, hogy a sánczterek vevői a város belső falát *örök időközön* át tartoznak a város felé eső oldaltól mérve 7 lábnyi magasságban fentartani, illetve ahol a fal beomlott, azt legalább vályogból felépíteni, a hol pedig a fal magasabb, azt 7 lábnyi magasságig le kellett volna hordatni. Minthogy a város a terhet nem bírta, kimondták, hogy ahol a falak igen rozsak, ott a sánczokat ingyen oda lehet adni annak, aki a fal felépítésére vállalkozik. A keleti és déli oldalon levő sánczokat a tanács tagjai örök időre saját használatukra akarták megtartani, de a képviselő testület kérésére a kir. udvari kamara ezek aladását is elrendelte. Propstner András és Schreter Dávid az egész vonalat meg akarták venni, de végre 1816. május 10-én ezen rész is nyilvános árverésen adatott el.

Itt is kimondták a falak fentartására vonatkozó kötelezettséget. A falaknak 7 lábnyi magasságig lehorodátását a város soha sem követelte, mert azok a kívül támadt tűzvészeknek a városba terjedését gátolták de a falak fentartására közbiztonsági és közegészségügyi szempontokból mindig gondosan ügyelt. A nyugati oldalon levő aláépítés elengedhetetlenül szükséges, nehogy a földcsúszás a közel levő épületeket veszélyeztesse. A keleti és déli oldalon e részben nincs veszély s a falak lerontására maga a város adott példát, azok egy részét és egy bástyát (6. sz.) az új kaszárnyák építésekor leromboltatván. A körfal ottan most már meg van szakítva.

Építkezés.

Magán építkezés. Középületek: városháza, harangtorony, kauffhaus, vendéglő, vármegyeháza, kaszinó. Templomok: szt. Jakab templom, gymnasiumi templom, Minoriták temploma, hajdani karthausi templom, Mária hegyi templom, evangélikus templom. Iskolák: kath. elemi iskola, gymnasium, állami főreáliskola, evangélikus elemi iskola.

A »Ring«-nek — Kör-tér — nevezett tér most is méltán lepi meg a Lőcsére jövő idegent. A csinos egy- és két emeletes lakóházakkal körülvett nagy négyszögű tér, mely hazánk régi városainak Ringjei közt a legnagyobb, közepén a sétatérrel, az állami felsőbb leányiskola és a kath. elemi iskola egyesített épületével, a szt. Jakab templommal, a városházával és az ev. templommal, kellemes benyomást tesz a nézőre. Az összhangot azonban megzavarja némileg az, hogy a házak nem állanak egy sorban, de helyenkint kiszögellések vannak. Ringünknek azonban éppen ez egyik műtörténetileg legnevezetesebb oldala.

Már említők, hogy a Ring képezte magvát a városnak, ehez és e köré csoportosultak később a többi utcák. Melyik mikor, azt megállapítani nem lehet, de az erődítésnél mondottakból következik, hogy a XIV-ik századot megelőzőleg a városnak körfalakkal körülvett egész területe be volt építve. A XIII. század közepén alapított várost azonban sok elemi csapás gátolta fejlődésében. 1332-ben, 1342-ben, majd 1431 húsvét napján, tehát egy század alatt három ízben csaknem teljesen leégett. Az 1462-iki tűzvész a kórház utcát, az 1485-iki a zárda utcát hamvasztotta el.¹⁾ A gyakori nagy tűzvészek mutatják, hogy a város házai kezdetben leginkább fából készültek, amint azt még későbbi időből is kimutatjuk. A gazdagságban mindinkább gyarapodó város a tűzvészekből tanulságot merítve áttért a biztosabb építkezésre.

Henszlmann Imre, már idézett művében (22 old.) ezt írja: »Középkori lakházakat Lőcsén nem találtam, a fenmaradt legrégiebbek nem mennek túl a renaissance korszakán, mely Lőcsén, mint ezt jól datált harangtornya és városháza tanúsítja, alig kezdődik a XVII. század beállta előtt.« Nem tudom elképzelni, hogy az építészeti archeologia terén oly tudós szerzót mi vihette ezen állításra. Egyedüli magyarázatul csak azt vehetem föl, hogy igen rövid időt tölthetett itt és így a részletek megfigyelésére nem lehetett alkalma; különben már egy séta a Körtéren meggyőzhette volna arról, hogy itten több lakóháznak határozott középkori részletei vannak, a renaissance meg fél száz évvel megelőzi a XVII. századot.

Ami a lakóházaknak középkori részletekben való gazdagságát illeti, határozottan állíthatom, hogy e tekin-

¹⁾ Hain.

tetben Lőcse hazánkban a legelső helyen áll. A régi városi életet minden részletében tanulmányozva, Sopron-tól Brassóig csak Körmöczbányán a Lehoczky házban, az úgynevezett »Mária ház«-ban — N. Lajos király leánya, Mária királynő háza — és a vele szomszédos mostani sörházban; Beszterczebányán a Szumrák-féle házban, Kassán a »Lőcsei ház«-ban, Kolozsváron és Brassóban helyenkint találtam olyan középkori építészeti részleteket, aminők itt vannak és különösen aminek már azóta pusztítottak el, mióta én itt lakom (1878 óta).

Csak egy kissé gondos vizsgálódás kell hozzá, hogy — a képzelődésnek tért nem engedve — rekonstruálhassuk Lőcse egykori Ringjét úgy, amint annak lakóházai a XIV—XV. századokban az akkor uralkodott tiszta gót stylben ki voltak építve.

Építészeti archeológiánk, tudtommal, még nem teszi feleslegessé azt, hogy az utókor részére részletesen feljegyezzük és így legalább az emlékét megmentsük középkori építészetünknek. Sorra veszem tehát Lőcse lakóházainak középkori maradványait. A mai Kossuth Lajos utcán a térre balra befordúlva, szemünkbe ötlik a közhit szerint egykori »Thurzó-ház«, ma Bágya Farkas tulajdona. (Helyszinrajz 1.) Ennek rajzát a renaissance házépítés mintaképe gyanánt közlik lexikonok és történelmi művek, mert *külseje* meg is felel annak. Földszintjén a bejáratától balra eső lakás oszlopaival — melyeknek köze most a két szobává alakítás kedvéért be van építve — és szép kereszt boltíveivel mutatja a XV. század egykori szép gotikus termét, aminőt közvetlenül e fölött az első emeleten ma is teljes épiségében látunk. Tovább haladva találjuk a 10. sz. házat. Külseje mit sem árul el. A szűk kapunyílásba

bemenve, a jobb oldali falon egymás mellett látjuk a XIV—XV. századok két gotikus ajtóját, szomszédságukban az 1608-ból való szép karnisos ajtóval (H. sz. r. 2.) Az egymás mellett levő 18, 19. sz. házak gotikus kapuja egyszerre szembe tűnnek (H. sz. r. 3, 4.), belsejükben is több ilyen részlet van. — A helyszínrajzon 5-el jelölt, Szennovitz-féle ház, ma egészen modern épület. Mintegy 10—12 év előtt itt volt a középkori »Laube« építészetnek legszebb példánya, amit láttam: egy lefüggő gotikus keresztboltozat szép zárókövel. A helyiség most is mészárszék, akkor is az volt, de tulajdonosa az épületet a casino céljára átalakítván, kérésre daczára lerontotta a műemléket. A maga szempontjából igaza volt. — Ahol ma a casino épülete áll, 5 év előtt még egy rozszant, úgynevezett »Lábas ház« állott, ebben volt mintegy 14 év előtt egy gyönyörű, kápolnaszerű földszinti szoba, melyről azt beszélték nekem, hogy az evangélikusok üldöztetés idejében ott tartották istentiszteletüket. A XIV. századból való gotikus boltívek és ablakok valóban alkalmasak voltak az áhítat emelésére: 3—4 év múlva meg akartam azt mutatni kiváló tudósunk Beöthy Zsoltnak, és legnagyobb meglepetésemre találtunk ott egy — közönséges konyhát. — A 7-el jelölt mai két emeletes ház szép gotikus kapuját most tüntetik el, hogy a régi lábas házakból már csak egy-két példány maradjon fenn. A tulajdonosnak érdeke hozza magával, hogy üzleti helyiséget csináljon a műemlékből azon házban, melynek egykori középkori oszlopos csarnokában, hol a hordók mögött egy szép művű szenteltvíztartó-fülkét találtam, már úgy is régóta korcsmahelyiség van. — A 8. sz-al jelölt ház egykor a híres krónika író Hain Gáspáré volt, aki azt az evangélikus hitközségnek ado-

mányozta. Most az állami főreáliskola van elhelyezve az épületben, melynek egykori styljét a szépen tagolt gotikus kapu és a középkori építkezést kiválóan jellemző részlet, az egyik terem ablakfülkéiben levő épített ülőkék mutatják. — A szomszéd ház (9) kapuja szintén tagozott gotikus. — A 10-el jelölt ház kapuja fölött ott van a Thurzók kőből faragott címere. Reméljük, hogy az omladozó ház helyén a tulajdonos város által esetleg építendő új házon emlékül meg fogják azt hagyni. — A 11. számú házra még visszatérünk, most csak annyit említünk, hogy ott és a 12 alatti-ban, mely utóbbinak kapuja is gotikus, szintén vannak XV. századbeli részletek. A 13 sz. alatti ház egykor Zsedényi Edée volt, a pinczébe vezető ajtó a XIV—XV. századbeli gotikus házepítésnek egyik remek részlete. — A 14 és 15 számmal jelölt házak, — egyik most városi vendéglő, másik az áll. felsőbb leányiskola internatusa —, belső kapujok gotikájának szép arányaival tűnnek ki. — A mellék utczákon csak a mai városi gazdasági épület (16) kapuja mutatja a gót stylt.

A további részletezés, azt hiszem, fölösleges. Az eddig fölhozottakból világosan látni azt, hogy itten a középkori házepítésnek még szép számú emléke van és azt, hogy ezek után bátran állíthatjuk, hogy a XIV—XV. században Lőcsének egész Ringje az akkor uralkodott gót stylben volt kiépítve. Igazolni fogják ezen állításunkat a középületek is.

Az említett, úgynevezett Thurzó-féle (Bágya-féle) házról Henszlmann is ezt írta: »Nem csal meg a románszerű fél-köríves friesz, hogy az épület eredetét a román styl korába helyezzük; de a csúcsíves kapu *legkésőbb* a XVI. század első feléből való«. A még fennálló régi, csúcsíves kapuval bíró lakóházak elő részét

a XVI. századot megelőzőleg legkésőbb az 1431-iki tűzvész után épülteknek kell tekintenünk. Az ekkor épített lakóházak jó karban maradtak a XVI. század közepéig, az 1550-iki nagy tűzvészig, amelyik után következik a renaissance építkezési modora.

Mielőtt erre áttérnénk, időzzünk még egy kissé a *régi* Ringen. Képzeljük magunk elé a nagy tért, körülvéve a XIV—XV. század gót styljében épült házaival, amint a szép mérművekkel ellátott ablakok kiemelkednek az első emeletig felérő oszlopcsarnokok fölött. A térnek mai szaggatottsága nem volt meg. A házak egyenes vonalban állottak, előttük az egész tért körülfutó »Laube«-kkel, melyekhez hasonlót hazánkban csak Zsolnán láttam még 1886-ban az ottani nagy tűz előtt. A térről a XVII. század híres kalandor utazója Simplicissimus a XVII. század közepén említi, hogy a Ring házai előtt elfutó »Loeben«-ek, arcadeok alatt erős időben is szárazon lehet járni. Timon szerint, aki 1702-ben megjelent művében Lőcsét az ország legszebb városai közé sorozza, a város házait pompás építésűeknek állítja s a piacról írja, hogy azt zsindegyel fedett elegans ambitus veszi körül. A Szennovitz-féle háznak már említett oszlopcsarnoka, melynek gótikus keresztboltozata még néhány év előtt teljes épségben meg volt, mutatja; hogy a Lőbenek már a középkorban, és pedig a házak styljének megfelelően csúcsívesek voltak. A régibb időben, úgy látszik az 1711-iki, óriási pusztítást okozott tűzvészig, az egész Ring körül volt véve arcadeokkal. Az oszlopcsarnokok eredetileg csak az első emeletig érve, erkélyszerűen futották körül a tért. Bizonyítja ezt a mai nagy vendéglő és a br. Ripperda-féle ház, melyeknek kettős kapujok van; a külső egészen újabb, a belső, az arcadeok

rendes szélességének megfelelő távolban régi csúcsíves. A felső körön az oszlopcsarnokok maradványa csak ezen két házban van meg. Hogy egykor itt is meg voltak a csarnokok, az említett maradványokon kívül bizonyítja az is, hogy ottan, a mai állami felsőbb leányiskola helyén állott a régi »Kaufhaus«, Lőcse egykori börzéje. A körül csoportosultak a messze vidékekről vásárra jövő kereskedők, akik áruikat az oszlopcsarnokokban állították ki. Az idősebb emberek még emlékeznek arra, hogy az idegen kereskedők a csarnokokat egészen azok beépítéséig használták a jelzett célra. A felső kör arkadéjai régebben eltűntek. Az alsó kör keleti és déli oldalán századunk 40-es éveiben még mind meg voltak. Azóta legnagyobb részük eltűnt már. Vagy egyszerűen eltávolították azokat a ház elől, vagy az oszlopos csarnokok fölött, az utcza felé megnagyobbítva a házat, emeletet építettek. Így jöttek létre az úgynevezett »lábás ház«-ak, amilyen ma már csak négy van. (Az alsó kör keleti oldalán a Toperczer-féle, nyug. oldalán a reáliskolának használt Hain-féle és szomszédjai: a Szennovicz-féle ház és az egykori Thurzó-féle ház, — a volt kaszárnya), de ezen utóbbiaknak napjai is meg vannak számolva. A legtöbb esetben egészen beépítették a csarnokot. Ezen fel- és beépítés következtében az ilyen átalakított házak utczai szobái igen mélyek. A csarnokokkal különféle elbánás okozta, hogy a Körtér házai nem állanak egyenes vonalban, hanem az arcadeok szélességének megfelelő kiugró szögleteket képeznek.

Az eddigi, azt hisszük az egykori valóságnak teljesen megfelelő leírás után a középkori Lőcsét kicsinyben hazánk egyik legszebb városául kell elképzelni. A faragott kövek miatt drága csúcsíves építkezés

azonban csakis a város közepét elfoglaló nagy téren, a gazdag »Ring-Bürger«-ek lakóházainak elő részén érvényesülhetett. A Ring házainak hátsó része és a mellék utcákban lakó kevésbbé vagyonos vagy épen szegényebb polgárok házai sok század múltával is legnagyobb részben fából valók voltak. Ennek igazolására talán elég lesz felhozni az 1696-iki összeírás adatait. A szerint akkor volt Lőcsén kétemeletes ház egészen kőből építve 40; ugyanolyan feles 51; egész egyemeletes ház egészen kőből 3; feles 1 emeletes elől kő-, hátul fából 119; egyemeletes quartális ház nagyobb részt fából 133; nyolczadrészes egyemeletes ház részben fából 227; tizenhatadrészes házikó a falak mellett, legnagyobb részt fából 84. Összesen 657 ház, melyeknek nagy része (444) még ekkor is egészen vagy legalább részben fából való volt. — A nagy fény mellett a nagy árnyék!

Ha ez így volt az előrehaladott XVII-ik század végén, amikor a város virágzásának tetőpontjáról még csak hanyatlani kezd, képzelhetjük, hogy a fejlődés első századaiban alig lehetett kedvezőbb a helyzet.

Krónikák és okmányok borzasztó tűzvészekről beszélnek itt. Ezen tűzvészek egy egy korszakot jelölnek itt az építészeti archeologia történetében. Hallgassuk csak meg, mit mond a krónika: »Anno 1332 ist die Stadt Leutsch zum ersthenmahl aussgebrannt. Anno 1342 ist Leutsch zum 2-mahl aussgebrannt. Anno 1431 ist Leutsch fast kurz am H. Ostertag ausgebrannt worden durch cinen Polnischen Edelmann mit nahmen Pukalo, und hatt damals bey die 44.291 fl. schaden empfangen, sind auch 18 Personen mit verbrandt worden.« A tűz eszerint a várost alapítás után nem egészen 100 év múltával hamvasz-

totta el először s az után egy száz év alatt még kétszer. A legutóbb említett tűzvész által okozott kár, ha az akkori pénzértéket a mainak csak 15-szörösével számítjuk fel, ma 664.365 frtra menne, ami közel a felét tette annak, amennyiért Zsigmond király 1412-ben a szepességi 13 várost elzálogosította Lengyelországnak.

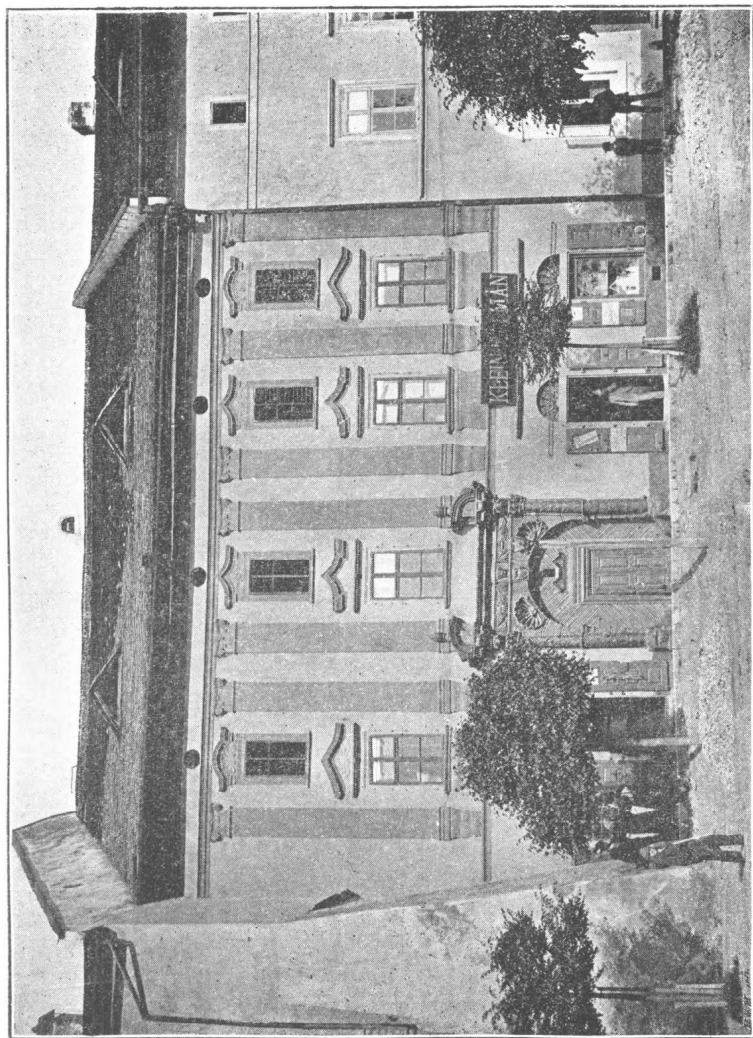
A nagy csapások nagy okulásul is szolgáltak. A vagyonosabb polgárok biztosabb, szilárdabb építkezéshez láttak és alig lehet kétségünk a fölött, hogy a magán házakon még látható középkori csúcsíves részletek ugyanazon mesterek kezéből valók, akik a XIV. században a szt. Jakab templomot és a régi városházát, majd a XV. század közepén ugyanazon templom déli kereszthajóját építették.

A renaissancenak Lőcsén meghonosulásáról Henszelmann azt írja, hogy az Lőcsén alig kezdődik a XVII. század beállta előtt. Általánosságban véve is tagadnunk kell ezen állítás helyességét. Csak a szt. Jakab templom »Szt. János oltár«-át kell megnéznünk, hogy lássuk, miszerint már 1520-ban remek művet alkottak itt az akkor nálunk még meglehetősen új stylben, melyet újnak mondhatunk, ha tekintetbe vesszük, hogy a Hunyadi Mátyás király által 1474-ben készített »Passio« oltár még csak átmenetet mutat a gotikából a renaissanceba. A magán építkezésben a renaissancera való átmenetre a gotikának itt még virágzási korába eső 1431-iki tűz után csak a várost 1550-ben ért csapás után volt idő és alkalom. 1550. június 7-én egy borzasztó tűzvész 1 $\frac{1}{2}$ óra alatt hamuvá tette Lőcse házait 118-nak kivételével. Ekkor égett le a városháza is, amikor a levéltár legnagyobb része is a lángok martalékvá lett.

A hadi és kereskedelmi szempontokból fontos vá-

ros már a XIV—XV. századok tűzvészei után is sok királyi kegyelemben részesült, most a pártviszályok korában, mikor Kassa János Zsigmondot uralta, Lőcse volt a Habsburg házra nézve Felső-Magyarország kulcsa. I. Ferdinand király nemcsak a régi privilegiumokat erősítette meg, új címert és 10 évi adómentességet adott: hanem azt is megígérte, hogy új privilegiumokat is ad, ha megtudja, hogy a lakosság azonnal szorgalmasan hozzá lát az építkezéshez. A város nyilvános épületei: városháza, a templom tornya és a falak építésére Salm Miklós útján 600 frtot küldött; Eperjes, Bártfa, Szeben városok kir. adóját Lőcsének ajándékozta; Szepes-, Sáros-, Abaúj-, Torna- és Gömör megyéket utasította, hogy Lőcse újra építéséhez nyújtsonak segédkezet.

Ekkor indult meg Lőcsén a nagyobb mérvű építkezés. A renaissance alakulatai a gót styl nemes egyszerűségével kombinálva képezik Lőcsén a XVI. század második felében megindult építkezések jellemző vonásait. A gót stylből megmaradtak a tűz által el nem pusztított díszes csúcsíves kapuk és ajtók, az új építkezés meg az ekkor már Európaszerte dívó renaissance ízlésben történik. Ezen időből való a városházának mostani legtöbb részlete — amiről még szólunk — és az alsó kör éjszaki sarkán álló Okolicsányi-Zsedényi féle ház. Ennek régi középkori eredetét csak a bejárat alatt balra levő remek csúcsíves pinczeajtó árulja el, minden egyéb részlete szép renaissance. Az udvarában levő szárny- és hátsó épület emeleti járdája egészben véve hasonló a »Lőcse régiségei« 162-ik lapján a renaissance styl remekeként leírt járdához. Az épület külső falába alkalmazott torz fejek és kőszarkány-csatorna szintén a renaissancera vallanak,

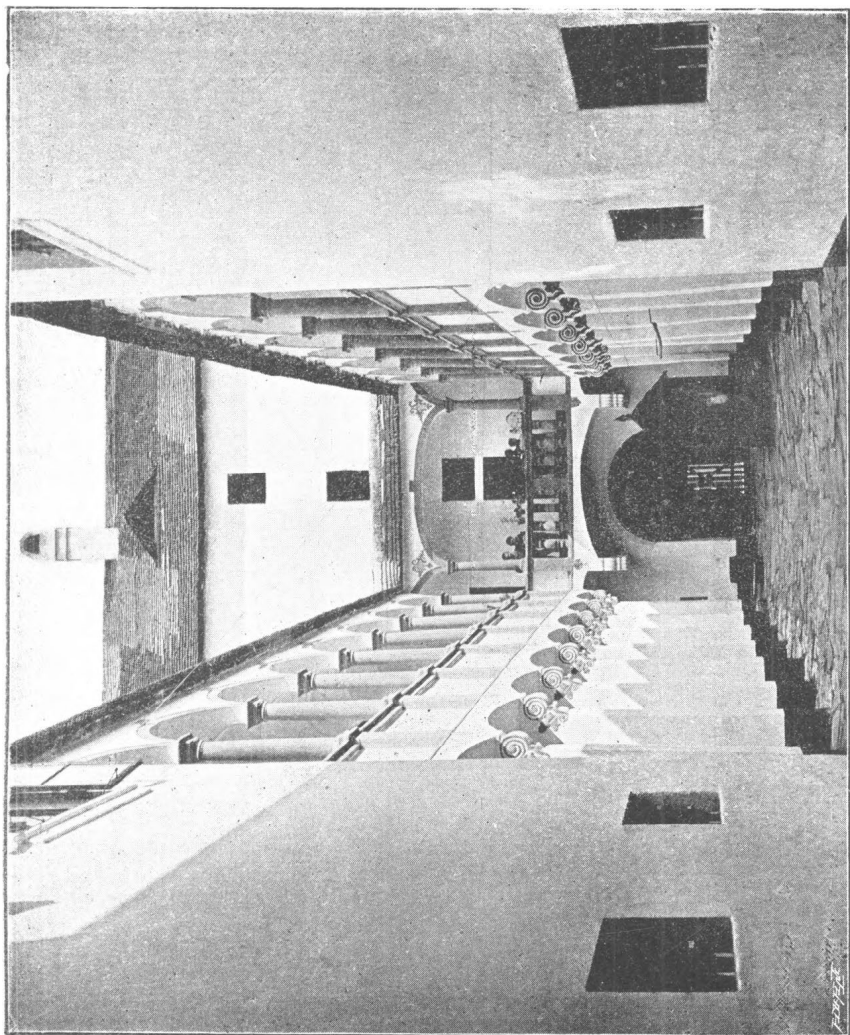
RENAISSANCE (SZIKCSÁK-FÉLE) HÁZ KÜLSÉJE.

a szárny épület végén kis címer fölött látható az 1576. évszám. Ezek és a városházáról elmondandók alapján átláthatjuk, hogy Lőcsén a renaissance házépités már a XVI. század második felében meghonosult, sőt hozzá tehetjük azt is, hogy az 1550-iki nagy tűzvész által okozott rombolás után az új építkezést és a restaurálást ezen új stylben foganatosították. Ez okozza aztán, hogy sok háznak csúcsíves kapuval és ajtókkal bíró sokkal régibb eredetű előrészéhez renaissance stylű szárnyépület és hátulsó rész van építve.

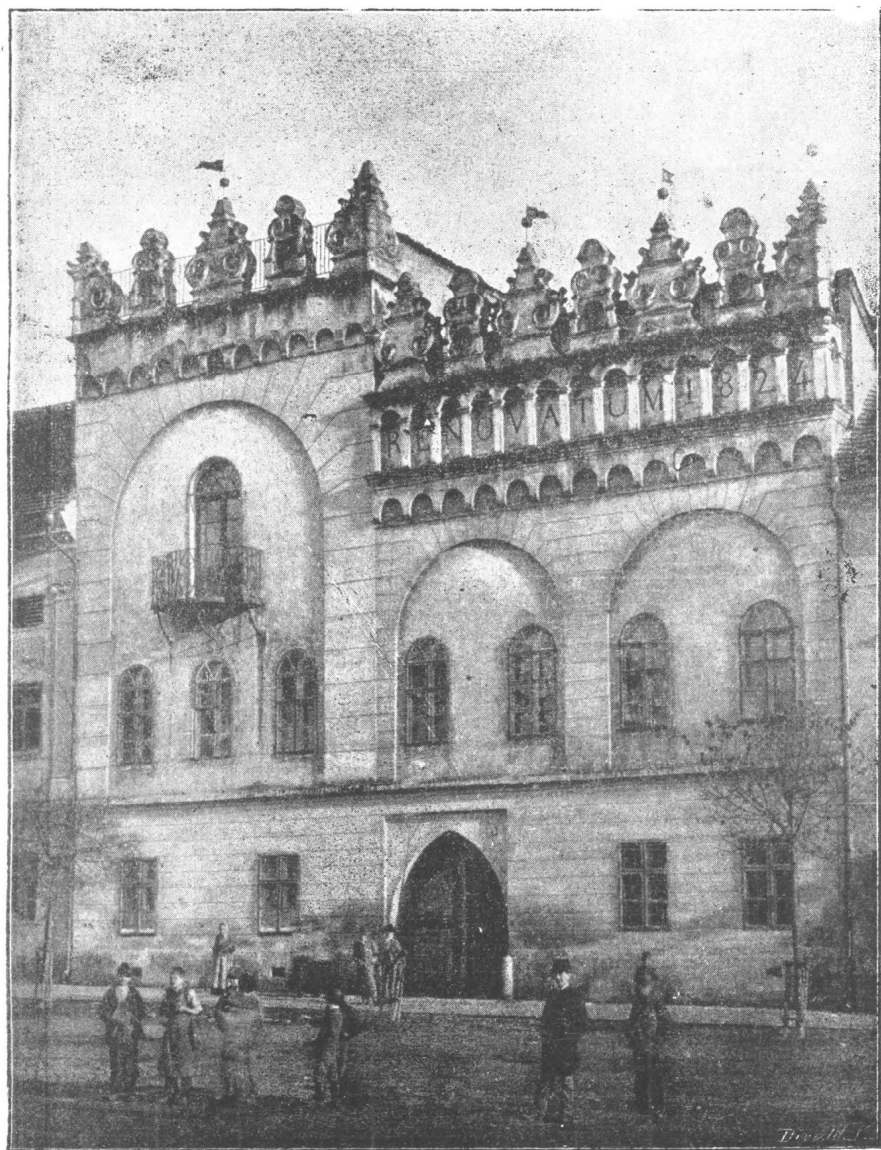
Az 1599. szept. 15-iki tűzvész az 1550-ikinél még nagyobb pusztulást hozott a városra. Leégett a parochialis templom, iskola, Kauffhaus, városháza stb. nyilvános épületek, a város összes házai úgy, hogy csak 37 maradt meg épségben. A király, a szomszéd vármegyék és városok, magános urak siettek segíteni a várost helyreállítani. Ezen tűzvész után enyészik el itten a csúcsíves házépités és lett uralkodóvá a renaissance. A városnak ezen időben épen a virágzás tetőpontján állott ipara és kereskedelme folytán a polgárság még képes volt stylszerű házakat építtetni.

A tiszta renaissance-nak két kiváló példányát látjuk az »Alsó-kör« nyugati oldalán levő, jelenleg Szkicsák féle és a Hermann féle házakban. Az első valaha Thurzó Elek kincstárnok sógorának Pobst (Bobst, ma a család neve Bobest) Frigyesnek tulajdona lehetett. Erre mutat az, hogy a Thurzók egykori házának tőszomszédságában van, meg az, hogy emeleti nagy termének mennyezetén phantasticus virág- és állatalakok közt a Bobest és Mauks családok domborművű címerei vannak. A régi kereskedő-házaknak olyan jellemző alakja ez még ma is, aminő hazánkban alig akad. Legújabbán már némileg átalakították és most újabb

átalakítás előtt áll, azért az utókorra nézve legalább leírását adni érdemesnek tartom. A ház építésének idejét az egyik bolt raktár-helyiségének ajtaja fölött levő czímer fölé vésett 1603. évszám mutatja. A tér felé néző rész két emeletes. A ház alatt nagy terjedelmű pinczék, az 1685-ben készített szép faragott művű kaputól jobbra és balra bolthelyiségek vannak. A kapualj alatt balra látni egy gót ízlésű ajtót, egyedüli maradványát a régibb építésnek, a XVII. századból való ajtók kornisosak. A tágas udvarban az első emeletet szép oszlopos tornácz futja körül. Az emeleti helyiségek eredeti beosztása két év előtt még meg volt. A térre néző három szoba egy egészen elkülönített lakosztályt képezett, az ide vezető előszobából nyílt egy tágas konyha nagy nyitott tűzhelylyel, e fölött a bográcsok felfüggesztésére szolgáló vasrudakat befogadó kéménynyel. Az egyik falnak hosszában húzódott egy sajátzerű építmény, aminőt máshol sehol sem láttam. Az egy 2'-nyi magas, és ugyanolyan széles építmény volt, oldalán 6 tüzelő helylyel, tetején ugyanannyi olyan keskeny nyílással, aminőket a földbe vájt tábori főzőhelyeknél látunk. Az épületnek udvari szárnyai 2 vagy 1, egymástól egészen elkülönített kis szobából álló helyiségekre voltak osztva. Ezeknek megfelelően a földszinten volt ugyanannyi raktárhelyiség. A második emelet nem lakásul, hanem magtárul szolgált. Hogy az életneműek fel- és lehordása a lakókat vagy a szállókat ne zavarja, az udvar felé nyílik az emelőgép elhelyezésére szolgáló ajtó; a magtár közepén van egy nagy tölcser, melynek szára a falba építve levezet a földszintre, ahol a felülről leöntött éleket zsákokba lehetett felfogni. A tágas kapualj menyezetében most is ott van a mérő felfüggesztésére szolgáló horog.

RENAISSANCE (SZIKCSÁK-FÉLE) HÁZ UDVARA.

THURZÓ-FÉLÉNEK NEVEZETT (BAGYA-FÉLE) HÁZ.

Az egész ház tehát úgy volt berendezve, hogy az árumegállító-joggal bírt városba bejövő kereskedők, mikor befogadásukra sem berendezett vendégfogadó nem volt, sem élelmi szereket nem hozhattak be; minden kényelmet feltaláljanak a magán házakban. Mindenikök kaphatott ott külön szállást, konyhát, raktárt magtárt és pinczét, ahol itt időzésük alatt tetszésük szerint lakhattak és behozott áruikat a legközelebbi vásárig biztonságban elhelyezhették.

Hasonló berendezéssel, kisebb nagyobb mértékben más házakban is találkozunk itt.

A Hermann féle ház, mely szintén a XVII. századnak legelején épült, a XVII. században híres Spilengerger orvosi családé volt, a család kőből faragott címere most is ott van a kapu fölött. Sokan tévesen tartják Thurzó féle háznak. Szakszerű építészeti leírását adta »Lőcse régiségei«-nek tudós szerzője (161—162. lap).

A renaissance házépítésnek kiváló példányául szokták emlegetni — amint már említők — a Felső-Kör keleti oldalán levő Bágya féle, szintén Thurzó háznak tartott épületet, melyről már kimutattuk, hogy jelentékeny része ma is csúcsíves építmény, de amelyiket a XVII. században igen szép renaissance stylben építettek át.

A következő tűzvészek egészen megváltoztatták a város külső képét. 1711-ben a város ostroma alkalmával több ízben kiütött tűz elpusztított 234 házat; 1747-ben egyszerre 275, 1752-ben meg egyszerre 420 ház égett le. Minden ilyen csapás után kevesebb maradt a régi építészeti emlékekből, az újabb életviszonyok, de leginkább az elszegényedés hozta azt magával, hogy a lakóházak stylszerűségére kevés gondot

fordítottak. Az 1717 szeptember 28-án eszközölt összeírásból kitűnt, hogy amíg:

1700-ban volt házzal bíró polgár	322-,	1717-ben	265
« « « özvegy, árva	111-,	«	69
« « lakatlan ház	9-,	«	64
« « elpusztult ház	9-,	«	157

Ilyen helyzetben bocsátott ki a város hatósága 1720 július 20-án felhívást, melyben minden, a jobbagyi szolgálmányoktól mentes, becsületes foglalkozású bel- és külföldi embert felhív, hogy az elpusztult városba telepedjék be. Mindenki polgárjogot nyer, s a sz. kir. városok polgárait megillető jogokban részesül, a lakatlan házakat előleges fizetés nélkül olcsó áron, pusztá házhelyeket még ingyen kaphat s azokon 6 évi tehermentességgel építkézhet. Ilyen körülmények közt aztán mindenki építkezett úgy, amint lehetett.

A további építkezésnek módját is szabályozta azonban a város régi alakja. A régi német városokban szokásos keskeny házhelyekkel találkozunk itt is, hogy a kis téren sok lakó férjen el. Legrendesebb alakja a háznak az, hogy az utcára az emeleten csak 3 ablak nyílik. Az adózás szempontjából a házakat egész, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{16}$, sőt $\frac{1}{32}$, $\frac{1}{64}$ és $\frac{1}{128}$ részesekre is csoportosították. Ezen utolsó három alosztálylyal csak az 1711-re következett pusztítás és új telepítés idejében találkozunk.

A házak számát néhány adattal így tüntethetjük fel: 1557-ben, melyből legrégibb adatunk van, volt a falakon belül 447 ház, 1660-ban 703; 1667-ben 726; 1696-ban 657. Ezek szerint 1557-től 1660-ig 226-al, 1667-ig 249-el szaporodott, 1667-től 1696-ig pedig 69-el apadt a házak száma. A XVII. század végére

és a XVIII-nak elejére vonatkozó adatok iszonyú pusztításra mutatnak. 1700-ban volt lakott ház 433, 1696-hoz képest 214-el kevesebb; 1717-ben volt lakott ház 334, tehát ismét kevesebb 99-el, mint 1700-ban. A hatóságnak az 1711-iki pusztulás után a város újra népesítése érdekében tett intézkedései, úgylátszik, jó hatással voltak, mert 1720-ban már 374, 1728-ban 414, 1786-ban meg már 699, 1810-ben 702 házat találunk. 1715-től 1810-ig tehát a házak száma 338-al emelkedve megkétszereződött. 1849-ben a házak száma 642, 1896-ban 592.

A századunk első felében mutatkozó apadásnak oka leginkább az, hogy a gyakori tűzesetek miatt a városi hatóság a körfalak felső oldalához épített házikókat, ha azok leégtek, újra felépíttetni nem engedte.

Említők már, hogy hajdan itten a házakat leginkább fából építették. Tekintsük meg kissé a módot, mely szerint a régi Lőcse házai még a XVII. század végén is építve voltak. Az 1696-iki összeírás szerint volt sör- és pálinka-főző helyiséggel ellátott egész *kétemeletes* ház egészen kőből építve 40; ugyanolyan feles 51; egész egyemeletes ház sör- és szeszfőzővel egészen kőből csak 3; feles egyemeletes ház elől kőből hátul fából csak sörfőzővel 83, főző nélkül 36; negyedrészes egyemeletes ház nagyobb részben fából sör- és szeszfőzővel 15; ugyanolyan főző helyiség nélkül 118; nyolczadrészes kis egyemeletes ház vegyest kőből vagy fából 227; tizenhatodrészes apró faház részben a falak mellé építve 84. E szerint volt kétemeletes ház 91, egyemeletes 482, földszintes 84. Az összesen 657 ház között egészen kőből volt 94, csak elő részében kőből 119, tisztán vagy legalább nagy részben fából 444, a házaknak $85\frac{7}{10}\%$ -ja volt tehát mindezen tűz-

eset alkalmával kitéve a végső pusztulásnak s ez, amint láttuk, a XVIII. században többször bekövetkezett.

Ha fentebb 1720-tól kezdve a házak számában emelkedést mutattunk ki, az nem jelenti a városnak új virágzásra jutását. Míg ugyanis 1697-ben az adóalapúl szolgáló legkisebb ház csak $\frac{1}{16}$ részes volt, később a legkisebb $\frac{1}{128}$ részessé lett. A XVIII. század összeírásaiból nem lehet megállapítani azt, hány 1 vagy 2 emeletes és hány földszintes ház volt időről időre, de azt látjuk, hogy az adóalapúl szolgált házak minősége nagyon alá szállott. A királyi census és taxák kivetésénél tekintetbe vették a földbirtokot is, de a házakat is nagyságuk szerint taksálták. E szerint állapították meg az egyes birtokosokra eső adó mennyiségét. Az *egész* házak képezték az 1-séget. Volt:

	1	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{32}$	$\frac{1}{64}$	$\frac{1}{128}$	részes ház.	Összesen
1696-ban:	43	170	133	227	84	—	—	—	„ „	657
1715 ben:	29	51	89	94	79	87	—	—	„ „	429
1720-ban:	12*)	36	67	72	49	54	76	8	„ „	374
1728-ban:	10	40	75	63	66	49	121	—	„ „	414

A későbbi összeírásokban ezen megkülönböztetés nincs feltüntetve. A felhozottakból látjuk, hogy ha a házak száma emelkedett is, azoknak minősége igen alább szállott. A Kör-téren egészben véve megmaradt az ősi jelleg. Ma is csak néhány ház van, amelyeknek háromnál több ablaka nyílik a térre. Ahol több van, az mind újabb ház és csakis az elpusztult régibb házak összeépítéséből keletkeztek. Mennyire szűkek voltak az utcákra néző helyiségek, abból látjuk, hogy amikor 1622. januárban Bethlen Gábor fejedelem a Magyar-Bród melletti táborból haza térve Lőcsén átutazni szándékozott, neje Károlyi Zsuzsanna előre küldte

*) Az 1720-iki összeírásban találunk $1\frac{1}{4}$ -es, $1\frac{1}{2}$ -es házakat is, összesen 5-öt, melyeket itt egységül számítottunk be.

ide Komáromy Istvánt, hogy az általa kijelölt 3 házat ajtókkal kössék össze, hogy a fejedelem alkalmas lakást kaphasson. Ugyanazon év márczius 26-án jöttek Lőcsére Révay Péter koronaőr és II. Ferdinand biztosai a Bethlentől átvett szent koronával. Ekkor Biber János váradi püspököt Wiesenberger polgár házának emeleti első, a koronaőrt pedig a szent koronával ugyanazon háznak hátulsó szobájában kellett elszállásolni.

Mint a felvidéki városok lakói általában, úgy Lőcse polgárai is leginkább iparral és kereskedelemmel foglalkoztak. Joguk volt saját házukban sört és pálinkát főzni s azt és bort kimérni. A kereskedelmi szabályzatoknak lényeges pontjai, hogy idegen kereskedőnek nyílt piacon árúlnia nem szabad, az egyszer behozott árút a vásár után a városból ki vinnie nem szabad, nem szabad behoznia magával semmi féle élelmiszert vagy takarmányt. Ezen viszonyok közt, mint felvidéki városainkban általában, úgy itten is a czélszerűség volt a legfőbb irányadó. Ezt annál is inkább szem előtt kellett tartaniok, minthogy az erődítményekkel bekerített aránylag kis területen sok tágas épületet állítani lehetetlen, a falakon kívül lakni pedig a múlt századokban veszélyes vállalkozás lett volna. Nagyobb mérvű átalakulást nem szenvedett, lakóházak még ma is tökéletes tájékozást nyújtanak a régi berendezésről. A rendesen nagy kiterjedésű pinczék fölött a földszíntnek $\frac{1}{3}$ részét elfoglalja a tágas kapualj, $\frac{2}{3}$ részét az utcára nyíló bolt vagy a tulajdonos családjának rendes tartózkodására rendelt nagy szoba, a »*Zimmer*«. Ebből sötét átjáró vezet az udvarra nyíló szobába — *Kammer* — vagy konyhába. Ezen helyiségek egészen kielégítették az iparos vagy

kereskedő lakásigényeit. A földszíntnek többi udvari részében lakóhelyiség nem volt, hanem voltak raktárak, részint a tulajdonos használatára, részint az idegen kereskedők által behozott, de el nem adott áruknak lerakására bérbe adva. Az emeletre rendesen homályos és szűk kőlépcső vezetett az előcsarnokba, melyből ajtók nyílnak az utcára néző szobákba, a jobbra és balra eső konyhába és éléskamarába. A régibb építésű házakban ma is úgy van a dolog, hogy az emelet utcái szobái, amilyen rendesen 2 volt, a szárnyépület udvari szobáival nincsenek összekötve. Az utcára nézők voltak az úri szobák, — *Stube*. Szárnyépületet egy házban rendesen egyet, — csak egyik másik nagyobb épületben kivételesen kettőt — találunk. Ennek emeletén egymástól egészen elkülönített 2—3 kisebb szoba volt azon célra, hogy a vásárra jövő vagy a városban máskor is nagyobb számmal megforduló idegeneknek elkülönített szállásokul szolgáljanak. Ugyanezen célra voltak fenntartva az emelet utcái szobái az előkelő és gazdag uraságok részére. Az úgynevezett két emeletes házak második emelete nem volt lakásul kiépítve, de ott volt a magtár. Az épületnek hátsó részét a sör- pálinkafőző hely, műhely és istálló foglalta el. Így minden ház egyúttal vendégfogadó is volt. Ilyen berendezésűt a már említett Szkicsák és Hermann féle házakon kívül még ma is többet láthatunk. Az így épített házaknak kiegészítő része volt az idegen kereskedők áruinak kirakására szolgált — Löben, Laube, arcade — oszlop-csarnok.

A részleteket tekintve, a régi épületekben kiváló díszet látunk. Az ajtófelek, ablakkeretek mindig faragott kőből simán, vagy kiálló párkánnyal (kornisosan) és virág díszítéssel készítvék. A földszínti helyiségek

és az udvari szobák ablakait rendszeren erős egyenes vasrácsozattal látták el.

A családi büszkeségnek kifolyása, hogy a nemességre emelt polgárok nemcsak kívül a kapu fölött, hanem sok helyen több ajtó fölött is beépítették a kőből vésett családi címert, vagy az építő tulajdonos nevének kezdőbetűivel ellátott jelvényt, melyet pecsétnyomóján is rendszeren használt. Ilyet Lőcsén igen sokat lehet látni.

A boltozatnak gazdag díszítésére fentebb hoztam fel példát. Mint ezen tekintetben szintén kiváló emlitem még fel az alsó-kör délkeleti sarkán álló Reiss-féle házat, melynek egyik földszinti szobájában a boltozatot mesteri kezekkel készített domborművű szárnyas angyalfejek és csillagok ékesítették, de csak ékesítették.

A lakásra szánt helyiségek csekély volta okozta, hogy a több százados tartósságra számított vastag falakba az ágyak, szekrények befogadására mélyedéseket építették. A falakba rejtett régi almáriumokat és könyvszekrényeket még most is láthatunk. A bútorozat pótlására szokásban volt a ház építése alkalmával az ablak mélyedésekbe egymással szemben 2—2 ülőhelyet építeni. Az állami főreáltanoda épülete egyik első emeleti tanterme mindkét ablakának mélyedésében vannak még ilyen kővel fedett ülőhelyek.

A »Kammer«, »Zimmer« és »Stube« elnevezések különböztették meg a lakóhelyiségek rendeltetését. Legelőkelőbb a rendszeren első emeleti Stube, az előkelő uraknak lakó és elfogadó szobája. Ebben találjuk rendszeren a legszebb bútorokat feljegyezve. Mikor 1670 január 13-án bírónak választották Spillenberger Dávid orvost s ez épen akkor Murányban időzött a beteg Széchy Mária mellett, a megválasztást tudomá-

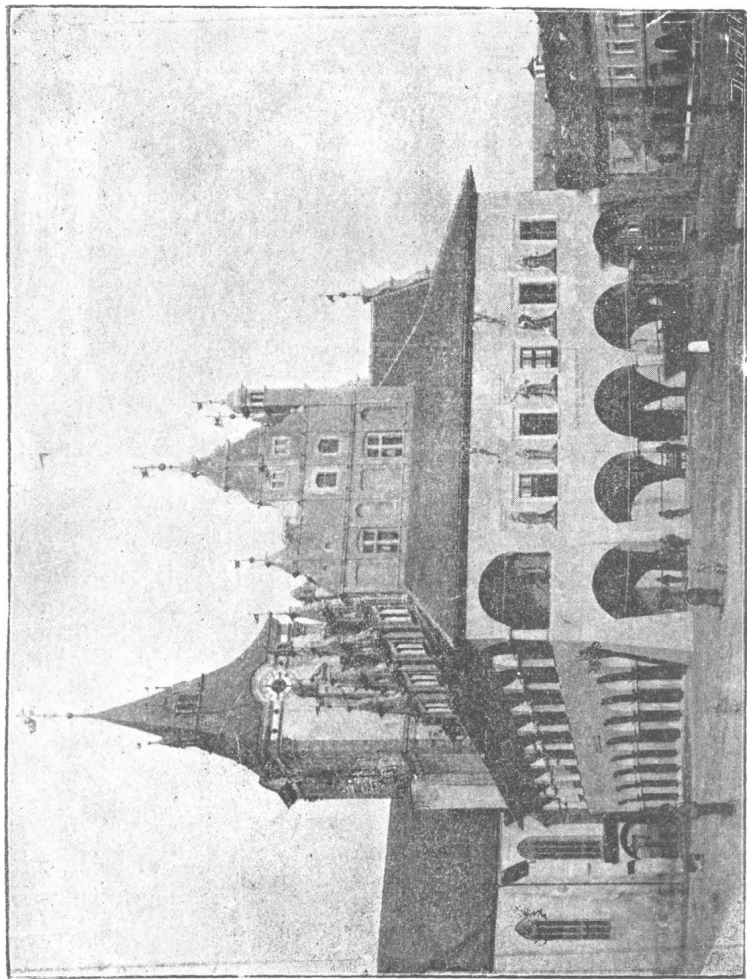
sára adni akaró küldöttség nem juthatott be a »Stube«-ba, tehát egy »Zimmer«-be tették le, ősi szokás szerint, a bíróság jelvényeit. A hazatért új bíró pedig »in den oberen Stuben« fogadta az üdvözlő küldöttségeket.

Korunknak nagyobb kényelmet és fényűzést követelő nemzedéke építkezésében is kifejezi jellemét. Ahány építkező, annyiféle ház. Első tekintetre nagy a változatosság, de a figyelmes szemlélő csakhamar észreveszi a lépten-nyomon uralkodó styltelenséget, — az építészeti ízlés hiányát. A megváltozott életviszonyok és az elszegényedés hatalmas okozói annak. Igaz, mindkettő oly szükség, amelyik törvényt bont; de mindamellett óhajtható lenne, hogy az újabb átalakításoknál — ahol csak lehet — meghagynák a régi építési módnak nemcsak régisége miatt tiszteletre méltó, de szépnek is mondható maradványait emlékül és okulásul, mert korunk szülötteinek nem ártana a műérzék újra fejlődésére szolgáló minél több alkalom.

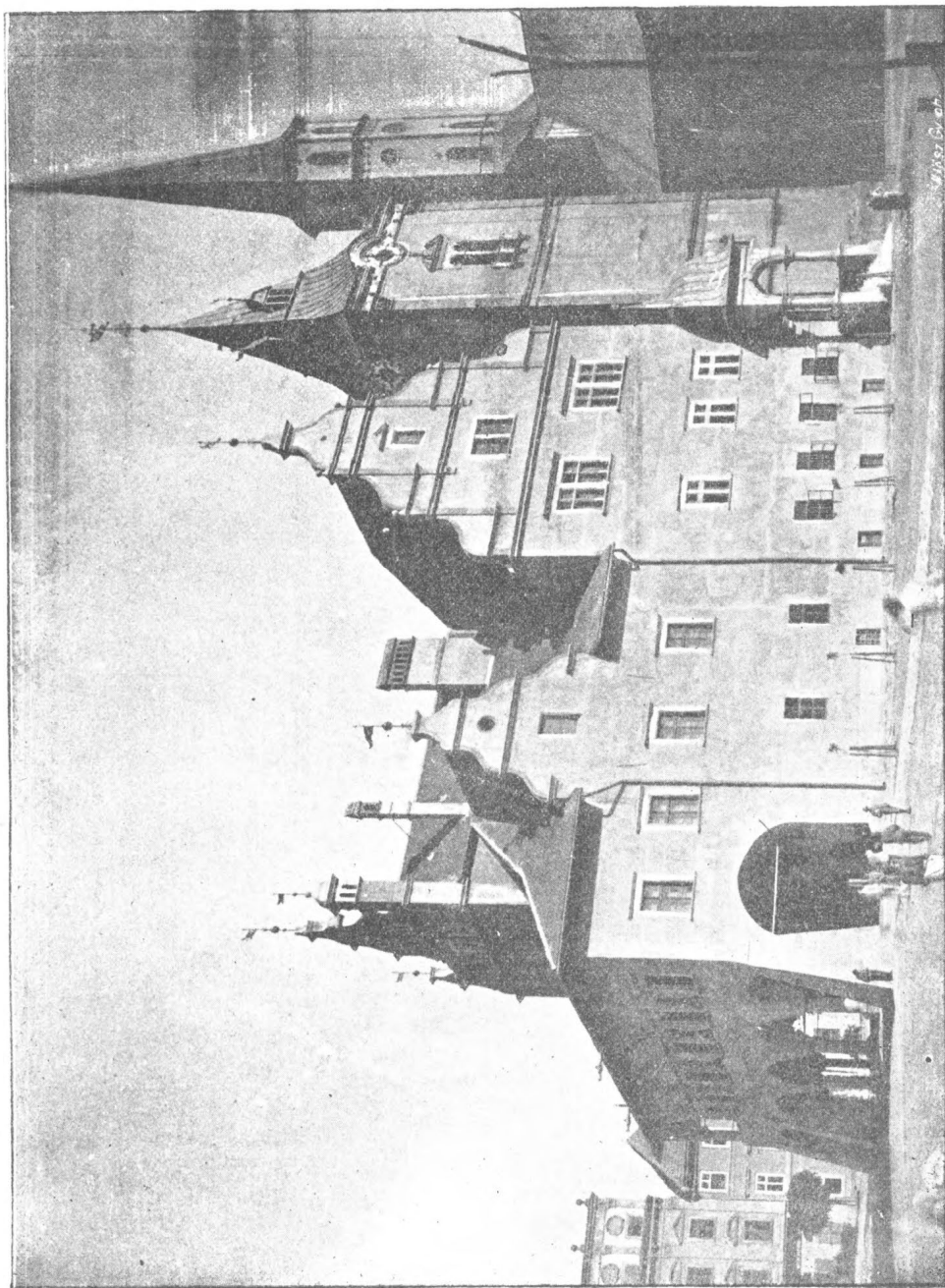
Középületek: *a) Városháza.* A városházának műtörténeti leírását még nem régen két szaktudósunk adta¹⁾. Ezért nem bocsátkozom túlságos részletezésbe, de mert az idézett leírásokban némi téves adatokat és hézagokat látok, másrészt mert az épület azóta átalakításon ment keresztül; szükségesnek látom a legfőbb részletek és történeti mozzanatok kiemelését.

A városháza a Körtér közepe táján, az Alsó-kör éjszaki részén áll. Építésének idejéről Henszlmann a többi közt ezt írja: »Hajdan e terembe — a mai kapitányi hivatal — az utczáról igen csinos ajtó nyílt, melynek díszes stylje e részletet *világosan a XV. száz-*

¹⁾ Henszlmann: Lőcsének régiségei 152 stb.. — Myskovszky: Magyarorsz. Kárpátegy. évkönyve 1889. 72 stb. old.

VÁROSHÁZA DEL ÉS NYUGATI OLDAL.

VÁROSHÁZA, (KELETI OLDAL.)

zadba helyezi s így tanuságot tesz arról, hogy az épületnek teste régibb az 1615 évnél.« Myskovszky szerint: »Lőcse monumentalis műemléke a főtér közepén álló városháza, mely a *XVI. század elején épülvén* már renaissance styllü.« — Henszlmann közelebb jár a valósághoz, de a másik nézet határozottan téves. A városnak eredeti építési terve arra volt számítva, hogy a közepén levő nagy térre kerüljenek a nyilvános épületek. A parochialis templomról ki fogjuk mutatni, hogy az a XIV. század folyamában egészen elkészült. A magán építkezésnél láttuk, hogy ha XIV-ik századbeli építészeti részleteket nem mutathatunk is ki világosan, az hogy a XV. század gotikája általános volt, minden kétségen felül áll. Csak egy kissé részletesebben kell vizsgálnunk a városházát, csakhamar felismerhetjük annak egykori építészeti stylljét és talán korát is.

A már említett, most befalazott ajtón kívül ma is több gotikus részlete van az épületnek. Ilyenek először is földszinti főkapuja. Ezen belépve, balra van egy kis gotikus ajtó, mely egy szűk benyílóba vezet, ahol volt hajdan az emeletre vezetett csigalépcső, melynek maradványai a legújabb restauratioig meg voltak az emeleten volt szintén gotikus ajtóval, melyet legújabban falaztak be. Ha a benyílot megvizsgáljuk, a baloldalon szemközt levő szögletben ma is látni az egykori csúcsív bordázatának egy jókora darabját annak szépen faragott gyámkövével. Ezen részletek, azt hiszem, igen világossá teszik azt, hogy városházunk egykor az itten általános csúcsíves styllben és pedig emeletesen volt építve, méltó középpontjául szolgálva a magán házakkal hasonlóan kiépített szép térnek. Koráról csak hozzávetően szólhatunk. Igen

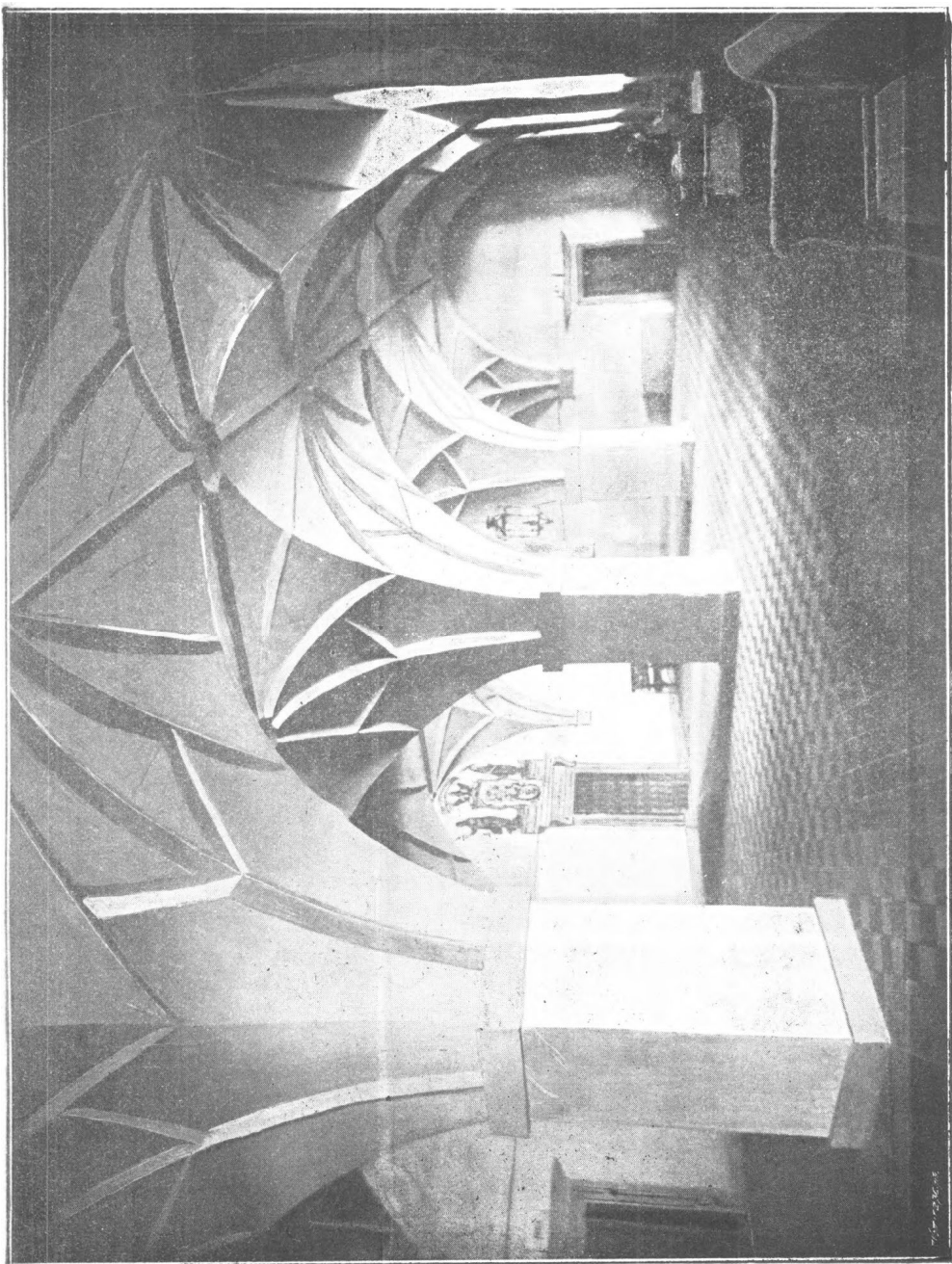
valószínűnek tarthatjuk azt, hogy a szepesi szász tartomány székhelye, amikor a XIII. század végén parochialis templomának építéséhez fogott, ha nem is azzal egyszerre, de közel egykorúan gondoskodott tanásházról is. A mai városháza első építésének idejét az elmondottak alapján bátran helyezem a XIV-ik századba úgy, hogy építése a mondott század végén a temploméval egyidejűleg, vagy legkésőbb a XV. század elején be lehetett fejezve.

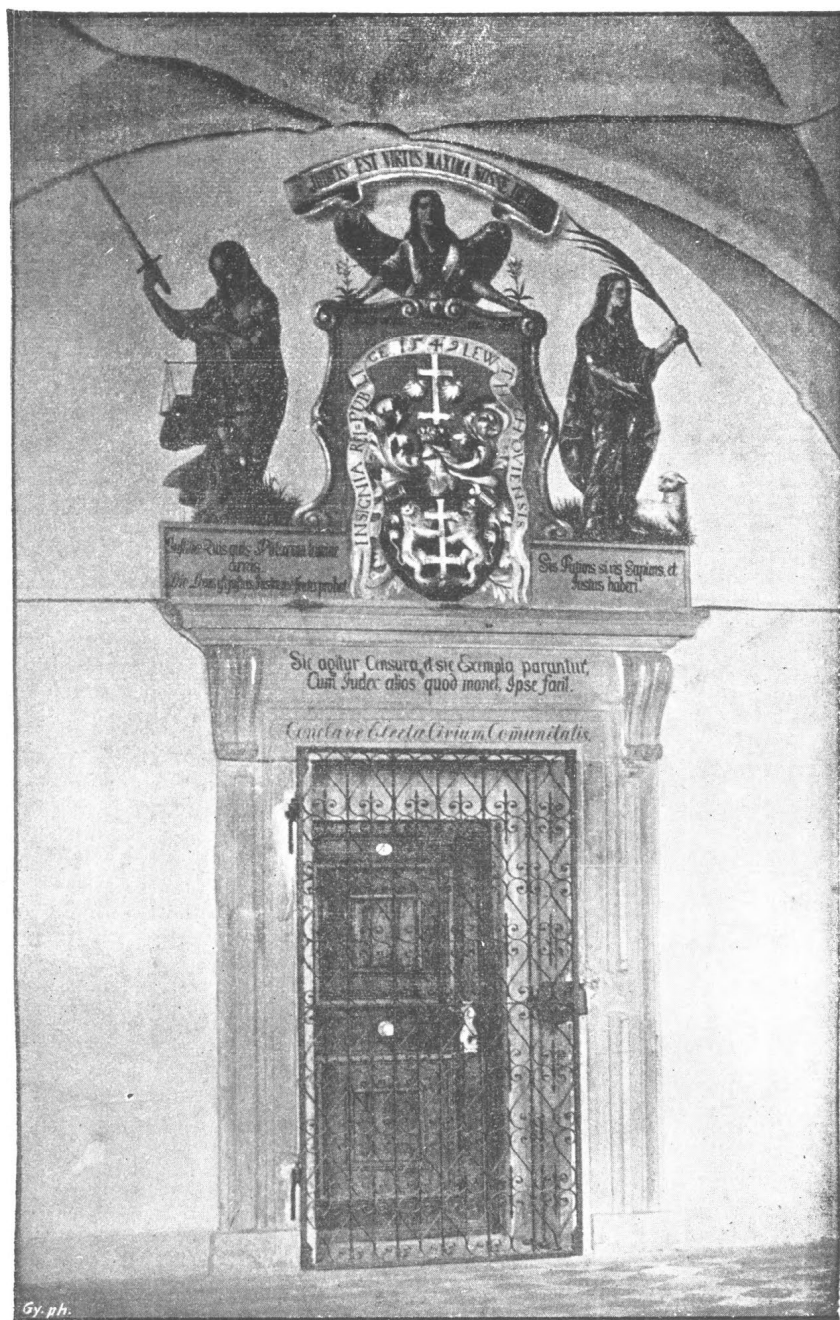
Mai, részben renaissance, részben ó-német stílus alakja többszöri átalakításnak következménye.

Említők már az 1550-iki és 1599-iki nagy tűzvészeket, mint itten a renaissancenak meghonosítóit. Az 1550-iki tűzvészkor, amint azt az okmányok elbeszélik, egészen leégett a városháza. Elégett a levéltár, megolvadtak a város régi pecsétnyomói. A pusztulás teljes volt. Az újra építkezés itt is csak az ekkor már általános renaissanceban történhetett. Az újra építkezés kezdetben csak a legszükségesebbre, a földszinti részre szorítkozott, ahol a most is meglévő donga-boltozatokban stílszerűséget hiába keresnénk. Nem is lehetett ez másként, mikor a pusztulás után két évvel, 1552. október 24-én a tanács már újra elfoglalta helyét a városházán.¹⁾ Tovább dolgoztak az építésen. Az emeleti nagy nyitott oszlopos csarnokból az épület zömébe vezető kornisos ajtóba be van vésve az 1575. Ezen ajtó mutatja a renaissance első jelét. Hogy ide juthassunk, fel kell tételeznünk az ide vezető nyugati lépcsőnek egykorúságát.

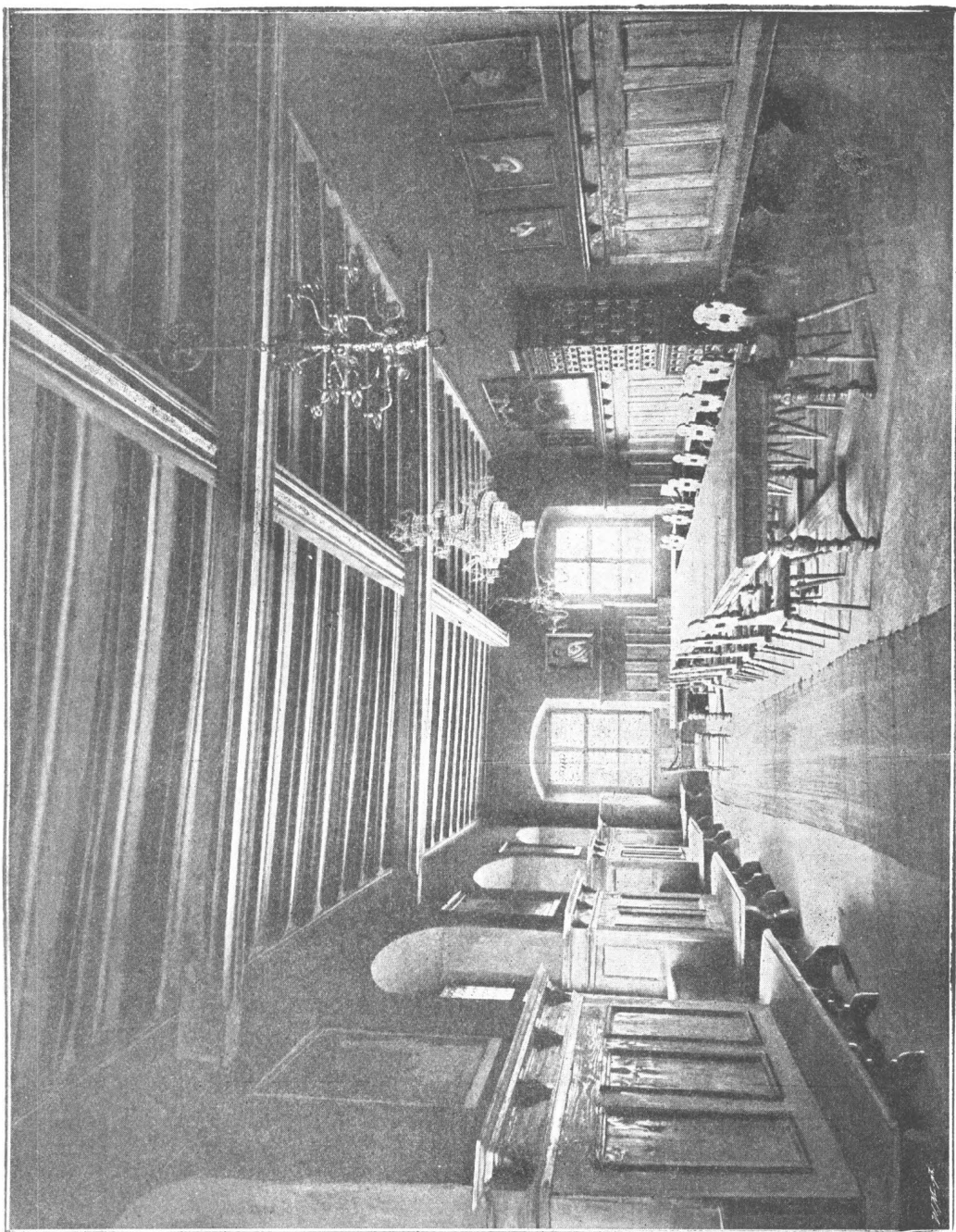
Alig fejezhatték be még az újra építést, amikor az 1599-iki tűzvész újra bajt okozott. Ez után kapta az épület 1894 előtti alakját. A Hain féle krónika

¹⁾ Hain. 114.

TANÁCSSTEREM AJTAJA.

szavai: »1615. In diesem Jahr ist das Rathhaus sambt der Mayerschaft *erbauet*«, csakis az újabb újra építésnek nagyjából befejezésére vonatkozhatnak. Az 1599—1615 közti időre esik a déli és nyugati oszlopos csarnok építése. Bizonyítja ezt az épületnek déli falában volt, most a nyugati részre áthelyezett felíratos kő, melyen a város címere alatt olvasható: D. MICHA: CLEM (Clementis) IUDICE: ET: D. PANCRA: MAILAND: AEDILE: EXISTEN: ANNO: 1615. Az emelet nyugati oszlopcsarnoka fölött, a későbbkori Mansarde tetőzet alatt, még láttam az angyal képet, alá írva: »Pulchritudo civitatis concordia 1615.« A déli oldalon levő, 1838-ban, majd legújabbban 1895-ben megújított képek eredetileg a XVII. század közepe tájáról valók.

A nyugati lépcsőn felmenve, az 1575-el jelzett ajtón át — Henszlmann szavai szerint: »Első lépésünk nagy pilléres terembe, vagy előcsarnokba vezet. . . . Igen nevezetes díszes csillagboltozattal, meynek elrendezése szintén a XV. század második felére utal.« Ezen előcsarnok egyike hazánk legszebb építészeti emlékeinek. Korát csak a XVI. század második felébe helyezhetem, amikor itten több magán házban is alkalmazták a hasonló csillagboltozatot. Volt itten a már említett, a földszínről felvezető csigalépcsőről benyúló gotikus ajtó és egy nagy kandalló, de a legújabb restauratio alkalmával az előbbi egészen beépítették, az utóbbinak meg csak felső párkányát hagyták meg. A nagy csarnokból a tanácsterembe díszes renaissance ajtó vezet, fölötte a városnak »Insignia reipublicae Lewtschoviensis 1549.« köriratú címerével stb. A város itt levő címerét csak 1550-ben kapta és így az 1549 itten csak tévedésből lehet 1599 helyett.

Az ezen ajtón át nyíló tanácsterem csak a XVII. század közepén készülhetett el mai formájában. Erre mutat a küszöbébe bevésett 1665. évszám.

A részletesebb műtörténeti leírásra nézve utalom a szíves olvasót Henszlmann többször idézet művére. Csak azt említem még meg, hogy a városháza mostani alakját a legújabb időben kapta, amikor azt Schulek műegyetemi tanár terve szerint és felügyelete alatt 1893—95 ben, a második emeletet is rá építve, némely régibb részleteket eltüntetve, restaurálták.

Megjegyzem még itten, hogy a városházának egykor kis tornya is volt, melyről Hain krónikája 1668-ra említi, hogy ezen év május 3-án: »Ist auf dem Rathhaus das kleine Thürml auff's neue zuge richtet, und mit weissem blech bedeckt worden«. Ezen tornyocska valószínűleg valamelyik későbbi tűz alkalmával elpusztult s azt nem kell összetévesztenünk a vározháza közelében levő mommentális harangtoronnyal.

b) Harangtorony. A városháza éjszaki oldalával most egy boltív fölött levő szoba által összekötve áll a harangtorony. Ennek építését 1656. szept. 19-én kezdték. 1661. nov. 1—4-én leszedték a harangokat a templom tornyáról és ide helyezték át. Az olasz renaissance stylben készült torony hazánk legszebb e nemű épületeinek egyike. Részletes építészeti leírását adja Henszelmann »Lőcsének régiségei« 159.—161. old. ahol tekintettel az épület szép arányosságára, azt felső Magyarország legjelesebb e nemű épületének nyilvánítja.

Az első toronyóráról Lőcsén 1516-ban van szó mikor azt Miklós mester 40 frtért készítette. Ezen óra, melynek kezelője 1516-ban éri 6 frt díjat kapott, a

templom régi tornyán volt. Innen helyezték át a harangtoronyba és állítólag ez volt az első toronyóra hazánkban.

A torony eredeti építészeti jellegét maig megtartotta. Nagyobb javításáról 1822—24-ből van tudomásunk, amikor javíttatása 544 frtba került. Fedelemai formáját a városháza legújabb restaurációja alkalmával kapta.

c) *A kereskedelmi csarnok.* Kaufhaus. A magánházak építésénél kiemeltük azt, hogy a fő iránytadó elv volt megfelelni a kereskedelem igényeinek. Az árumegállító joggal bírt városok mindenikében volt kereskedelmi csarnok, Kaufhaus, ahol az idegen kereskedők áruikat bejelentették, ellenőrzés alá bocsátották; ahol kötötték az ügyleteket. Lőcsének kereskedelmi csarnoka a körtér éjszaki felének közepén azon ház volt, melyben ma az állami felsőbb leányiskola van elhelyezve. Hain krónikája 1569-re írja, hogy Juliusban végezték be a Kaufhaus építését a két új lépcsővel, az építkezés 168 frtba került. Az utóbbi szavakból világos, hogy itten csak az 1550-iki nagy tűz után történt helyreállításról van szó.

Az épület a XVIII. század első felében még eredeti rendeltetésének szolgált, de a város kereskedelmi jelentőségét elveszítve, a csarnok is feleslegessé vált s a város azt már a múlt század végén el akarta adni. 1803-tól kezdve hosszú időn át a katonai kincstár bérelte azt élelmi raktárnak, majd 1846-ban ideiglenes katonai kórháznak. 1824-ben építették alsó oszlopcsarnokát. 1848-ban tervbe vették, hogy emeleti helyiségeit tiszti lakásokká, földszintjét pedig színházzá alakítják át, de a terv csak tervnek maradt. 1858-ban a casino egyesület vette bérbe az emeleti részt és a

casino ott volt 1881-ig, amikor a város az egész épületet az állami felsőbb leányiskola céljaira adta át.

d) *Vendéglő*. Felvidéki városainkban a kereskedelem virágzó korában, a XV—XVI. században nyilvános vendégfogadókka! nem találkozunk. A magán házak voltak a jövedelmező vásári vendéglátásra berendezve. Lőcsén alkalmasint a városnak kicsiny terjedelme mellett nagy idegen forgalma tette szükségessé a kivételt. Hain szerint: »Anno 1590 ist das Gasthaus der Schulen grad über — tehát a mai helyén — . . . erbauet und mit schönen, graden groszen und saubern Zimmern ausgestaffiret worden«. Azóta folytonosan fentartotta azt a város, amint 1664-iki javításából látjuk. A XVIII. század elejétől kezdve a kereskedelem hanyatlásával nem nagy szükség volt a vendéglőre, de az állandó katonaság behozatalával annál nagyobb volt kaszárnyára és a vendéglőt azzá alakították át s az és tiszti pavillon, u. n. »Rundel« volt ottan egészen 1804-ig. — Városi vendéglőnek 1763-ban berendezték a mai Engelmayer féle házat, majd az alsó-kör nyugati oldalán levő Thurzó házat. 1804-ben ezt építették ki kaszárnyának és a vendéglőt visszahelyezték régi helyére. Az újra építéskor készítették a nagy táncztermet és mellékhelyiségeit. 1826-ban a nagy teremből ajtót törtek a szomszéd szobába, a mai női öltözőbe.

A nagy vendéglő régi alakjában hasonlított a magán házakhoz. Előtte is oszlopcsarnok futott végig, amelyet 1804 után beépítettek és részben e fölé építették a táncztermet. A XVI. század előtti régi háznak maradványa az igen szépen tagozott csúcsíves belső kapu.

A lőcsei polgárságnak túlloyalitását jellemzi, hogy

az újra épített vendéglőnek 1806-ban a »Zum Kaiser von Oesterreich«, később a »Zum Reichs-Adler« ékes címeket adták. Csak legújabbán lett belőle a szerény »Városi vendéglő«.

d) *Színház.* A városi vendéglő épületéhez kapcsolva a habár nem nagy terjedelmű, de csinos állandó színház 1841-ben kezdték építeni. Az építés, nem tudom mi okból, egyidőre fenakadt és 1848-ban színházzá a régi Kaufhaus földszintjét akarták átalakítani. Ezen terv azonban abban maradt. 1842-ben a színészetnek már annyira érezte szükségét a város, hogy Würth Ádámnak engedélyt adott a vendéglő telkén nyári színház építésére és Steinhausz Lajostól megvette annak magán színházi készleteit s azokat bérlet mellett átengedte használatra a színészeknek.

Hogy a színházzal a város mindig foglalkozott, mutatja, hogy 1843-ban szabályrendelet állapítja meg, hogy a vendéglős a színészektől egy előadás után csak 1 pengő frtot vehet. 1846-iki határozat szerint a színház a vendéglőtől elkülönítve bérbe nem adható.

Az 1841-ben építeni kezdett állandó színházat, 1853-ban bevégezték s akkor 1854-ben elhatározta a város, hogy a megyefőnöknek és a polgármesternek állandó ingyen páholy jár.

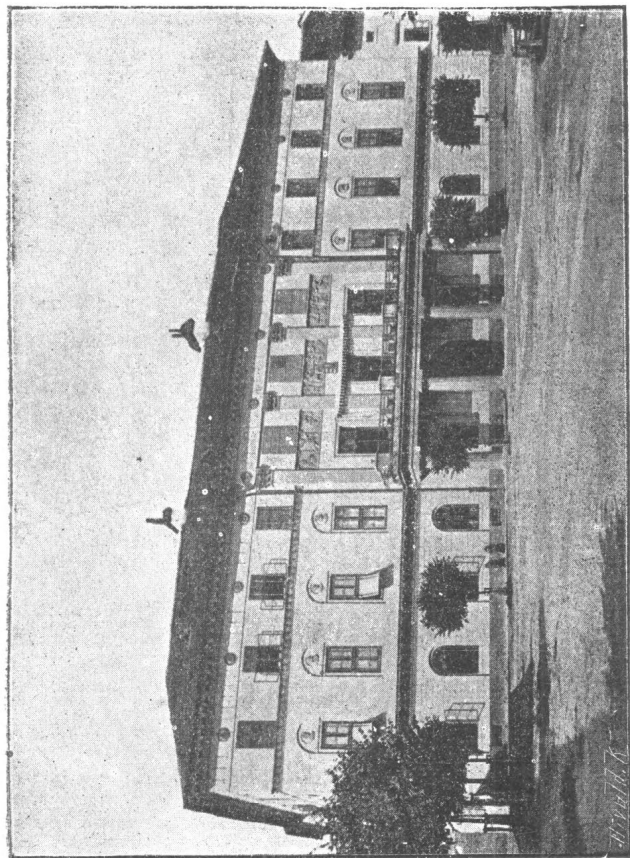
A csinos kiállítású színházban van a földszinten 96 zártszék, 13 emeleti páholy, és kényelmes karzat.

Kezdetben természetesen kizárólagosan a német múzsa temploma volt. Az új alkotmányos aera óta váltakozva játszottak benne magyar és német színészek. 1891-től, mikor e sorok írója megalapította a »lőcsei magyar színpártoló egyesület«-et, kizárólag a magyar művészetnek szolgál. Dicsőségére legyen ez mondván a város hazafias tanácsának és színügyi bizottságának,

mely a színházat a magyar színészeknek mindig ingyen engedi át sőt még a színház fűtéséről is bőkezűen gondoskodik.

e) Vármegye háza. Szepesvármegye közgyűléseit régi idők óta a szepesi várban, Váralján vagy a vármegye valamely más helyén tartotta. Lőcse mint a szász provincia székhelye, majd a XIV. század közepe tája óta sz. kir. város a vármegyével semmi közösségben nem állott. A megyei nemesség a XVI. és XVII. századok pártviszályai és háborúi közben sokszor szorult rá az erős város, oltalmára. Már a XVI. század vége felé kísérletet tett arra, hogy gyűléseit a biztos falak közt tarthassa. A vármegyei gyűléseknek Lőcsén tartására 1582-ből van első nyomunk. Ezen túl többször találkozunk itten a gyűlésekkel, melyeken a közös érdekű kereskedelmi ügyeket, az árúk árának limitációját megye és város közösen intézik el. Thurzó Szaniszló 1625. június 7-én, Thurzó Ádám 1628. július 8-án mint főispánok itt tették le az esküt. De a polgárság és nemesség jogi és társadalmi felfogása sehogy sem fértek össze és Lőcse városa csak 1654. szeptember 1-én engedte meg legelőször, hogy megyei nemes a városban házat vegyen. Első ilyen birtokossá Máriássy János lett, megvéve a Hirscher féle házat. De a vármegye mint olyan csak a XVII. század végén lett itt házbirtokossá, amikor Pobst (Bobest) Cyriáktól megvette a ma is »kis megyeháza« néven ismert épületet. Ezen idő óta Lőcse a vármegyének is állandó székhelye. Megfelelő székházat azonban csak századunk 30-as éveiben állított magának a vármegye.

f) Casino. Nagy Széchenyinknek a társadalmi egyesülésre felhívó szózata Lőcsén korán talált visszhangra. Már 1832-ben megalakult a polgári casino

VÁRME GYEHÁZA.

társaság, helyiséget a Steinhauz — ma Laube féle — házban véve ki. A 40-es és 50-es években helyisége a kávéházban (nagy vendéglő) volt, 1858-ban vette bérbe a régi Kaufhaus emeleti helyiségeit. A »polgári« casinonak tagjaivá lettek a megyei nemesség és a később szervezett állami hivatalok és intézetek tisztviselői. Szellemében, mint a Szepesség általában, magyar volt a casino mindig, de a német volt a társalgás általános nyelve. 1881-ben Salamon Tivadar vezetése alatt összeállottunk a fiatalabbak és megalakítottuk a tisztán magyar nyelvű »Szepesi Eötvös kör«-t külön helyiséggel a nélkül, hogy a régi casinóból kiléptünk volna. Az elkülönözödés látszata visszatetszést szült, és minthogy lassan valódi elkülönözödés is kezdett keletkezni, belátva ennek káros anyagi és erkölcsi hatását, a »Szepesi Eötvös kör« és a »Lőcsei polgári casino« az Eötvös kör céljainak fentartásával egyesültek. Ekkor azonban a szorosan vett városi elem egy része vált ki, külön »Polgári kört« alakítva. Az ellentéteket végre sikerült kiegyenlíteni. 1893-ban a két társaság egyesült s az egyesült erővel Prihradny Oszkár elnök buzgolkodása létrehozta a tagok részvénytársaságát, mely az alsó-kör déli oldalán felépítette a »Lőcsei casino« mai díszes otthonát.

g) *Katonai laktanyák, nevelő intézet és kórház.* Ha már a XVI. XVII. századok ideiglenes zsoldos rendszere is nehéz terheket rótt az országlakókra, még súlyosabban nehezedett az állandó katonaság rendszere különösen a városokra. Az állandó katonaság magán házakba beosztva volt elszállásolva. Ezen kényelmetlen helyzettől akart megszabadulni a polgárság, amikor a régi városi vendéglőt kaszárnyának engedte át. A hadsereg létszámának és igényeinek emelkedé-

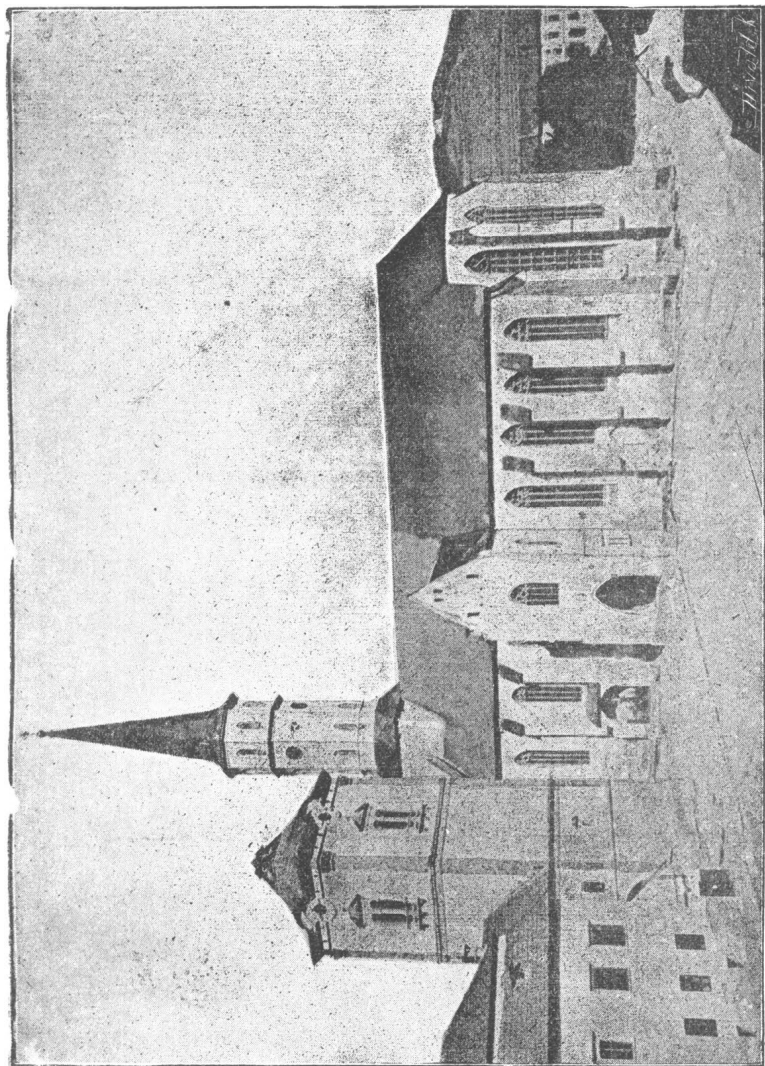
sével a parancsnokság már 1792-ben más helyiséget kíván. Ekkor merül fel az egykori karthausi zárda, később nemesi convictus épületének kisajátítása. A kincstárral hosszúra nyúlván az alkudozások, a város az eddigi kaszárnyát akarta kiépíttetni, 1804-ben azonban a legújabb időig kaszárnyául használt Thurzó féle házat alakította át. 1810-ben az itt állomásozott Csatorinszky ezred parancsnokságának felügyelete alatt itten katonai nevelő intézetet szerveztek. Ennek elhelyezéséről kellett a városnak gondoskodnia. A convictus épületére nézve a kir. kincstár és a város közt már 1798 óta folytak az alkudozások, a város katonai célokra már 1801-ben adoptált néhány szobát, most kibérelte a többit is az iskola céljaira. 1812-ben a tanács az épületnek egy részét katonai kórháznak önhatalmilag átengedte, amiért Pracháry consult a helytartó tanács állásától felfüggesztette. Sok huza-vona után végre 1816-ban a város az épületet 6710 frt 30 kron megvette s ettől kezdve a katonai nevelő intézet a katonai kincstár által fizetett évi 400 frt bér mellett ott maradt 1845-ig, amikor az épületet kaszárnyává alakították s a nevelő intézet ment át a Thurzó házba. A katonai kórház e közben bérházakban tengődött, egy ideig (1846-ban) a régi Kaufhausban is volt. Az 50-es években megszűnt itt a nevelő intézet s akkor a Thurzó ház újra laktanyává lett és az alsó kaszárnya egy részét alakították át kórházzá.

Az új laktanyák és tiszti lakások hatalmas palotáit a város, a régi erődítmények egy részének lerombolásával, évtizedünkben építtette több mint egy fél-millió forintnyi költségen.

h) Vízvezeték: A város erődítéseinek leírásánál láttuk már, hogy csatornázásról és ivó vízről a város

HONVEDSZOBOR.

A SZENT JAKAB TEMPLOM. (DELI OLDAL.)

alapításával egyidejűleg kellett gondoskodni. A vízvezetékre vonatkozó első írott emlékünknél 1569-ből van, a mikor a »Durst« nevű völgy forrásait bevezették. Ettől kezdve folytonosak adataink, de ezeknek részletes felsorolása kevésbé érdekes.

i) *Sétatér. Honvédszobor.* A felső körön levő sétatért 1835-ben az itt állomásozó Wasa ezred tisztjei báró Wildburg Armin kapitány kezdeményezésére készítették. A vármegye házával szemben br. Wildburg által összegyűjtött pénzen és az ő terve szerint 1841-ben egy kőből készült díszes cisternát állítottak.

Alkotmányos életünk helyreállítása után Szepes vármegye lelkes közönségének áldozatkészsége létrehozta a sétatéren az említett cisterna helyén álló, az 1848/49-iki szepesmegyei honvédek emlékének szentelt honvédszobrot. Azt Faragó József lőcsei szobrász mintázta.

Templomok: a) *Szt.-Jakab templom.* Hazánk ezen, építészetiileg is nevezetes, a belső berendezésében levő műkincseket illetőleg meg legelső rangúnak nevezhető templomának egész irodalma van. Részletesen méltatja azt Henszlmann »Lőcsének régiségei« című műve 30.—139. oldalain; továbbá Myskovszky Viktor: »Lőcse sz. kir. város középkori műemlékei« című cikkében.¹⁾ Időrendben legelső helyen áll Merklas Venczel: »Die Stadtpfarrkirche Sct.-Jacobi major. in der k. Freistadt Leutschau« 1862-ben megjelent munkája. Legújabbán Kompanyik Coelestin lőcsei apát-plébános adott róla ismertető leírást, összefoglalva előzőinek tudományos fejtegetéseit. Nagy becszel bír néhai Still Pál lőcsei prépost-plébánosnak »Chronikon seu historia parochiae

¹⁾ Magyarországi Kárpátegyesület 1869. XVI. évf. 55. stb. old.

L. ac R. Civitatis Leutschoviensis» című, 1861-ig 239 folio oldalra terjedő kézírata.

Ezek után célunk inkább csak gyakorlati lehet. Minden műtörténeti részletezést lehetőleg mellőzve, vezetőként akarunk szolgálni, elmondva egyszersmind az eddigiektől több pontban eltérő nézeteinket.

A templom a körtérnek körülbelől közepén áll szentélyével egyenesen keletnek fordúlva. Nagyságra nézve hazánk legnagyobb templomaival, a pécsi és kassai székesegyházakéval vetekedik. Építésének kezdete egybe esik a város keletkezésével, a XIII. század végén. Mikor fejezték be, határozottan megállapítani nem lehet, de az bizonyos, hogy eltekintve egyes kisebb későbbi részletektől, a XIV. század végét megelőzően készen állott. Bizonyítja ezt a XIV. századnak az építés minden részletében mutatkozó, nálunk korai gotikája, de legbiztosabban a templom északi oldalához épített Szt.-György kápolna, melyről később szólunk.

Templomunk eredeti alaptervezetében a bazilikaszerű csarnoktemplomok közé tartozik. Északi előcsarnoka régi, a déli későbbi hozzáépítés, hogy a keresztalak meglegyen. Habár az egész épületet egységes terv szerint épültnek kell vennünk; építését én két részre osztanám. Amint azt kimutattam, a város mai nagyságában nem eredetileg épült, úgy temploma is csak a város emelkedésével lépést tartva vett nagyobb méreteket. A templomot kétség kívül a körtérhez mérték. Mutatják ezt: 1. hogy a templom a keleti és nyugati oldal házaitól, most egészen kiépítve, egyenlő távolságban van; 2. a kör-tér észak-déli átmérőinek is éppen kellő közepén van a templom közepe; 3. az északi és a déli előcsarnokok mai kapui a templom mai mellék-hajóinak éppen közepére esnek. De kezdetben, hogy

minél előbb lehessen benne istentiszteletet tartani, a nagyra tervezett egyháznak csak a mai előcsarnokokig terjedő keleti részét építették ki teljesen. Erre több jel mutat. Így a szentély déli oldalán kívül ma is világosan kimutatható egy ötszögű szekrestyének vagy mellék-kápolnának alapfalazata és egyik csúcsíves boltívének támaszköve; továbbá a déli oldal-hajó épen egy-harmadában másképp nem lett volna értelme egy díszes oszlopfőkkel ellátott kapunak, amelyik ma is meg van befalazva ott, ahol belül az úgynevezett Passio oltár áll.

Hogy azonban az építést megszakítás nélkül tovább folytatták az eredeti terv szerint, mutatja az éjszaki előcsarnoknak és a hajók nyugati részének a keletivel egészen azonos stíljé.

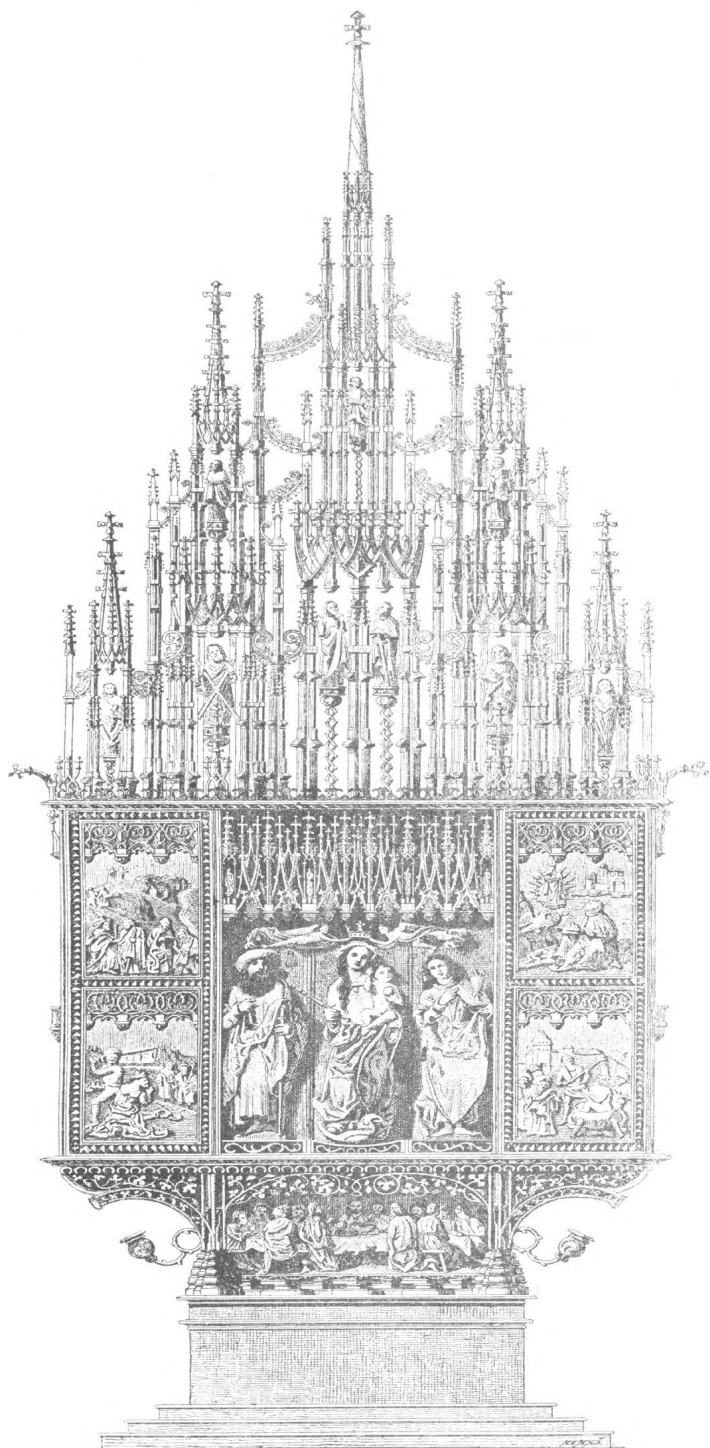
A mai szekrestye a templom éjszaki falának keleti részéhez van építve. A hagyomány azt a belpoklosok kápolnájának tartja, melyben azon szerencsétlenek találtak lelki vigasztalást. A hagyományt támogatja egy most is meglevő szentségtartó, melyen kétséget kizáróan a XV. század jellegével van felírva: »Pertinet ad capellam leprosorum«. A XIII.—XIV. századoknak hitbuzgó szelleme könnyen megérthetővé teszi azt, hogy a ragályos betegeket nem hagyták istentisztelet nélkül, de azt is tudjuk, hogy a belpoklosságban szenvedőket a lehetőségig elkülönítették, és így bajos feltételezni azt, hogy itten a templom főhajójába nyíló ajtóval a templom testéhez építettek volna számukra kápolnát. A mai szekrestye záródása egészen olyan, mint a főhajó szentélyéé, boltozata is azonos, a templomba nyíló ajtaja kétség kívül a XIV. századból való, meg a templomnak jobb oldalán áll, ahol a szekrestyék rendszeren állani szoktak. Ezekből, ha még hozzá vesszük egy kisebbszerű temploméhoz hasonló nagyságát, bizvást

azt következtethetjük, hogy ez volt az építkezés tartama alatt az istentiszteletre szolgált templom később szekrestyévé alakítva, vagy már a templom fő részével egyidejűleg annak építették. A belpoklosok számára, külső bejáratral szolgálhatott a fent említett, ma már nem létező kápolna.

Az éjszaki előcsarnok és a szekrestye közé van ékelve a Szt.-György kápolna. Boltozata már elárulja a gotika hanyatlását. Ezt Ulebach György egykor lőcsei, majd kassai polgár a XIV. század végén építette. A kápolna 1392-ben, amikor az alapítót, kinek sírköve ott van, ott eltemették, már készen állott. A nagy templom korának pontos megállapítására fontos az 1414-ben kelt pápai breve, mely a Szt.-Jakab templom éjszaki oldalfalához épített Szt.-György kápolna felszentelését jóváhagyja. A XIV. század végén tehát templomunk már készen állott.

Mai alakjához már csak a déli előcsarnok hiányzott. A csarnoknak lapos boltívei és a fölötte levő u. n. Corvin kápolna csillagboltozata az építés idejéül világosan kijelölik a XV. századot. A templomban, a már említett egykori déli bejárat helyén áll a »Passio oltár« melynek állítása összeköttetésben van Hunyady Mátyás királynak 1474-ben itt időzésével. Az oltár állítását megelőzően, vagy legalább azzal egyidejűleg falazták be a régi bejáratot s akkor a déli előcsarnoknak és kapunak már készen kellett lenniök.

A templom külsejéből hátra van még a torony. Német városainkban a templom tornya rendszeren óratoronyúl is szolgált. A régi tornyot a XVII. századig harangtoronyúl is használták. Erősnek, tömörnek kellett tehát lennie. Ez okozhatta, hogy az, amint régibb rajz és a tető meglevő mintájából látni, nem felelt

meg a templom styljének. Az idő, tűzvészek és a harangok súlya erősen megrongálták. Az új harangtorony némileg segített a bajon, de a roskadozó régi torornak végre helyet kellett adnia a mostaninak. A helytartó tanács már 1790-ben bekívánta az új torony tervét és költségvetését. A város hatósága Povolny építész tervét elfogadva, őt 1812-ben megbízta a kivittel. 1822-ben kezdték meg az alapozási munkát. A városi pénztárra súlyosan nehezedő költség miatt az építkezés lassan haladt előre és csak 1858-ban fejeztetett be a Mück Frigyes építész tervei szerint folytatott gotikus torony a templom és a torony styljéhez nem illő fedelével. Építési költsége 84000 frt volt.

Az éjszaki előcsarnokon át *a templomba lépve* első tekintetre feltűnnek a közép- és oldalhajók nagy méretei. A középhajó hossza 40·5 m., a szentélylyel együtt 49·5 m. szélessége 9·75 m. az oldalhajók a torony két oldalán levő kápolnákat is beszámítva 46·8 m. hosszúak, szélességük az éjszakié 7·3, a délié 6·46. A középhajó 4·23 m-el magasabb a 15 m. magasságú oldalhajóknál, így a középhajó boltozatait a pillérek fölött emelkedő tömör falazat tartja.

Második feltűnő dolog, hogy a pillérek nem tagozottak. Erre nézve igen alapos Henszlmann véleménye, hogy az eredetileg egyenlő magasságúra tervezett hajóknak a XIII. században szokásos fa-menyezetet akartak adni, később átmenve a szilárdabb, nehéz kőboltozatra, az eredeti gyenge pilléreket faragott kövekből álló köpenynyel kellett körül venni. Az oszlopfejeknek díszeiről, melyek a köznapi szemlélőt kevésbé érdeklik, nem szólok. A műtörténelmi vizsgálónak részletes felvilágosítást ad Henszlmann műve.

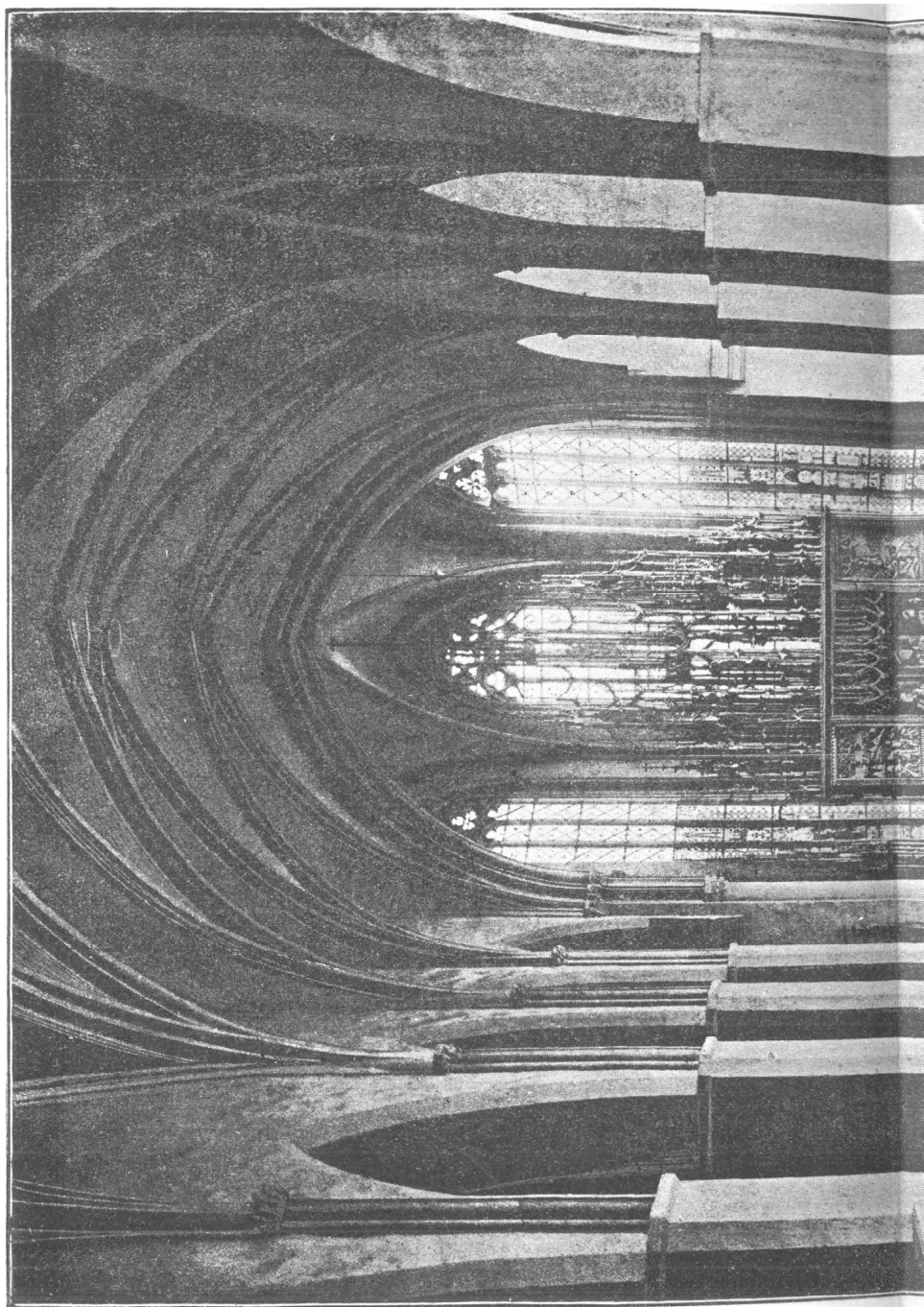
Az eddigiekből látni, hogy templomunk structurá-

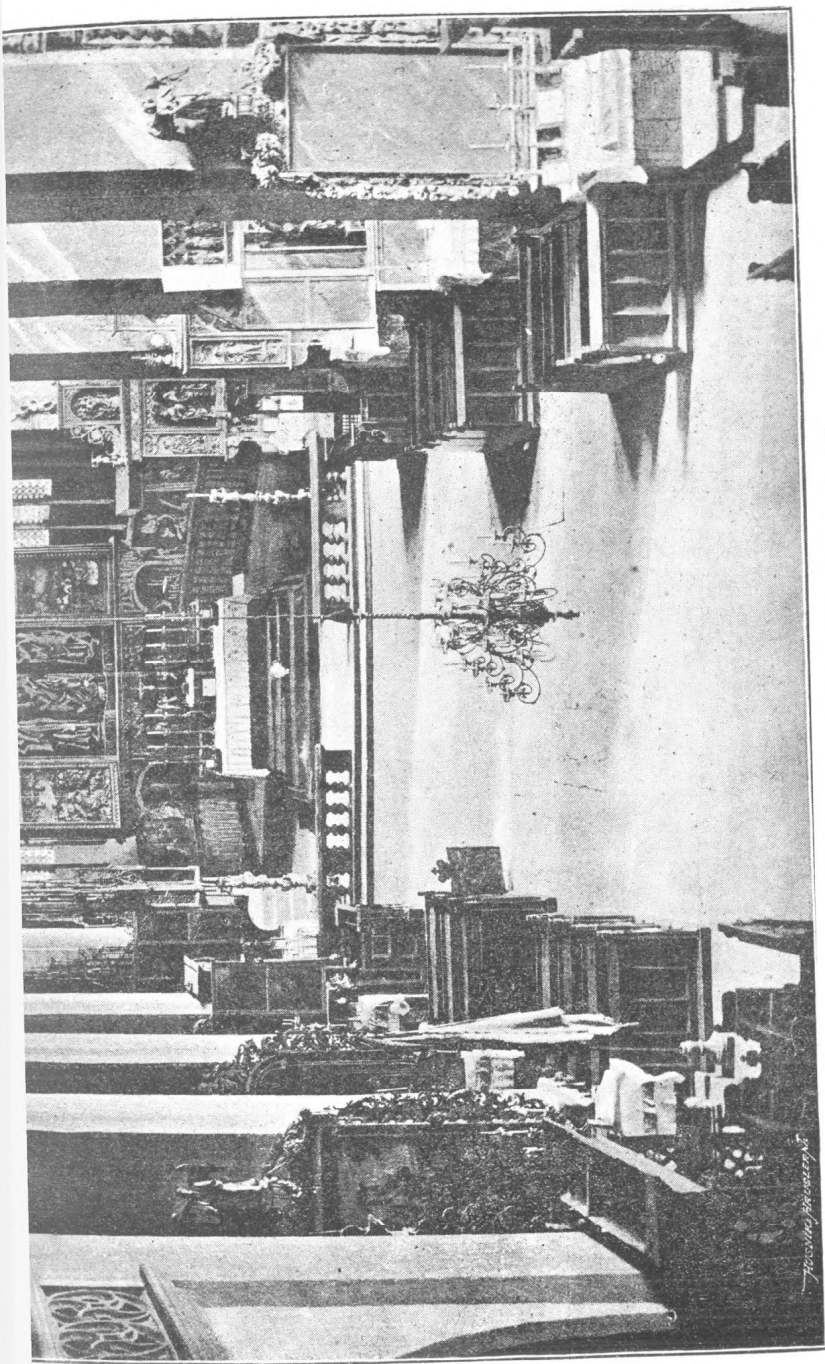
ját tekintve nem tartozik a gotika hibátlan művei közé. Belső berendezése azonban, amint egyrészt Lőcse egykori polgárainak kiváló műízléséről és gazdagságáról, másrészt arról is tanúskodik, hogy itten nyoma sem volt a vallási türelmetlenségnek, amelyik máshol annyi műkincset pusztított el. A templom másfél száz éven át volt protestánsok kezében, és amint ők megkimélték az oltárokat, úgy a templomot visszaszerzett katolikusok is kegyelettel viseltettek a protestánsok műalkotásai, síremlékei stb. iránt.

A főoltár. (Alaprajz A.)

A templom közepén megállva, mindenek előtt a főoltár köti le figyelmünket. Nemcsak hazánkban páratlan mű ez, hanem Európaszerte kevés mása van. Henszlmann ezt írja róla: »Ezen oltárépítmény kétségkívül maga nemének egyik legkitűnőbbje, pedig nem csak nagy mérvei és mesterének belátása és ügyessége miatt, melyekkel a korában divó stylszerű alakzást felfogta és alkalmazta, hanem azért is, mert pompás kiállítású, drága ércz és dús színanyagával kiváló művészeti ízlésről és áldozatkészségről tesz tanuságot«.

Az oltár magassága 15 m. szélessége 3·5 m. Az oltárasztal fölött szőlőlevelek és fürtök közt ülő madarak által díszített szegélyzet által árnyékolt fülkében van Jézus és apostolainak az utolsó vacsoránál ülő szobor-csoportozata. E fölött az oltárszekrénynek remek gotikus művű függőnnyel ellátott mélyedésében közepén áll a szűz anya karján az áldást osztó isteni gyermekkel, jobbján a templom védőszentje az idősebb Jakab apostol, balján az Üdvözítő kedvencz tanítványa Szt. János. Az oltár külső szárnyain 4 domborművű

SZ. JAKAB-TEMPLOM BELSEJE.

Frédéric Monod

kép van. A nézőtől jobbra fent a Pathmos szigetére száműzött Szt. János előtt megjelenik az Isten-anya; lent Szt. János olajban főzetése; balra fent az apostolok oszlása, lent Szt. Jakabnak lefejeztetése. A felépítménynek ágazatai közt a szélesebb részben 6, fentebb 3 apostolnak szobra áll. Az utolsó vacsora fülkéjének kikanyarodásán jobbra Lőcse városnak, balra a Jagello kir. családnak a magyar királyságéval egyesített, festett címerei láthatók.

Ha beteltünk a szobrászati művek szépségeivel, zárjuk be az oltár szárnyait és a festészet remek alkotásaiban van alkalmunk gyönyörködni. A dyptichonokon fára festve vannak a Krisztus szenvedését ábrázoló következő képek: Balra: 1. Jézus a gethsemani kertben; 2. Jézus ostoroztatása; 3. Tövissel koronáztatása; 4. Krisztus Pilatus előtt. — Jobbra: 1. Jézus elítéltetése; 2. A kereszthordás; 3. Krisztus a keresztfán; 4. A feltámadás.

Kik alkották e műremeket? megállapítani nem lehet. Merklas mesterül a XV. század második és a XV-nak első felében élt híres krakói mestert Stoss Vitust tartja, Henszlmann pedig Urbanovitz Pál lőcsei mestert. A templom déli előcsarnoka keleti falának külső oldalába illesztett síremlék Urbanovitz Márton nejéről mint Urbanovitz Pálnak, *»qui supremum Altare Ecclesiae hujus sculpsit«*, (aki ezen templomnak főoltárát faragta) — unokájáról emlékszik meg. Arra, hogy a kegyelet ezen jelét hazugnak tekintsük, semmi okuk sincs. Az időszámítás is pontosan összevág és így Pál mestert bízvást elfogadhatjuk az oltár szobrász mesterének. Hogy a festmények nem tőle származnak, azt már abból is következtethetjük, hogy az unokának kegyeletes férje Pál mestert nem nevezi egy-

szermind festőművésznak is, amit, ha úgy lett volna, a többi cím közt szintén elmond vala. A képek Henszlmann szerint Kranach Lukács passio képei 1509-ben közzé tett fametszeteinek színes utáinzatai. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy Lőcsén a XVI—XVII. századokon át folytonosan követhetjük az itt élt festő és szobrász mesterek nyomait; legközelebb áll a feltevés, hogy a képek is ide való mesternek művei és így az egész oltár Lőcse egykori művészeinek dicsőségét hirdeti.

A kort illetőleg, Henszlmann alapos fejtegetései után kétségen kívül áll, hogy az oltár a XVI. századnak első negyedében készült.

A szentségház. (Alaprajz γ.)

A főoltár jobboldalán különállva emelkedik a 14.6 m. magas szentségház. Könnyű, mintegy átlátszó tagozottsága, egyes részleteinek összehangzó, arányos méretei az egészet a XV. század első feléből való e nemben legkiválóbb alkotások egyikévé teszik. A már igen megrongált szentségházat Still Pál volt lőcsei prépost-plébános 1863-ban Faragó József lőcsei szobrász által saját költségén restauráltatta.

A szentély falképei.

A hazánkban párját ritkító fresco-cyklust az azt fedett mészréteg alól a hetvenes években szabadították ki. A levakarás közben igen megrongálódott képeket a szepesmegyei történelmi társulat Storno Ferencz festő-művész által 1890-ben 2258 frtnyi költséggel restauráltatta. A költségekhez Császká György akkori szepesi püspök 600, a vallás és közokt. minis-

terium 1000, a templom pénztára 500, a társulat 160 frttal járultak.

A képeknek részletes leírását adta dr. Vajdovszky János cz. kanonok a szepesmegyei történelmi társulat II. évkönyvében. A legfelső képsor közepén szentségtartóban van a 3 vérző szent ostya. Az erről szóló legenda 1370-ben keletkezvén, a képek ezt megelőző korból nem lehetnek; a XV. század első feléből való szentségház tartó vasai a képekbe vannak illesztve, így a képek korát a XIV. század végére vagy a XV-nek elejére kell tennünk. A legfelső sorban, a szentségtartótól jobbra szt. Katalin, balra szt. Ágota képe van. A 2-ik sor közepén Melchisedek mutat be áldozatot, jobbra van tőle szt. Hedvig, balra szt. Borbála. A beszélő szalagot tartó térdelő alakok valószínűleg a képeket készíttetőket ábrázolják.

A 3-ik sor első képe a világ megváltásáról tanácskozó szent-háromságot mutatja. Itt nevezetes azon felfogás, hogy a szent-lélek nem galamb-, de mint valóságos harmadik személy, szép ifjú képében van ábrázolva. A képsorban azután Krisztus életéből vett, az alsó sor képeinek megfelelő jelenetek vannak.

A legelső sorban az apostoli hitvallás 12 ágazata — a felső sorral összefüggésben — van előttünk. A 12-részre osztott tér mindenikében beszélő szalagot tartó két-két alak ül egymással szemben, — egy ó-szövetségi próféta és egy újszövetségi szent-atyá. Az előbbi Krisztus eljövételére vonatkozó jóslatot mond, az utóbbi a hitvallás megfelelő ágazatával válaszol.

Templomunknak szentélye főoltárával, szentségházával és most már teljes díszükben helyreállított frescoival műtörténeti szempontból hazánkban első rangú helyet foglal el.

A szentély festett ablakait 1876-ban Császka György, akkori szépesi püspök készítette.

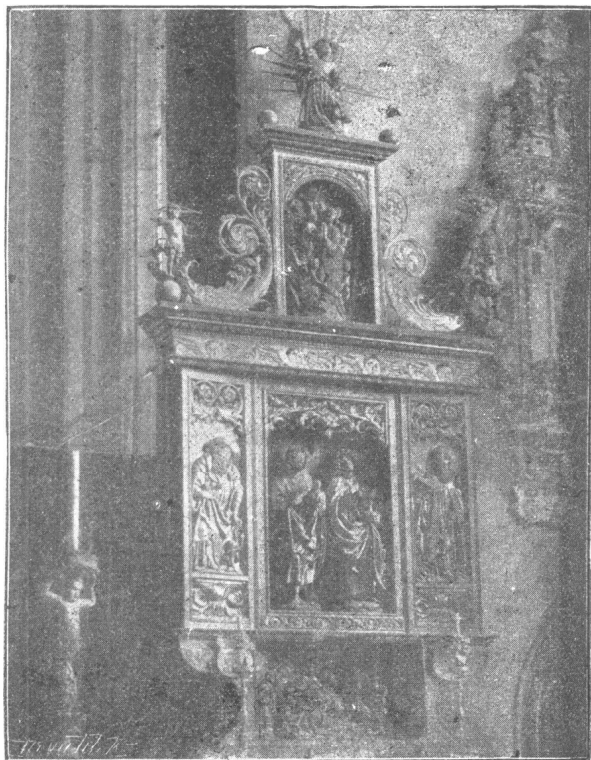
Szt. János oltára. (Alaprajz G.)

A szentélyből a déli oldalhajóba térve a renaissance oltáráépítésnek egy szép példányát látjuk. Ezen oltárt Henckel János, 1513—22-ben lőcsei plébános, védőszentjének tiszteletére 1520-ban állíttatta. A szekrényben keresztelő és evangelista szt. János szobrai állanak, a táblákon alamizsnát osztó és Chrysostomus szt. János életéből vett domborművek vannak. A táblák hátsó oldalán 4 kép van ker. szt. János és 4 szt. János evangelista életéből. Az egyik képen a mesternek [H] monogrammjá látható. Ki volt ezen H. T. mester, kideríteni még nem lehetett, de látva, a főoltár mesterét, itt is feltételezhetjük a hazai mestert.

Kiváló műbecscsel bír az ezen oltár szekrénye alatti fülkében levő szoborcsoportozat. Krisztusnak sírbatételét ábrázolja az. Az üdvözítő testére borulni akaró szűz-anyát szt. János tartja vissza; a szt. test fejénél és lábánál ülnek arimathei József és Nikodem, a háttérben síró nők. Az összesen 9 alakból álló csoport egyetlen darab fából van művészi tökéletességgel faragva.

Urunk születése oltára.

Szt. János oltára mellett, a déli hajó éjszaki falánál van. Ezt 1752-ben Csáky Miklós gróf, bíboros esztergomi érsek készítette. A XVIII. század barokk stíljében készült oltár sehogy se illik a templomba, de érdekessé teszik azt a rajta elhelyezett régi szobrok. Ezeket a krónika szerint 1698-ban véletlenül találták a városháza egy rejtekében, amikor a tanács valami

SZENT JÁNOS OLTÁRA.

fontos okmány után kutatva feltörette a rejtett ajtókat. A hagyomány szerint buzgó katolikusok az evangélikusoktól féltve falazták be azokat. Szűz Mária szobrának kivitele nagy rokonságot mutat szt. Katalinnak említendő szobrával, a gyermek Jézusnak fekvése igen hasonlít a Passio oltár egyik képének gyermekéhez. Ezekből következtetve a szobrok a XV. századból valók lehetnek. Szép kivitelű szt. József szobra is. A XVIII. századból való angyal stb. szobrok koruk izléstelenségének bélyegét viselik magukon.

Szt. Anna oltára. (Alaprajz H.)

Az oltárszekrényben szűz Mária a gyermek Jézussal és anyja szt. Anna ülnek. Az oltár jellege egészen azon korai renaissance-t mutatja, melyet a hozzá igen hasonló szt. János oltáron láttunk. A szekrény alatti fülkéből a szoborcsoport hiányzik, a háttér aranyozásának hiányosságából azt következtetem, hogy ott egykor az angyali üdvözlés volt. Az oltár korát a XVI. század elejére tehetjük.

Szt. Katalin oltár. (Alaprajz E.)

Részleteiben legrégibb oltára a templomnak. Az egész oltár több egymáshoz kevésbé illő részletből, hihetőleg több régi oltárnak maradványából van összeállítva. A szekrényben vértanúsága jelvényét, a kerek tartva áll szt. Katalin. E fölött Sámuel és Izaías próféták szépen rajzolt mellképei vannak. Az önálló részt képező felső szekrénykében 4 szentnek apró szobrai vannak. Az oltár szárnyainak képei igen kezdetlegesek, egészen a XIII.—XIV. századok merevségét, a plastikának teljes hiányát mutatják. Ez bizonyossá tesz arról, hogy oltárunknak legalább egyes részei, ha

nem is a XIII. századból, de legkésőbb a XIV. századnak első feléből valók.

A »Passio« oltár. (Alaprajz C.)

A templom egykori déli bejáratának helyén áll a »Passio«- vagy másképen »Hunyadi Mátyás féle« oltár. Mind építése módját, mind tábláinak festményeit tekintve átmenetinek tekinthető a gotikából a renaissanceba. Szekrényének szép művű gotikus menyezetét, az egészet 3 részre osztó 2 karcsu oszlop tartja. Középen áll az Üdvöztőnek csaknem életnagyságú szobra, jobbra a fájdalmas szűz, balra a kedvencz tanítvány szt. János. Mindhárom szobor, de kivált az Üdvöztető, a plastica magas tökélyét mutatja. Amint Henszlmann mondja »kitűnő hatásos plasticai felfogással bír, miért is a templom legjobb szobrászati művei közé soroztatik«. A predellán az olasz renaissance szép rajzait látjuk mesteri faragványban kivive. A lombozatba jobbra be van illesztve Hunyadi Mátyás címere, fölötte »Clenodium Mathiae Regis«, balra második neje Beatrix királyné címere, fölötte »Clenodium Beatricis Reginae« felíráttal. A gotikus felépítmény véleményem szerint szobraival együtt jóval újabbkori utánzat. Az oltár szárnyainak előlapján jobbra van szt. Sebestyén és az üdvöztő gyermeket vivő szt. Kristóf; alatta szt. Katalin és Borbála; jobbra fent ker. szt. János és id. Jakab, lent szt. Dorottya és Margit szokott jelvényeikkel.

Az oltárnak korát meghatározza a fentebb említett két felirat és címer. A »clenodium« szó a címerre nem vonatkozhatik. Az csak ereklyét, szent emléket jelenthet. A nagy király fogadalmi oltárának tekinthetjük ezt azon alkalomból, amikor 1474 ben

Lőcséről indult ki Liptó felé az ott garázdálkodó Komorovszky ellen. Helyes azon nézet, hogy mivel Mátyás király Beatrixet csak 1476-ban vette nőül, az oltár, mely a királyné clenodiumaként is van jelezve, csak ezen év után, de mindenesetre a nagy királynak 1490-ben történt halála előtt készült.

Az oltár dyptichonjának — szárnyainak — képeit Henszlmann a felső-rajnai vagy Schongauer féle iskolából eredőknek tartja. Igaz, hogy különösen a női alakok fejének kerekdedsége élénken emlékeztet azon iskolára, de tekintve az oltár faragványainak az olasz renaissanceba átmeneti styljét, tekintve továbbá a képeknek, különösen a 3 sz. király látogatásánál igen élénk színgazdagságát, az alakoknak a németalföldi iskoláétól eltérő mozgékonyságát; én igen hajlandó vagyok az egész oltárt a nagy király környezetében élt olasz mesterek munkájának tartani.

Szent Mihály oltára.

A déli oldalhajó 3-ik pillére mellett van a szent Mihály tiszteletére Frühweiss Mihály lőcsei plébános által 1731-ben készíttetett oltár. Still előadása szerint az eredetileg az éjszaki karzaton 1608-ban épült és az új bíró eskütétele alkalmával azon a városi őrmester tartozott két fontos viaszgyertyát gyújtani. A megrongált oltárt az említett plébános vitette a mostani helyére és készíttette a csekély műbecscsel bíró képet, mely sz. Mihályt ábrázolja, amint Lucifert az égből villámokkal lesújtja.

A Corvin kápolna oltára.

A déli előcsarnok emeletén levő kápolnát nevezik így, mert a hagyomány szerint Hunyadi Mátyás

király 1474-ben itt időzve, ottan hallgatott misét. Már említők, hogy a déli előcsarnok építésének meg kellett előznie az egykori déli kapu befalazását és a »Passio« oltár felállítását. Ha a csarnok fölötti kápolnában 1474-ben már miséztek, ottan oltár is volt. Hová lett az? — nem tudni. A ma ott levő oltárról Still prépostnál olvasom, hogy oda a szt. György kápolna egykori oltárának részleteit vitték fel. Megnézve az oltárt, azt látjuk, hogy az egészen XVIII. századbeli barok, legfőleg a predella fülkéjében elhelyezett, a tisztító tűzben levő kis szobrocskák emlékeztetnek régiebb korra, de semmi esetre sem a XIV. századra.

A szószék. (Alaprajz e.)

A déli előcsarnok bejáratával szemben balra van a német renaissance stílusnak és a fafaragás művészetének egyik kiváló remeke a szószék. Készíttetője Cramer Antal lőcsei patricius, mestere meg Kollnitz Kristóf, Morvaországból ide származott lőcsei polgár, kinek Cramer a műért 1400 frtot fizetett. A szószéken levő tábla felirata szerint a mű megáldása 1626-ban (augusztus 26.) történt. Ezen évszám azonban csak a teljes befejezésre vonatkozhat, mert Bethlen Gábor fejedelem már 1619-ben kérte Lőcse hatóságát, küldene neki oltáráépítő mestereket, akik a gyulafehérvári templomban a lőcseihez hasonló szószéket csinálnának.

A gazdag díszítésű ajtón egy a szent könyvet tartó prófétának valódi aszketa alakja áll. A szószék oldalfalain mély és magas domborművekben vannak: Ábrahám áldozata, Mózes népét átvezeti a vörös tengeren, Mózes a pusztában, Mózes a hegyen, Illés próféta áldozata, Illés tüzes szekere, Dániel az oroszlánok

közt. A szószéket kezében a tíz parancsolat tábláit tartó Mózesnek hatalmas alakja tartja fején. Az alak a fadaragásnak remeke, igen élénken emlékeztet Michel Angelo híres Mózesére.

Szent József oltára. (Alaprajz h.)

Az orgona karzat déli oszlopával szemben a déli fal mellett áll a szt. József tiszteletére a XVIII. században állított rococo oltár. Műbecse nincsen.

Szent Erzsébet oltára (Alaprajz I.) *és a keresztelő kút.*

A déli oldalhajónak a torony mellett levő kápolnáját nevezik: szt. Erzsébet kápolnának, keresztelő kápolnának és Thurzó kápolnának is; mert itt van szt. Erzsébet oltára, a keresztelő kút és a Thurzók síremlékei.

Szent Erzsébet oltára egyike a templom figyelemre méltó műemlékeinek. Középen magyarországi szt. Erzsébetnek, tőle jobbra szt. István vértanúnak, balra szt. Flóriánnak arany alapon festett csaknem életnagyságú képeik — és nem szobraik, amint Henszlmann írja — állanak. Mindeniknek fejét dicsfény veszi körül, melyben gót minuscülákkal felírat van. Ezen felíratok közt oltárunk korára fontos a Szt. Istvánra vonatkozó: sanctus. steffanus. vidit. celos. apertos. vidit. et. intravit. 1494. Henszlmann 1493-at olvasott. Still az évszám után az oltárt II. Ulászló által az itt 1494-ben tartott fejedelmi congresszus emlékére állítottának mondja. Ezen feltevésnek nézetem szerint több dolog ellent mond. Templomunkban ugyanis mindazon oltárokon: főoltár, szt. Jánosé és a még említendő Havi Boldogasszony oltarán, melyeknek készítése a Jagellókkal valami összefüggésben van, ott találjuk a csa-

lád czímerét, ami a szt. Erzsébet oltáron nincsen. Az oldaltáblák egyikén szt. István vértanú a tanács előtt áll, lentebb van agyonköveztetése; a másik táblán fent Thüringiai Lajos felemeli gyanúsított neje ágyának takaróját és ott találja a keresztre feszített üdvözítőt, lent szt. Erzsébet megvendégeli a szegényeket. Thüringiai Lajosnak babérkoszorús fejében az első pillanatra felismertem Hunyadi Mátyás király arczát és nekem ebben számos műértő igazat adott már. Szent Erzsébetnek az oldaltáblán levő két képe meg Beatrix királynéhoz hasonlít feltűnően. A Hunyadi Mátyásnak tulajdonított »Passio oltár« felépítményének középső dísztetője alatt szt. Florián áll, itt is ő az egyik főalak. Továbbá az oltárkép egészen a legújabb időig a Corvin kápolnában állott, ahonnan az úrnapi körmenet alkalmával az oltárokhoz hordták. Mindezek kétségtelenné teszik előttem az oltárnak vonatkozását a nagy királyhoz. Legvalószínűbbnek tartom, hogy ő rendelte meg azt a kápolna részére, melyben imáját végezte, de a mű csak 1492-ben készült el. A sok hurczoltatás által megviselt képeket Still Pál prépost-plébános 1861-ben saját költségén Merklas tanár által renováltatta és ugyanő készítette az oltár faragványait.

A keresztelő kút a XIV. vagy XV. századból való, harangérczből van öntve, kupája oldalán Krisztus, Mária, apostolok és próféták domborművű képei vannak.

A Thurzók síremlékei. Templomunk a XVI. század elejétől kezdve rendes temetkező helye volt a bethlenfalvi Thurzó családnak, melynek nevezetesebb tagjai közül csak György nádor és két külföldön élt püspök nem itt helyeztettek örök nyugalomra. Az emlékkövek eredetileg vasrácsozattal körülvett téren a templom közepén voltak. Az 1752-iki canonica visitatio alkal-

THURZÓ I. JÁNOS SÍREMLÉKE (1508).

THURZÓ SZANISZLÓ NÁDOR SÍREMLÉKE (1625).

mával az akkori esztergomi érsek Csáky Miklós gróf a népnek alkalmatlan emlékek eltávolítását elrendelte s azokat 1754-ben a keresztlő kápolnába vitték át. A torony építése miatt innen is eltávolították, míg végre 1861-ben Still prépost mai helyükre állíttatta az emlékeket és az oltárok mögött hányódott régi vasrácsozatot rendbe hozatva, azzal elzárta a keresztlő és szt. sír kápolnákat.

A főbb emlékek következők: Thurzó I. Jánosé, a család nagy hatalmának megalapítójáé 1508, mellette II. Jánosé 1558, mindkettő kezdetlegesebb munka. Művészi kivitelű Elek országbíró és kir. helytartónak sárgás márványból vésett emléke, melyen ő maga, nejével és 3 leányával térdel a feszület előtt. 1543. Szemben ezekkel van Szaniszló nádor, kir. helytartóé. 1625; mellette Kristóf főispáné.

A falak mellett levő kisebb táblák jelentéktelenebbek. A szószék mellett keletre levő oszlop oldalába befalazva megmaradt II. Eleknek hosszú magyar zekében fekvő domborművű emléke. 1594.

A karzatok.

A nyugati karzat. A keresztlő kápolnából kilépve, balra a nagy orgona karzata alá jutunk. Ez a középhajó két legéjszakibb pillére mögött 4 szépen tagozott, vékony gotikus oszlopon nyugszik. Az oszlopokból kiinduló szép csillagboltozat egészen azonos a Corvin-kápolnáéval. A karzatnak kartámja igen szép mérműves faragás, rajta a magyar királyság és a Jagello család címérével. Ugyanilyen kartámja van az *éjszaki oldalkarzatnak* meg a Corvin kápolnának. Mintául úgy látszik ezen utóbbit vették, mert az éjszaki karzatnak csillagszerű bordázattal ellátott donga boltozatán

is ott látjuk a magyar királyságéval egyesített Jagello címert, ami arra mutat, hogy mindkét karzatot a XV. század végén vagy a XVI-nak legelején építették. Az éjszaki karzat boltozatán az említetten kívül van még a Pobst és Thurzó családok egyesített címere; Magyarország kettős címere és; a kétfejű sas mellén a magyar címerrel. Ez utóbbi csak úgy kerülhetett oda, hogy az építést már a Habsburg I. Ferdinand korában végezték be. Az éjszaki és nyugati karzatokat összeköti az úgynevezett »Schuster-Chor«. Ezt Hain krónikája szerint Gerstner Gergely kezdeményezésére 1688. május 9-én kezdték építeni és befejezték július 2-án. Az egész építmény egyszerű donga boltozat, kartámja szép német renaissance faragványú faburkolattal van ellátva. Az egymással összeköttetésben levő két éjszaki karzat két végén a régi nagy orgona házának maradványaként a 12 apostolnak igen szépen faragott szobrai látnak. 6 van a kis orgona alatt, 6 pedig a »Schuster-Chor« nyugati oldalán a szt. sír kápolnájában.

A tanács székei. (Alapterv b—b) és más imaszékek.

(c. f. d. f.)

A nyugati karzat alatt 19 ülésből álló, egykor szép gót ízlésben készült padsort találunk. A legelső ülés fölött levő gotikus díszben szalagon az 1494. évszám van bevésve. Ez kétségtől a készítés ideje. Egészen a XV. század végére vallanak a díszítés és a háttámasz menyzetének ma már igen megrongált fialei. Spervogel krónikája szerint ezen székeket a városi tanács 1518-ban vette először a maga számára használatba. A padsor közepén Lócse címere látható »Civitas Leucha 1525« körírral. Ezekből azt következtetem, hogy ezen padsort eredetileg nem a város és

nem a tanács részére készítette, de készíttetése, — mint sok másé — összefüggésben áll az 1494-iki fejedelmi congressussal. Az ülések előtt levő imazsányolyon az 1615. évszám van bevésve. Hain krónikája megmagyarázza ezt, elbeszélve, hogy a mondott évben a nagy tűz a templomba is becsapott és megrongálta a magistratus székeit és az előrészt ekkor újra kellett készíteni.

Az alaprajzunkon c-vel jelölt helyen áll egy rósz-télylyal elzárt imaszék. Ennek meglehetősen ép részletei mutatják a tanács székeinek egykori szerkezetét. Kora a XV. század vége. Ezt tette meg Jókai »A lőcsei fehérasszony« regényében a szép Géczy Julianna imaszékének.

Van még egy remekművű áttört párkányzattal bíró gotikus imaszék, mely szintén a XV. századból való lehet. Helyét Henszlmann f-vel helytelenül jelölte meg az alapterven. Az a szt. János oltára előtti pillér nyugati oldalán áll.

Itt említem még meg a renaissance ízlésű famunkának két művészi példányát. Az egyik a d-vel jelölt helyen: FON KASE GREG TISLE felíráttal és mesterjeggyel bíró, remekművű mozaik munkával díszített imaszéket Gergely kézmárki — a »Von Kase«-t én Kasemark-nak nem Kaschau-nak olvasom — asztalos készítette. A munka és a felirat jellege a XVII. századra mutatnak. A másik a szentély előtt az első pillér deli oldalán (Henszlmann az alapterven az f-et helytelenül tette egy zugba) egy karcsú oszlopokon nyugvó menyezettel bíró díszes imaszék áll, párkányán bevésve: Anno dn. 1543.

Ezen kitérés után az orgonakarzat alatt folytatva szemlénket, a *szt. sár kápolnája*-hoz jutunk. Egész új

berendezését Still Pál volt lőcsei prépost-plébános készítette.

Az északi karzat alatt elhaladva, a szentélytől számított 3-ik pillér mellett van *A jó pásztor oltára*, a második pillérnél *A 14 segítő szent oltára*. Mindkettő a XVII. század végéről vagy a XVIII-nak elejéről való. Műbecsük nincsen.

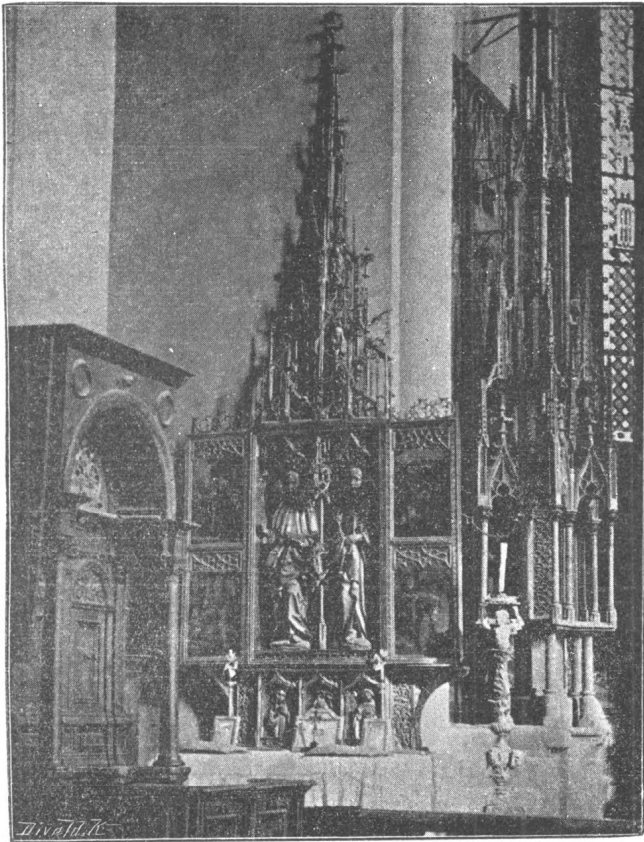
Szent Miklós oltára (Lapterv F.)

Ezen szárnyas oltár szekrényében közepén szt. Miklósnak valószínűleg később korból való, gyenge művű szobra áll. Kiváló mestermunkák alamizsnás szt. Jánosnak és szt. Benedeknek mellette álló szobrai. A szárnyak külső képei: 1. szt. János alamizsnát oszt. 2. szt. János áll két püspök nyitott sírjánál. 3. szt. János egy foglyot szabadít meg a börtönből. 4. szt. Lipót megtalálja nejeének Ágnesnek fátyolát. Ezen képen az 1504. évszám látható. A túlsó lapon Krisztus szenvedéséből vett jelenetek: Az oltár képei általában szépek, Henszlmann szerint Kranach Lukács iskolájából valók és kivitelre legközelebb állanak a főoltáraihoz. Ugyanolyan kivitelű a predellán levő kép, mely a 14 segítő szentet ábrázolja.

Az oltár a fenti évszám szerint a XVI. század legelejéről való, de egyes részletei újabbak.

Szent Péter és Pál oltára.

A karcsú oszlop által két fülkére osztott, szép művű párkányszegélyvel bíró szekrényben Szt. Péter és Pál apostolok életnagyságú szobrai állanak. Az alant levő 3-as fülkében Krisztus, sz. Mária és szt. János ev. domborművű alakjai féltessel csaknem szobrok-ként emelkednek ki. A szintén díszes keretű szárnyak

SZENT PÉTER ES PAI OLTÁRA.

elő és hátlapjain a két apostolnak életéből vett 12 kép van. A felépítmény szép arányossága és díszes kidolgozásával tűnik ki, fülkéiben az üdvözítő és apostolok szobrocskái vannak elhelyezve.

Helye az alapterven helytelenül van *D*-vel jelölve. Az oltár a szentély diadalívének jobb oldalán szt. János oltárával egy vonalban áll. A templomnak a régi korból épen átszármazott oltárai közt a legrégebb. Erre mutat styljének tisztasága, szoboralakjainak és képeinek régies felfogása. Henszlmann egy sorba helyezi a Passio oltárral, de ennek régibb jellegét kiemeli, így az oltár korát a XV. század közepe tájára tehetjük.

Havi Boldogasszony oltára vagy a XIII szepesi város oltára. (Alaprajz B.)

A könnyűded, tiszta gót ízlésben épült oltár, a főoltár után a legnagyobb és legékeesebb. A szekrény közepén a gyermekét karján tartó szt. szűznek nemes, fínom alakú szobra van, fején lilomkoronával. A szárnyakon elől: az angyali üdvözlés; Mária látogatása szt. Erzsébetnél; Krisztus születése és a három szt. király látogatása; hátul: Jézus bemutatása a templomban; a menekülés Egyiptomba; a bethlehemi gyermekgyilkolás; a 12 éves Jézus az írástudók közt; Jézus feltámadása után megjelenik anyjának; Jézus menybemenetele, szűz Mária halála és végre koronáztatása. Mind a tizenkét képnek compositioja és színezése egyaránt kiváló mesterre vall. Henszlmann véleménye szerint ezen képek nem csak a többi lőcsei, hanem hazánk más oltáraiét is felülmúlják műbecsben. A felépítmény csúcsíves idomai kivitelük finomsága által tűnnek ki. A dísztető alatt álló csaknem életnagyságú szobrok: a Megváltó, nep. szt. János, szt. József

és legfelől szt. Jakab újabb eredetűek. A predella szép gotikus modorban stylizált faragványai közé Lőcse város címere és a lengyel sas van beillesztve.

Merklas és utána Henszlmann ezen oltár készítését a rajta levő lengyel címér alapján összeköttetésbe hozzák az 1494. évi fejedelmi congressussal, mondván, hogy »a lengyel címér a vendégek jelenlétére vonatkoznék, kik talán ezen pompás oltárt saját költségükön építtették, vagy legalább emelése költségeihez hozzájárultak, melynek más részét, mint ezt a város címere mutatja, a lőcseiek vitték«. Ezen föltevés, tekintve az oltár határozott XV. századbéli jellegét, épen nem lehetetlen. De mért ezen oltár következetesen a »*XIII városi oltár*« nevet is viseli, valószínűbbnek tartom, hogy azt a Lengyelországnak elzálogosított XIII város közönsége állíttatta a szepesi szász tartomány fővárosa iránt érzett hálás kegyelete jeléül. Ezen feltevés mellett oltárunk korát a XV. század első felébe kell helyeznünk s ennek a műjelleg sem mond ellent.

Az oltár képeiről Henszlmann azt mondja: »legyen bár teremtőjük német mester, azon mégis a németalföldi iskolának befolyása észrevehető.« Én ezen oltárnak mesterét, illetőleg mestereit az arcok határozott szláv typusa és a ruházatnak a szlávok által oly igen kedvelt feltűnő színezése után igen hajlandó vagyok a krakói iskolához tartozóknak tekinteni.

Nep. szt. János és a lorettói szt. szűz oltárai.

A templom éjszaki falánál az alaprajzon *a*-val jelölt helyen van Nep. szt. János oltára. Az ott levő rész csak egy részlete a Frieweisz Mihály egykori lőcsei plébános által 1730-ban rococo izlésben készíttetett oltárnak. Ezt 1875-ben a falfestmények restaurálása

alkalmával szétszedték és felépítményét átvitték a szt. György kápolnába, ahol az ma is áll. Innen meg a lorettói szt. szüz oltárát a Corvin kápolnába helyezték át.

Falképek.

A szentélyben levő falképekről már fentebb (208. oldal) szólottunk. A mai szekrestye ajtaja fölött levő falon két képsort látunk. Fent az irgalmasság testi cselekedeteit, lent a hét főbűnt ábrázolják a képek.

7	6	5	4	3	2	1	Az irg. testi cselekedetei.
7	6	5	4	3	2	1	A hét főbűn.

Ugyanazon falon vannak a szt. Dorottya legendáját ábrázoló képek:

10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20

Dr. Vajdovszky János magyarázata szerint: 1. Szt. Dorottya atyja, hite miatt a császár előtt védi magát; 2. Ugyanaz útra kel nejével és két idősebb leányával; 3. Szt Dorottya születése; 4. Kereszteltetése; 5. Megtagadja megegyezését az őt nőül kérő főtisztnek; 6. Olaj-katlanban főzetik; 7. Tömlöczbe vezettedik; 8. Vitatkozni látszik a bíró előtt; 9. Csigára feszített testét égő fáklyákkal kínozzák; 10. Angyal ápolja a tömlöczben; 11. Az oszlopon ülő rossz szellemet angyalok üldözik; 12. Kristen és Kallszten — Dorottya nővérei — a vallató bíró előtt állanak; 13. Dorottya visszatéríti két nővéret a hitre; 14. A 3 nővért vesszőzik; 15. Kriszten és Kallszten egymáshoz háttal fordítva elégettetnek; 16. Dorottya vonakodik a bálványoknak áldozni; 17. Theofil írnok kigúnyolja a vesztő helyre vezetett szűzet; 18. Szt. Dorottya lefejeztetése, előtte áll a paradicsomból gyümölcsöt és

rózsát hozó gyermek; 19. Theofil dolgozó szobájában, előtte a Dorottyától gúnyosan kért paradicsomi rózsákat hozó kis fiú; 20. Dorottya testét angyalok kiemelik a sírból. A legenda a keresztényeknek Diocletianus császár alatt történt (287—304) üldöztetése idejéből való. A két képcycus festetésének ideje a XIV. század. Habár mai felfogás szerint nem is szépek; műtörténeti szempontból igen becsesek. A reformatio korában bemészelt és a mészkéreg eltávolításakor megrongált festményeket Storno Ferencz az 1870-es évek elején az országgyűlés által a templom restauratiójára megszavazott 5000 frt. költségen egykori díszükben helyreállította.

Ezeken kívül vannak még az éjszaki előcsarnokban részben már feltárt falfestmények és hihetőleg még több eddig ismeretlen is.

Az orgonák.

Templomunknak egykor nagyhírű nevezetessége volt az úgynevezett függő orgona. Ez a szószékkel szemben levő két pillérből kinyúló gerendákon volt építve. 1615-ben Hummel János krakói mester kezdte építeni, ő az állványról leesve meghalt s a művet Herstel András krakói, Kollmitz Kristóf lőcsei mesterek folytatták és 1632-ben Matrovszky végezte be. Építésének költsége 7900, mások szerint 13.000 magyar frt volt, melyet részben a Bobest család viselt. Az orgona teste a teljesen kifejlett renaissance styl pompájában volt készítve. »A karzat oldalain karyatidák és hermák, pompás jellemzésű és mesteri kidolgozású apostol-szobrok fülkékben elhelyezve, a karzat alsó szélét függő gyümölcs és virág füzérek díszítették«. A 7 registerrel és 8 fúvóval bírt hatalmas és remekmű

századunk közepén annyira megromlott, hogy újjításáról kellett gondoskodni. Still Pál plébános a 60-as években gyűjtést indított ezen célra és az orgonát 1866—67-ben régi helyéről eltávolítva a templom nyugati karzatára helyezték át. A mai nagy orgona háza legnagyobb részében a régi. A régi sípokból csak néhányat lehetett felhasználni. A 34 változattal, 1492 czin- és 378 fasípval bíró új művet Moozer Gusztáv, Scharnov és Thaisz löcsei és Stanczer salzburgi mesterek segítségével készítette. A költség 6183 frt 97 kr. volt.

A régi orgonának az újnál nem használható részeiből az éjszaki karzat keleti oldalán levő *kis orgonát* készítették. A apostolok szobraival ellátott egykori kartámot két részre osztották, egyik része a kis orgona előtt van, másik meg a szt. sír kápolnában látható az éjszaki karzat nyugati végén.

Síremlékek.

A plébánia templom és fallal körített udvara régi idők óta temetkezési helyül szolgált. A polgárok még 1667-ben sem akartak a városon kívül temetkezni s ezen rossz szokásnak csak egy 1778-iki kir. rendelet vetett véget. A város főbb tisztviselői, a patricius családok tagjai, — nem csak férfiak, de nők is —, papok, a cs. hadsereg főbb tisztjei magában a templomban, illetve annak sírboltjában találtak örök nyugvó helyet. A Thurzók síremlékein (l. 222. ol.) kívül templomunkban mintegy 30 síremlék van. Ezek közt több kiváló műbecsrel bír. Ilyen például Hain Miklóse az éjszaki karzat egyik pillérén, hol a XVII. század szobrászatának egyik remek alkotása a Lázár feltámasztását ábrázoló dombormű. Ezen kívül számos figyelemre méltó van, de terünk nem engedi azok részletes ismertetését.

A szent György kápolna.

Az északi előcsarnokból nyíló szt. György kápolna alapításáról és építésének idejéről már szólottunk. Stylje igen egyszerű, pillérek nélkül, tömör falakra épített meglehetősen lapos boltívekkel bír. Régi felszereléséből csak a sárkányt ölő szt. Györgynek lovas szobra maradt meg a falhoz erősített állványon. Egykori oltára elpusztult s annak helyére, amint már említők, legújabb időben állítottak be nep. szt. János oltárának a templomból eltávolított felépítményét.

Érdekes itten az alapítónak 1392-ből való vörösmárvány síremléke. A bejárattól balra a falhoz támasztott síremléket a főoltár háta mögül a falképek helyreállításakor tettük át ide.

Szent edények, falszőnyeg.

A templomnak egykor nagy anyagi és műértéket képviselt szent edényei az országos és vallási viszályok közben nagyrészen elkallódtak. A XIV. századból való lehet egy sárgaréz ciborium. Van egy szép sodrony-zománczos művű gótikus kehely a XVI. századból. Újabbak, de az ötvösművészetnek igen szép példányai a Szilasy János löcsei aranyműves által az 1740-es években igen ízléses barokk stílusban készített úrmutató, békekereszt és kehely, melyeknek zománcz képei a mester magas fokú műízlését és képzettségét árulják el.

Ritkasága és szépsége miatt nevezetes a XIV. századból eredő gobelin, melyen egy 8 férfi és nőből álló vadásztársaság van.

A déli oldalhajó ablakai.

A déli hajónak 6 festett ablakát 1894–95-ben készítették, 3-nak költségeit Császka György kalocsai

érsek, a másik 3-ét pedig Kompanyik Coelestin jelenlegi lőcsei apát-plébános viselték.

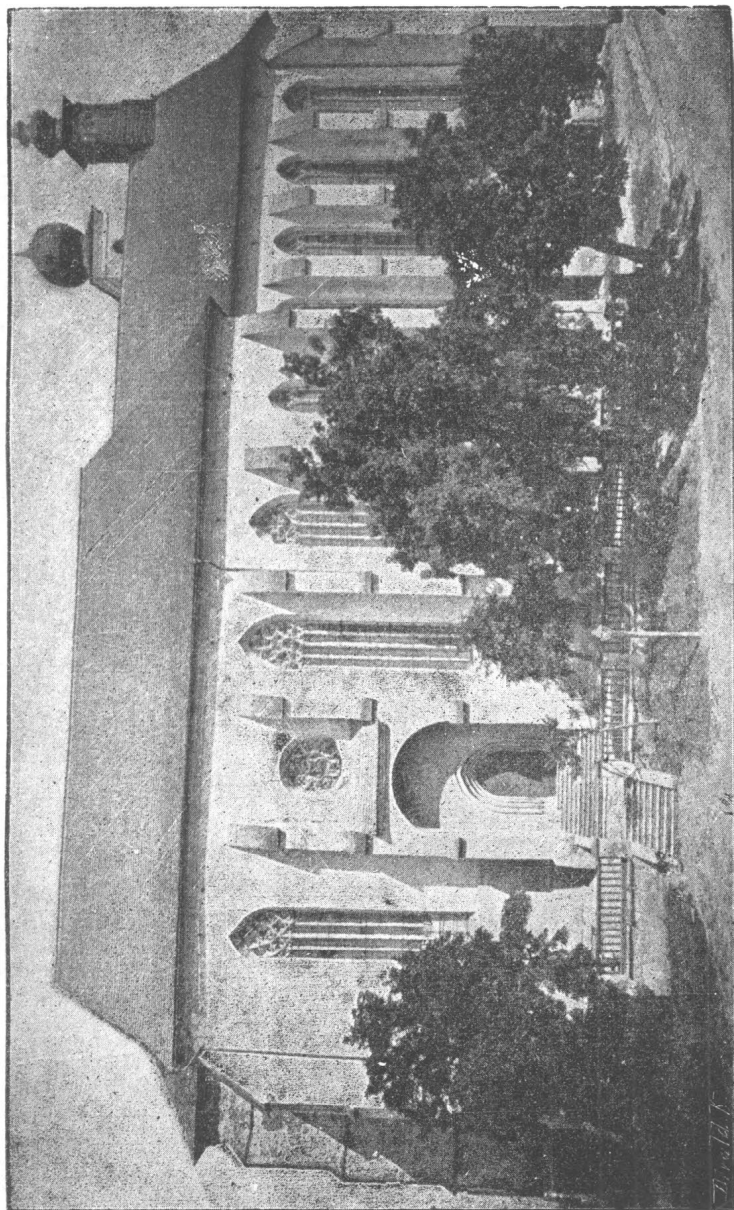
Templomunknak ilyen futólagos áttekintéséből is látjuk, hogy ez a műemlékeknek hazánkban ritka tárháza. Az építészet egyes részleteiben a XIII—XV. századok jellegét tarja fel. Falképeink a XIV. XV. századok fresco-festészetét mutatják, oltáraink, szószerükünk, síremlékeink, orgonánk a XV. század elejétől napjainkig végig vezetnek műtörténelmünk összes időszakain. Mindezek nemcsak műtörténeti beccscsel bírnak, hanem számos országos és helyi érdekű történeti eseménynek maradandó emlékei. Fennén hirdetik azok Lőcse polgárainak egykori gazdagságát, fejlett műízlését, az egyház és a művészetek iránt nagy áldozatkészségét. A századok viharai a templomon és annak felszerelésén már igen sokat rongáltak. Napjainkban történt ugyan egy más a templomnak régi fényében helyreállítására. A vallásügyi kormány — amint említők — a falképek restaurálására 6000 frtot adott; jelentékeny áldozatokat hoztak Császká György őnagyméltósága és Still Pál volt prépost-plébános. A jelenlegi apát-plébános Kompanyik Coelestin is elismerésre méltó buzgalommal igyekszik menteni és javítani amit lehet; de a műemlékek teljes helyreállítása csak nagyobb országos segélylyel lesz lehetséges. A hozzá méltó feladatra felhívjuk a műemlékek országos bizottságának figyelmét.

De egyúttal Lőcse jelenlegi lakóit és a templom múkincseinek megtekintésére jövő hazánkfiat is felkérjük, járuljanak adományaikkal hozzá, hogy a nagy múltnak emlékeit régi díszükben szállíthassuk át okulásul az utánunk jövő nemzedékekre.

A templomnak történetére az »Egyházi élet« cím alatt vissza térünk.

b) *A mai gymnasiumi templom és régi zárda.* Henszlmann többször idézett művében a Lányi féle krónika elbeszélése alapján a templom keletkezésének korául elfogadja a XIV. század elejét. E szerint a templom Danch László comes alapítványának köszönné eredetét és alapításának éve 1308. Noha a Danch vagy Dank családnak a Szepesség és kiválóan Lócse történetéhez való viszonyát nem ismerem, a középkor zárdaalapítási erős hajlamából kifolyóan a fenti állítást szívesen fogadom el valónak, de csak azon fentartással, hogy akkor egy kápolna épült. A mai gymnasiumi templomot nem tartom a XIV. század legelejéről való építménynek. A templom részei közül eredetiségében csak a szentély és a déli oldalfal van meg. A szentély a zárda vagy káptalani templomok rendes mintája szerint hosszú, tágas. Itt sokkal nagyobb, mint a plébánia templomé. Igaz, hogy diadalíve és a boltívek gyámkövei a nálunk még korai gotikának megfelelően szépen tagozottak, de a boltívek lapossága már későbbi korra vall. A szentély és a hajó 11 ablaka közül 3, a szentély záródásánál, be van falazva, de mindegyik igen szép mérműveket mutat, úgy szintén szép művű az egyetlen déli kapu is. Az épület korának meghatározására ma már csak ezen részletek alkalmasak s ezek a templom korát, véleményem szerint legkorábban a XV. század elejére teszik.

A hajó a csarnoktemplomok mintájára 3 egyforma magasságú részre oszlik. Az oldalhajók igen keskenyek. A pillérek egyszerű 8 oldalú hasábok tetejükön esetlen oszlopfőekkel. A boltozat egyszerű donga-bolt az oldalhajókban rendkívül összeszorítva. Az egész hajót mai

GYMNASIUMI TEMPLOM.

alakjában már a XVII. század végén vagy a XVIII. század elején alakították így, leszedve a régi csúcsíves boltot. Ennek okát abban találhatjuk, ami ma is veszélyezteteti a templomot, hogy közvetlenül nyugati oldalán van a város mély sáncza, amelyik enged a nagy épület nyomásának és így a régi boltozat megrepedezett. Ugyanezen ok miatt újabban egy erős közfalat kellett a boltozat alá építeni és ahoz kötni a nyugati külső falat.

A templom belső felszerelése azon időből való, amikor azt 1674-ben a jezsuiták foglalták el. A szentélyen levő főoltár tiszta jezsuita stílusú és a maga nemében a szebbek közé tartozik. A szentélyben levő oltárok azonban a barokknak mondhatni izléstelen elhajulásai.

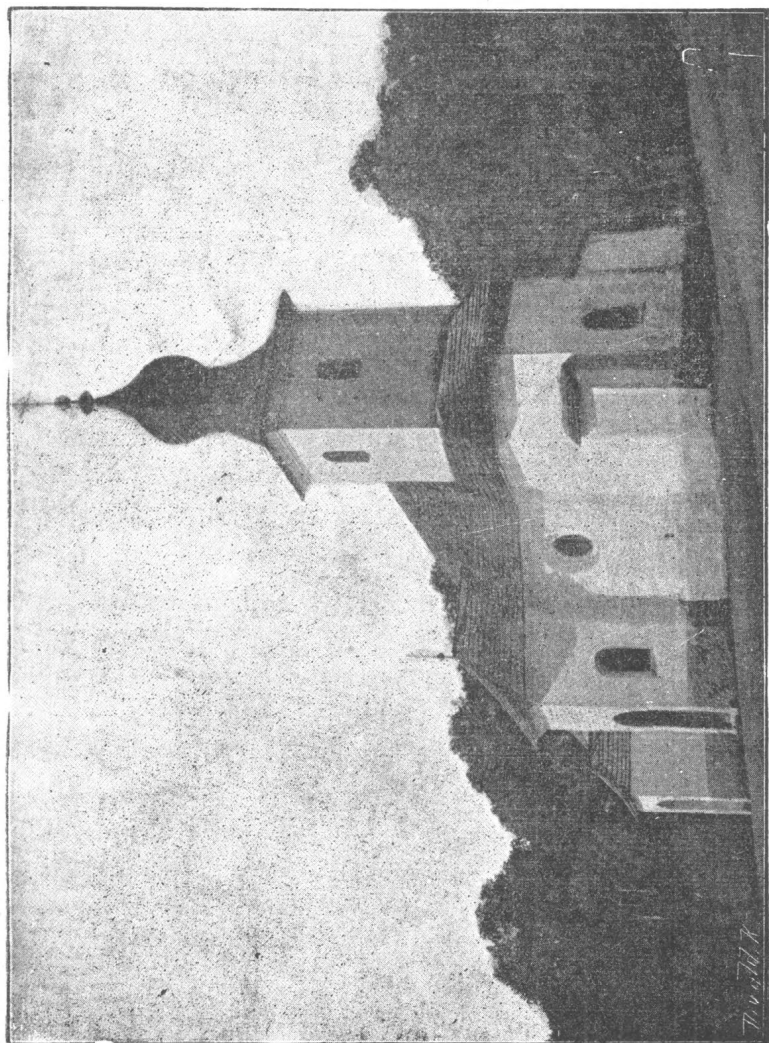
A templom nyugati falával egy boltív kapcsolja össze az úgynevezett »Klosterthurm«-ot. Ennek kettős rendeltetése volt. Templomtoronyúl és bástyául szolgált. Az előbbire mutatnak egykor díszes fialekkal ellátott szoborfülkéi, mérműves ablakai; a másokra lövéresei. A város erősítéseinek jegyzékeiben mindig mint a nyugati kijárat egyik védője szerepel.

A templom északi oldalához csatlakozik a káptalanház. A szentélyből nyíló ajtón a mai szekrestyébe lépünk. Ez egy a közepén álló karcsú nyolczoldalú oszlopból kiinduló keresztboltozattal bíró teremszerű helyiség. Ezen oszlopnak megfelelő sorban állottak a többi helyiségeknek hasonló keresztboltozatai, aminők még az iskola-szolga lakását is díszítik. A boltozat és a celláknak szép mérművekkel ellátott hosszú, keskeny ablakainak ívezései a temploménál régibb korra mutatnak. Még inkább feltűnik ez a káptalanház nagy quadrumát körülvevő keresztfolyosó

hegyes csúcsban végződő boltívein és minden boltozatnak más más alakú zárókövein.

A XIV. század első felében épülhetett a káptalanház és a talán benne volt kisebb kápolna; a század második felében és a XV-ikben építették ki azután a nagy templomot.

c) *A minoriták temploma*: Hain krónikája írja, hogy a szent lélekről nevezett kórház-templom a Katzwinkelben — Kassai, ma Kossuth Lajos útca — 1045-ben épült, állítását azzal támogatja, hogy mikor a roskadozó templomot 1664-ben kiigazították, még meg volt benne az építés idejét jelző 1045 évszám. Ilyen régi templomokról már szólottunk (146. old.) Ha hitelesnek vehetnők az 1664-ben állítólag még megvolt ajtó-párkány 1045. évszámát, itten egy a városnak mai helyén keletkezése előtt volt templommal állanánk szemben. Az épen nem lehetetlen, hogy az »Alte-Leutsch« lakói a hajdan tölgyes erdővel borított dombon, melynek az Alte-Leutschhoz való fekvése körülbelől megfelel a Márihegynek a mai városhoz való fekvésének, igen korán építettek kegyhelyet. De ha ez 1245-ben még meglelt volna, a város újra alapításáról szóló hagyomány bizonyára említené. A kórházak alapítása kiválóan jellemzi felvidéki német városainkat. Hogy Lőcsén igen korán volt kórház és annak temploma, azt tudjuk. Bakács érsek 1504-ben száz napi búcsút engedélyezett az erre adakozóknak. A felíratos kő lehetett 1345-ből való, amikor a kórház és temploma már kétségkívül állottak. Stylje csak korai gót lehetett. A reformatio idejében ezen templom 1570-től a tót istenitiszteletnek szolgált. 1664 előtt már annyira rozszant állapotban volt, hogy már régebben nem lehetett benne istenitiszteletet tartani.

MÁRIA HEGYI TEMPLOM.

MÁRIAHEGYI TEMPLOM. MÁRIA SZOBRA.

MÁRIAHEGYI TEMPLOM FŐOLTÁRA.

Az említett évben kiigazították. 1675-ben az evangélikusoktól elvétetve, a minoritáknak adatott át, majd a kórház is. A régi rozzant templom helyén 1751—1765 közt ők építették a mostani templomot és zárdát. A templom belső berendezésével — oltárai, mennyezet-képei — minden különös styl nélkül a közönséges zárdatemplomok közé tartozik.

d) *A karthausiak egykori kolostora*: A Menedékövön a husziták által zaklatott karthausiak 1454-ben Lőcsén találtak menedéket, ahol a helyért a városnak bért fizetve, zárdát és templomot építettek.

Egykori kápolnaszerű templomuk a város délkeleti részén, a mai katonai kórház helyén volt. A régi csúcsíves boltozat és a gyámkövek egyes részletei még láthatók a padlóval két részre osztott egykori templom emeleti részében. A karthausiaknak a schavnikai apátsággra szállott Teplitza és Vidernik bírtokaival 1571-ben ezen rendház is zálog címén Lőcse város kezébe került. Hogy a templomot az evangélikusok valaha használták volna, arról nincs tudomásunk. Az egyházi vagyonnak a katolikusok részére 1671-ben történt visszafoglalása után a zárda a jezsuiták kezére került. Széchenyi György esztergomi érsek 1690-ben építtette annak helyén a mostani házat s abban alapította az 1784-ig volt nemesi convictust. A convictusnak katonai laktanyává, illetőleg kórházzá átalakításáról fentebb szólottunk.

e) *Máriahegyi templom*: A várostól éjszakelet felé emelkedő, gyönyörű kilátást nyújtó Mária hegy már régi idők óta szerepel mint kegyhely. Kápolnájának patronatusi joga miatt már 1513-ban viszály volt a város és a plébános közt. Mikor épült ott az első kápolna, megállapítani nem lehet. A krónikák

szerint Lőcse alapítói már 1247-ben építettek a szt. lélek tiszteletére kápolnát az »Oelberg«-en. Ezt 1311-ben restaurálták és szűz Mária tiszteletére szentelték fel. 1466—1494 közt Servatius lőcsei plébános a régi helyén nagyobb kápolnát és mellé lakóházat építtetett. A város polgársága elfogadván a reformatio tanait, a búcsujáró helyet természetesen magára hagyta. A szepesi káptalan megkísértette annak visszaszerzését, de hiába, sőt mikor 1659 július 2-án egy papot küldött, hogy Mária menybemenetele napján a kápolnában misét tartson, a város drabantjai abban megakadályozták. 1671-ben a templomoknak a katolikusok részére visszafoglalása után július 2-án ment újra az első nagy processio a hegyre. A kápolna ekkor már rozszant állapotban lehetett, mert Bársony György szepesi prépost, váradi püspök 1673-ban ott új templomot akart építtetni, amit azonban a város erőszakkal megakadályozott. 1710 után a kápolna állandóan a katolikusok kezén maradván, a roskadozóban levő templom helyett 1766-ban építették a mostanit.

A Mária szobrot a XIV. század elejéről valónak tartják. A reá aggatott ruházat festés és a körötte alkalmazott fénysugarak eredeti jellegéből kivetkőztették. Az arcz kifejezése és a test, különösen a kezek tartása a XV. század végén élt jó mesterre látszanak vallani.

A félkörű ívekkel izlésesen díszített oltárt 1819-ben Ehrnsperger János plébános készítette.

f) *Evangelikus templom.* Lőcse polgársága korán csatlakozva a reformatióhoz, a templomokat is az új felekezet vette bírtokba. A német istentiszteletet a fő-, a tótot a mai minorita, majd a gymnasiumi templomban tartották. 1674-ben az összes templomok

visszakerültek a katolikusok kezére, az evangélikusoknak papot hozatniok és istentiszteletet tartaniok hűtlenségi bűn terhe alatt nem volt szabad. Tököly Imre felkelése idejében, mikor a fejedelem hadai ide érkeztek, 1682. máj. 30-án az istentiszteletet a Schwab féle házban — úgy hallottam, azon helyiségben, melyet mint gótikus kápolnaszerűt leírtam (180. old.) — kezdték tartani. Szeptemberben a templomokat viszszaapták, de már 1684-ben újra elvették azokat tőlük. Ekkor az istentiszteletet egy ideig a városi gazdasági épületben, majd a városon kívül a temetőben emelt fatemplomban tartották, 1704-ben a szécsényi gyűlés végzése alapján a plébánia templom egyik felében, míg másik fele a katolikusoké maradt. 1710-ben Löffelholz bevéve Lőcsét, az evangélikusok újra templom nélkül maradtak annál is inkább, mert kint volt fatemplomuk az ostrom alatt leégett. Ennek helyén állítottak fából újat és ezt több mint egy századon át használták. 1823-ban végre engedélyt és helyet kaptak arra, hogy a városban építsenek templomot. A kör-tér alsó részét, ahol eddig a mészárszékek állottak, jelölték ki részükre. Powolny Antal építész tervei szerint 1823 július 30-án a hívők nagy lelkesedéssel, — úri nők és köznép ásót kapát véve, fogtak az alapmunkához és 1837 szeptember 17-én szentelték fel a 90.600 frtra rúgó költséggel épített templomot.

A görög kereszt-bazilika formára tervezett templomot se műízlés se kivitel szempontjából nem mondhatjuk szerencsés alkotásnak. Czauczig József lőcsei festő által készített oltárképe »Jézus a tengeren« figyelemre méltó mű. A XVII. és XVIII. századból való szent edényei kiváló műveik az akkori lőcsei ötvösöknek.

Iskolák: a) *Kath. elemi iskola.* Lőcsének kimu-

TARTALOM.

	Lap
I. Lőcsének keletkezése: Környéke régi telep. Alte Leutsch. Lőcse neve. A város keletkezése. Újra alapítása a tatár- járás után	1
II. Erődítés: A város fekvése. Sánczok. Zwinger. Körfalak. Kapuk. Bástyák	10
III. Építkezés: Magán építkezés	33
<i>Középületek:</i> városháza, harangtorony, Kaufhaus, ven- dégló, színház, vármegyeháza, casino, vízvezeték, séta- tér, honvédszobor	52
<i>Templomok:</i> a) Szt. Jakab templom	63
b) Gymnasiumi templom és régi zárda.	90
c) Minoriták temploma	92
d) Hajdani karthausi templom	93
e) Mária-hegyi templom	93
f) Evangelikus templom	94
<i>Iskolák:</i> Kath. elemi iskola, gymnasium, állami főreál- iskola, állami felsőbb leányiskola, evang. elemi iskola	95

Kijavítandó sajtóhibák:

11. oldal	5. sor	alúlról	mellet	helyett	mellett.
38.	»	18.	» felülről	erős	» esős.
46.	»	14.	»	meg	» még.
46.	»	25.	»	pusztítás	» pusztulás.
47.	»	2.	»	»	»
47.	»	23.	»	egyenletes	» egyemeletes.
56.	»	18.	»	mommentalis	» monumentalis.
81.	»	3.	»	imazsányolyon	» imazsámolyon.

